

ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

Федоренко Володимир Володимирович

УДК 323.321.(44).25.07

ДИСЕРТАЦІЯ
ПОЛІТИЧНА КОНСОЛІДАЦІЯ
ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Спеціальність – 052 – політологія

На здобуття наукового ступеня
доктора філософії

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність: 052 Політологія

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ В. В. Федоренко

Науковий керівник: Третяк О. А., доктор політичних наук, професор.

Дніпро – 2020

АНОТАЦІЯ

Федоренко В. В. Політична консолідація територіальних громад як чинник формування громадянського суспільства в Україні. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 – політологія. Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, 2020.

Дисертацію присвячено розкриттю специфіки політичної консолідації місцевих громад як чинника формування громадянського суспільства в Україні.

Встановлено структуру політичної консолідації. Визначено специфіку впливу політико-інституційного середовища місцевих громад на основні етапи формування акторів політичної консолідації. Розкрито значення представництва групових інтересів у процесах демократичного формування політичної консолідації. Розвинуто тлумачення місця політичної консолідації місцевих громад у контексті функціонування трансформаційної демократії. Обґрунтовано схему політичних обговорень та узгодження позицій у рамках політичної консолідації. Здійснено розробку підходів до оптимальної публічної презентації політичної консолідації у місцевих громадах. Уточнено складники політичної консолідації на різних рівнях діяльності у громадянського суспільства. Виявлено специфіку формування політичної консолідації в сучасній Україні.

Ключові слова: політична консолідація, місцева громада, громадянське суспільство, місцеві коаліції, політична відповідальність, політичні інтереси, політичний компроміс.

Мета дослідження встановити специфіку політичної консолідації територіальна громада як чинника формування громадянського суспільства в сучасній Україні.

Досягнення цієї мети передбачає вирішення наступних **завдань**:

- з'ясувати теоретико-методологічні засади політологічного дослідження політичної консолідації в основних дисциплінарних перспективах сучасних політичних наук;
- розкрити інституційну структуру процесів консолідації місцевих громад в сучасній Україні;
- виявити етапи консолідації як політичного процесу на рівні територіальних громад сучасної України;
- встановити значення локального політичного простору як середовища формування громадянського суспільства;
- виявити результати політичної консолідації територіальних громад для формування практик громадської співпраці;
- розкрити оптимальні підходи для вивчення факторів еволюції політичної громадськості на місцевому рівні в сучасній Україні.

Об'єктом дослідження є політичні чинники формування громадянського суспільства.

Предметом дослідження є політична консолідація територіальних громад як передумова формування громадянського суспільства в сучасній Україні.

Методи дослідження. Теоретико-методологічну основу дослідження становлять наукові методи та методологічні підходи до осмислення процесів політичної консолідації в умовах формування громадянського суспільства. Провідними засадами визначеного вектору наукового пошуку є дотримання принципів об'єктивності, науковості, раціоналізму, послідовності, конкретності, системності, цілісності, історизму та комплексності. В основу методології дисертаційного дослідження покладені методологічні принципи комплексного підходу. Використання системного підходу дає можливість вивчати процеси політичної консолідації як комплекс відносин між основними політичними суб'єктами: державними політичними інститутами,

політичними партіями, неурядовими організаціями, групами інтересів тощо. Взаємодія елементів політичної структури сучасних територіальних громад зумовлена властивостями й характеристиками місцевих політичних акторів. У дослідженні також використовувалися структурно-функціональний, політико-історичний, політико-інституційний методи, а також низка загальнонаукових методів (аналіз і синтез, індукція і дедукція, опис, порівняння). Застосування структурно-функціонального та інституційного методів спрямоване на розкриття особливостей структурних та міжінституційних зв'язків громадських та державних суб'єктів прийняття політичної консолідації у контексті демократичних трансформацій. Політико-історичний метод дозволяє розглянути видозміну основних практик політичної консолідації в сучасній Україні в ретроспективному аспекті.

Наукова новизна роботи полягає в тому що, в ній уперше у вітчизняній політологічній традиції встановлено специфіку взаємозв'язку процесів політичної консолідації територіальних громад та формування громадянського суспільства в Україні. Положення наукової новизни розкривається у таких пунктах

Вперше

- визначено поняття політичної консолідації територіальних громад, яке полягає в об'єднанні повноважних представників територіальні громади (депутатів всіх рівнів), громадських активістів, політично активних громадян навколо місцевого порядку денного та завдань розвитку територіальної громади за умови артикуляції різноспрямованих політичних інтересів та висування й узгодження ситуативних політичних вимог;

- з'ясовано специфіку територіального політичного простору в Україні, яка полягає у концентрації місцевих політичних вимог та проектів у контекстному середовищі владно-політичних рішень місцевого рівня, а також реалізації політичних інтересів та політичного змагання без залучення

впливу інших рівнів політичного врядування;

- визначено специфіку політичної громадськості територіальної громади, яка полягає у наявності спрощених форум структування та організації безпосереднього доступу до соціальних груп, швидкій мобілізації прибічників, активному використанні цифрових технологій політичного спілкування, активної участі у розробці порядку денного територіальної громади;

Дістало подальшого розвитку

- схема політико-інституційної конфігурації територіальної громади, яка полягає у включенні до числа суб'єктів консолідації крім політичних партій і громадських організацій неформальних громадських об'єднань, громадських мереж, сусідських об'єднань та інших форм первинної організації громадян, які виступають суб'єктами політичної ініціативи та розробка порядку денного політичного розвитку територіальної громади;

- визначення етапів консолідація об'єднаних територіальних громад в Україні, яке полягає в артикулюванні політичної консолідації, акцентуванні потреби зближення позицій основних акторів консолідації, усунення розбіжностей, налагодження співпраці, реалізація взаємної підтримки та ділової співпраці;

уточнено

- коло політичних інтересів всередині територіальної громади сучасної України, до якого належать забезпечення представництва населення, досягнення високого рівня політичної ініціативності, забезпечення прозорості територіальних громад, налагодження зворотного зв'язку між представницькими інститутами громада;

- перелік агентів змін у формуванні громадянського суспільства на територіальному рівні України, до яких належать громадські активісти, працівники засобів масової інформації, академічні та практичні експерти з місцевої політики, інноваційні підприємці, провідні діячі культури та

мистецтв, правозахисники та правознавці, які формують організаційну структуру мережу практик громадської співпраці, до яких належать: коворкінг, краудфандинг, політичний фандрайзинг, мережі політичної співпраці та політичного спілкування.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів полягає у можливостях удосконалення підготовки фахівців-політологів на основі нових навчальних дисциплін, таких, як політична консолідація, публічне урядування, політичний плюралізм, політичні інститути та процеси. Опрацьовані підходи до аналізу політичної консолідації можуть використовуватися для оптимізації механізмів узгодження політичних позицій щодо формування компромісного середовища політичних рішень у трансформаційному політичному контексті сучасної України.

Ключові слова: політична консолідація, територіальна громада, громадянське суспільство, місцеві коаліції, політична відповідальність, політичні інтереси, політичний компроміс.

SUMMARY

Fedorenko V.V. Political consolidation of territorial communities as a factor in the formation of civil society in Ukraine. - On the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the philosophy doctor on specialty 052 - political science. Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, 2020.

The dissertation is devoted to the disclosure of the specifics of political consolidation of local communities as a factor in the formation of civil society in Ukraine.

The structure of political consolidation has been established. The specifics of the influence of the political and institutional environment of local communities on the processes of acceptance of political alternatives to political consolidation are

determined. The importance of a decisive voice in the processes of democratic formation of political consolidation is revealed. An interpretation of the place of political consolidation of local communities in the context of the functioning of transformational democracy has been developed. The analytical scheme of discussion of political consolidation is substantiated. Approaches to the optimal public presentation of political consolidation in local communities have been developed. The components of political consolidation at different levels of activity in civil society have been clarified. The specifics of the formation of political consolidation in modern Ukraine are revealed.

Key words: political consolidation, local community, civil society, local coalitions, political responsibility, political interests, political compromise.

The purpose of the study is to establish the specifics of political consolidation of the territorial community as a factor in the formation of civil society in modern Ukraine.

Achieving this goal involves solving the following tasks:

-to find out the theoretical and methodological principles of political science research of political consolidation in the main disciplinary perspectives of modern political science;

- to reveal the institutional structure of the processes of consolidation of local communities in modern Ukraine;

- identify the stages of consolidation as a political process at the level of territorial communities of modern Ukraine;

- to establish the importance of local political space as an environment for the formation of civil society;

- identify the results of political consolidation of territorial communities for the formation of practices of public cooperation;

- to reveal the optimal approaches for studying the factors of evolution of the political community at the local level in modern Ukraine.

The object of research is the political factors of the formation of civil society. The subject of the study is the political consolidation of territorial communities as a prerequisite for the formation of civil society in modern Ukraine.

The subject of the study is the specifics of political consolidation in the context of political modernization during democratic transit.

Research methods. The theoretical and methodological basis of the study are scientific methods and methodological approaches to understanding the processes of public policy decision-making in a democratic transformation. The guiding principles of the chosen strategy of scientific research are the observance of the principles of objectivity, scientificity, multivectority, consistency, concreteness, systematization, integrity, historicism and complexity. The dissertation research is based on methodological principles of a systematic approach. The use of a systematic approach makes it possible to study the system of public political decision-making as a set of relations between the main political actors: state political institutions, political parties, non-governmental organizations, interest groups. The interaction of the elements of the structure of the decision-making subsystem is due to the properties and characteristics of the transformational political system. The study also used structural-functional, political-historical, political-institutional methods, as well as a number of general scientific methods (analysis and synthesis, induction and deduction, description, comparison). The application of structural-functional and institutional methods is aimed at revealing the features of structural and inter-institutional relations of public and state actors in political decision-making in the context of democratic transformations. The political-historical method allows us to consider the change in the basic practices of public policy decision-making in modern Ukraine.

The scientific novelty of the work is that, for the first time in the domestic political tradition, the specifics of the relationship between the processes of political consolidation of territorial communities and the formation of civil society

in Ukraine have been established. The position of scientific novelty is disclosed in the following paragraphs

for the first time:

- the concept of political consolidation of territorial communities is defined, which consists in uniting representatives of territorial communities (deputies of all levels), public activists, politically active citizens around the local agenda and tasks of territorial community development provided articulation of divergent political interests and nomination and coordination of situational political requirements;

- clarified the specifics of the territorial political space in Ukraine, which is the concentration of local political demands and projects in the contextual environment of power and political decisions of the local level, as well as the realization of political interests and political competition without involving other levels of political governance;

- defined the specifics of the political community of the territorial community, which is a simplified forum for structuring and organizing direct access to social groups, rapid mobilization of supporters, active use of digital technologies of political communication, active participation in developing the agenda of the territorial community;

Got further development

- scheme of political-institutional configuration of the territorial community, which consists in the inclusion in the number of subjects of consolidation in addition to political parties and public organizations of informal public associations, public networks, neighborhood associations and other forms of primary organization of citizens acting as subjects political initiative and development of the agenda of political development of the territorial community;

- defining the stages of consolidation of united territorial communities in Ukraine, which consists in articulating political consolidation, emphasizing the need to converge the positions of the main actors of consolidation, eliminating

differences, establishing cooperation, implementation of mutual support and business cooperation;

specified

- the range of political interests within the territorial community of modern Ukraine, which includes ensuring the representation of the population, achieving a high level of political initiative, ensuring transparency in decision-making, establishing feedback between the representative institutions of the community;

- list of agents of change in the formation of civil society at the territorial level of Ukraine, which includes public activists, media workers, academic and practical experts in local politics, innovative entrepreneurs, leading figures of culture and arts, human rights activists and jurists who form the organizational structure of the network public cooperation practices, which include: coworking, crowdfunding, political fundraising, political cooperation and political communication networks.

Key words: political consolidation, territorial community, civil society, local coalitions, political responsibility, political interests, political compromise.

Наукові праці, у яких викладені основні положення дисертації:

Публікації у наукових фахових виданнях України:

1. Федоренко В. В. Консолідація місцевих громад: політичні чинники / В. В. Федоренко // Грані. 2017. Т. 20, № 2. С. 20-25.

2. Федоренко В. В. Політична консолідація: концептуальне обґрунтування у сучасному науковому дискурсі (перспектива місцевих громад) // Вісник ЛНУ : Серія Філософсько-політолог. студії. Вип.14. –С.177 – 183.

3. Федоренко В. В. Пряма демократія як чинник консолідації місцевих громад в Україні. Гілея: науковий вісник. 2018. Вип. 131. С. 440 – 443.

4. Федоренко В. В. Чинники політичної консолідації місцевих громад в Україні: внутрішні та зовнішні детермінанти. Політикус. 2018. Вип 2. С. 72–76.

Публікація у наукових фахових виданнях за кордоном:

5. Федоренко В. В. Політична консолідація як чинник підвищення інституційної спроможності місцевих громад // Evropsky politicky a pravni diskurz (European political and law discourse). Brno: Družstvo «Jižní Palmíra», 2018. Svazek 5. 3 vydani S.167–172.

Додаткові праці

1. Федоренко В. В. Місцеві громади в сучасній Україні: чинники політичної консолідації // Концепція розвитку правової держави в Україні: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 13–14 жовтня 2017 р. Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2017. С.22-23.

2. Федоренко В. В. Консолідація місцевих громад: нормативні наслідки // Міжнародна науково-практична конференція «Пріоритетні напрями вирішення актуальних проблем суспільних наук» (м. Одеса, 20-21 жовтня 2017 р.) С.31 – 32.

3. Федоренко В. В. Пряма демократія та консолідація місцевих громад// Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Громадсько-політична діяльність та соціально-гуманітарні науки в умовах демократичних трансформацій» (Дніпро, 27 березня 2019 р.), Д. «Інновація». 2019. С.64 – 65.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	13
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ.....	19
1.1 Політична консолідація у середовищі концептуальних понять сучасної політології.....	19
1.2. Методологія дослідження політичної консолідації у контексті розвитку громадянського суспільства.....	33
Висновки до розділу 1.....	52
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКО-ІНСТИТУЦІЙНІ ПЕРЕДУМОВИ ПОЛІТИЧНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД.....	54
2.1 Політичний простір територіальних громад: підходи до визначення.....	54
2.2 Політична ініціатива у місцевих громадах: джерела та динаміка.....	68
2.3 Інститути управління та інститути політичного представництва: узгодження політичних функцій.....	78
Висновки до розділу 2.....	107
РОЗДІЛ 3. ДИНАМІКА ПОЛІТИЧНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ: ГРОМАДСЬКІ ТА ПОЛІТИЧНІ СУБ'ЄКТИ.....	109
3.1. Сфера громадянського суспільства територіальної громади.....	109
3.2. Етапи політичної консолідації територіальних громад та місцева політична громадськість.....	122
3.3. Процеси децентралізації сучасної України та політична консолідація територіальних громад.....	129

3.4. Громадські практики на місцевому рівні як результат політичної консолідації територіальних громад.....	159
Висновки до розділу 3.....	174
ВИСНОВКИ.....	177
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	185

ВСТУП

Актуальність дослідження. Політичні відносини на мікрорівні у сучасних демократичних державах виступають простором, у якому реалізується політичні прагнення громадян, формується середовище вимог та пропозицій, на які реагують інститути публічного менеджменту. Водночас політичні обговорення нерідко стикаються з антагоністичною позицією представників громади, які мають ухвалювати рішення. В умовах сучасних місцевих громад визначення консолідованих політичних рішень є життєво важливим для розвитку територіальних утворень. У сучасному світі політична консолідація місцевих громад є процесом, який відображає рівень функціональності політичних інститутів, зрілості громадянського суспільства, політичну культуру окремих громадян. Для сучасної України в умовах зовнішньої агресії політична консолідація на рівні місцевих громад є вкрай необхідною. Політична консолідація не є простою узгодженістю позицій. Вона передбачає спільні дії та спільні погляди на тривалий період, зокрема з урахуванням пріоритетів євроінтеграції.

Сучасні науковці звертають увагу на феномен внутрішньої єдності місцевих органів влади через необхідність прогнозування стану політичної консолідації як необхідної умови реалізації масштабних проектів політичної модернізації та демократизації. Політична консолідація також політична консолідація відображає такий стан місцевого самоврядування, за якого обґрунтування власної позиції та представлення вимог є звичною та загальноприйнятною діяльністю. Як частина політичного управління, політична консолідація місцевих громад в сучасній Україні реалізується паралельно із процесами децентралізації, тому значення консолідаційних процесів зростає в умовах збільшення відповідальності за місцеву політику. Політична консолідація дає змогу забезпечувати сталий розвиток місцевих громад на тривалу перспективу. Якщо узгодження інтересів політичне груп

здійснюється прозоро та на паритетних засадах, тоді ефективність функціонування місцевих інститутів влади багаторазово підвищується. На відміну від розвинених країн, транзитивні держави потребують визначення алгоритмів досягнення згоди щодо спільного ухвалення рішень та підтримки консенсусу, як стратегічного здобутку протягом тривалого часу. У контексті процесів політичної консолідації викликає інтерес проблема функціонування політичних інститутів та громади в цілому. Також актуалізується питання забезпечення експертної підтримки політичної консолідації, яка передбачають певно тактику дій політичних сил та наявність особливої позиції публічної влади. Політична консолідація місцевих громад є проявом успішного функціонування політичного лідерства в інституціях громадсько-політичного представництва та управління місцевими громадами.

Таким чином, тематика політичної консолідації територіальних громад в Україні набуває істотного значення як у контексті наукових інтересів, так і відповідно до потреб сучасної політичної практики. Наукове завдання щодо вирішення специфіки політичної консолідації має міждисциплінарний характер та спрямоване на подолання протиріччя між суто політичними інтересами та підходами публічного врядування.

Об'єктом дослідження є політичні чинники формування громадянського суспільства.

Предметом дослідження є політична консолідація територіальних громад як передумова формування громадянського суспільства в сучасній Україні.

Мета дослідження встановити специфіку політичної консолідації територіальна громада як чинника формування громадянського суспільства в сучасній Україні. Досягнення цієї мети передбачає вирішення наступних завдань:

- з'ясувати теоретико-методологічні засади політологічного дослідження політичної консолідації в основних дисциплінарних

перспективах сучасних політичних наук;

- розкрити інституційну структуру процесів консолідації місцевих громад в сучасній Україні;

- виявити етапи консолідації як політичного процесу на рівні територіальних громад сучасної України;

- встановити значення локального політичного простору як середовища формування громадянського суспільства;

- виявити результати політичної консолідації територіальних громад для формування практик громадської співпраці;

- розкрити оптимальні підходи для вивчення факторів еволюції політичної громадськості на місцевому рівні в сучасній Україні.

Методи дослідження. Теоретико-методологічну основу дослідження становлять наукові методи та методологічні підходи до осмислення процесів прийняття демократаичної політичної консолідації в умовах демократичних трансформацій. Провідними засадами обраної стратегії наукового пошуку є дотримання принципів об'єктивності, науковості, мультивекторності, послідовності, конкретності, системності, цілісності, історизму та комплексності. В основу дисертаційного дослідження покладені методологічні принципи системного підходу. Використання системного підходу дає можливість вивчати систему прийняття демократаичної політичної консолідації як комплекс відносин між основними політичними суб'єктами: державними політичними інститутами, політичними партіями, неурядовими організаціями, групами інтересів. Взаємодія елементів структури підсистеми територіальних громад обумовлена властивостями, характеристиками трансформаційної політичної системи. У дослідженні також використовувалися структурно-функціональний, політико-історичний, політико-інституційний методи, а також низка загальнонаукових методів (аналіз і синтез, індукція і дедукція, опис, порівняння). Застосування структурно-функціонального та інституційного методів

спрямоване на розкриття особливостей структурних та міжінституційних зв'язків громадських та державних суб'єктів прийняття політичної консолідації у контексті демократичних трансформацій. Політико-історичний метод дозволяє розглянути видозміну основних практик прийняття демократичної політичної консолідації в сучасній Україні.

Наукова новизна роботи полягає в тому що, в ній уперше у вітчизняній політичній традиції встановлено специфіку взаємозв'язку процесів політичної консолідації територіальних громад та формування громадянського суспільства в Україні. Положення наукової новизни розкривається у таких пунктах

Вперше

- визначено поняття політичної консолідації територіальних громад, яке полягає в об'єднанні представників територіальні громади (депутатів всіх рівнів), громадських активістів, політично активних громадян навколо локального порядку денного та завдань розвитку територіальної громади за умови артикуляції різноспрямованих політичних інтересів та висування й узгодження ситуативних політичних вимог;

- з'ясовано специфіку територіального політичного простору в Україні, яка полягає у концентрації місцевих політичних вимог та проектів у контекстному середовищі владно-політичних рішень місцевого рівня, а також реалізації політичних інтересів та політичного змагання без залучення впливу інших рівнів політичного врядування;

- визначено специфіку політичної громадськості територіальної громади, яка полягає у наявності спрощених форум структурування та організації безпосереднього доступу до соціальних груп, швидкій мобілізації прибічників, активному використанні цифрових технологій політичного спілкування, активної участі у розробці порядку денного територіальної громади;

Дістало подальшого розвитку

- схема політико-інституційної конфігурації територіальної громади, яка полягає у включенні до числа суб'єктів консолідації крім політичних партій і громадських організацій неформальних громадських об'єднань, громадських мереж, сусідських об'єднань та інших форм первинної організації громадян, які виступають суб'єктами політичної ініціативи та розробка порядку денного політичного розвитку територіальної громади;

- визначення етапів консолідація об'єднаних територіальних громад в Україні, яке полягає в артикулюванні політичної консолідації, акцентуванні потреби зближення позицій основних акторів консолідації, усунення розбіжностей, налагодження співпраці, реалізація взаємної підтримки та ділової співпраці;

уточнено

- коло політичних інтересів всередині територіальної громади сучасної України, до якого належать забезпечення представництва населення, досягнення високого рівня політичної ініціативності, забезпечення прозорості територіальних громад, налагодження зворотного зв'язку між представницькими інститутами громада;

- перелік агентів змін у формуванні громадянського суспільства на територіальному рівні України, до яких належать громадські активісти, працівники засобів масової інформації, академічні та практичні експерти з місцевої політики, інноваційні підприємці, провідні діячі культури та мистецтв, правозахисники та правознавці, які формують організаційну структуру мережу практик громадської співпраці, до яких належать: коворкінг, краудфандинг, політичний фандрайзинг, мережі політичної співпраці та політичного спілкування.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливостях удосконалення підготовки фахівців-політологів на основі нових навчальних дисциплін, таких, як політичної консолідації, публічне урядування місцевих громад, політичний плюралізм, політичні інститути та процеси. Опрацьовані

підходи до аналізу процесів політичної консолідації можуть використовуватися для оптимізації механізмів узгодження політичних позицій щодо формування компромісного середовища політичних рішень у формуванні громадянського суспільства сучасної України.

Особистий внесок здобувача. Постановка і вирішення всього комплексу завдань даної дисертаційної роботи здійснені самостійно. За темою дослідження автором одноосібно підготовлено 8 публікації, з яких: 4 – у фахових виданнях України, одна – в зарубіжному науковому виданні.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації, її результати та висновки були викладені автором і обговорювалися на засіданні кафедри політології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, а також на міжнародних, регіональних та внутрішньовузівських наукових і науково-практичних конференціях: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Громадсько-політична діяльність та соціально-гуманітарні науки в умовах демократичних трансформацій» (Дніпропетровськ, грудень 2016 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Юридична наука: виклики і сьогодення» (Одеса, червень 2018 р.), науково-практичному круглому столі «Митна політика України: економічні та правові аспекти» (Запоріжжя, червень 2018 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Особливості розвитку законодавства України у контексті євроінтеграційних процесів» (Харків, червень 2018 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання публічного управління та адміністрування в контексті реалізації адміністративної реформи» (Умань, червень 2018 р.).

Публікації. Автором одноосібно підготовлено 8 публікацій, з яких 4 – у виданнях, затверджених Міністерством освіти і науки України як фахові з політичних наук, та 1 – в іноземному періодичному виданні з політичних наук загальним обсягом 3,2 авт. арк.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ

1.1 Політична консолідація у середовищі концептуальних понять сучасної політології

Теоретичне відображення політичної консолідації на локальному рівні має досить багато генетичних зв'язків з провідними проблемами дослідження сучасних політичних наук. Політична консолідація пов'язується вченими з єдністю політичних позицій, внутрішньою стійкістю політичних інститутів та систем досягнення певного рівня спроможності окремих держав. На рівні територіальних громад сучасної України світові концепції політичної консолідації мають бути відокремлені від проблем антикризового управління, публічного врядування, політичної стабільності тощо.

Теоретичні засади становлення політичної консолідації місцевого самоврядування в Україні містить результати наукового оприлюднення питань розвитку системи місцевого самоврядування, дослідження його стану, природи та змісту.

Проблемі консолідації місцевих законодавчих зібрань присвятили свої роботи низка провідних вітчизняних вчених. Вітчизняні дослідники активно розглядають проблематику інтеграції елітарних груп в Україні на засадах консолідації (зокрема, О. Балацька [13]). Встановлюється специфіка перебігу політичного оновлення й трансформації (до прикладу, О. Новакова [146]). Вивчається консолідація як процес об'єднання нормативно-правових актів (С. Меленко [131]). Розглядаються соціальні аспекти консолідації на рівні суспільства (В. Луста [117]). Також вивчається релігійний контекст у межах оновлення українського соціуму на основі методологічних засад аналізу політики (дослідник І. Ломака [116]).

Таким чином, представлена міждисциплінарна перспектива аналізу процесів консолідації демократичного суспільства. Проте проблема

консолідації місцевих представницьких органів потребує подальшого вивчення.

Визначено суперечливу природу походження місцевої демократії, розглянуто концепції місцевого самоврядування, підходи до періодизації становлення, організації та функціонування місцевого самоврядування в українській державі. Узагальнено ідеї дослідження місцевого самоврядування

М. Драгоманов як прихильник поділу влади вважав самоврядування основою руху справедливості, основної мети – повернення української нації до сім'ї культурних націй. М. Міхновський, один із ідеологів націоналізму, висував ідею національного солідаризму, яка мала об'єднати окремі частини нації в одне ціле.

Радянські часи характеризувалися зниженням дослідження місцевого самоврядування. Реформування місцевого самоврядування було обумовлене недосконалістю Конституції СРСР, яка визначала вертикальну систему органів самоврядування.

Кінець ХХ – поч. ХХІ ст. характеризується перебудовою та політичним розвитком місцевого самоврядування. У сучасній Україні місцеве самоврядування визначається на конституційному рівні як гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади вирішувати питання місцевого самоврядування у межах Конституції та законів України.

Ідея політичного самоврядування стала стрижнем для розвитку соціальних мікрогромад і виявилась силою, здатною протистояти надмірній централізації державної влади. У багатьох випадках розвиток місцевого самоврядування відбувався за відсутності власної державності, регулювався нормативними актами інших держав. Його система пройшла складний і суперечливий історичний шлях, століттями зазначаючи впливу східної та західної політичних культур, інтересів місцевого населення.

У вивченні консолідації територіальних громад в Україні чільне місце посідає системний підхід, який спрямований на виявлення автономного значення та самоорганізаційних засад процесів консолідації в інститутах представництва та врядування. Політико- системний аспект консолідації територіальних громад передбачає встановлення елементів досягнення компромісу, консенсусу та згоди на основі певних постійно діючих правил та досягнення системного результату. У рамках конкретної громади та держави в цілому інституційний метод відповідає інтересам дослідження політичної консолідації територіальних громад в Україні. В аспекті встановлення інституційної спроможності місцевої політики для досягнення згоди та консолідації щодо проблем територіального рівня. Аксиологічний підхід визначає розгляд політичної консолідації як цінності на територіальному рівні. Нормативний метод передбачає аналіз норм становлення консолідації досягнення домовленостей проміжних та кінцевих етапів консультаційного процесу, а також встановлення національних і міжнародних стандартів консолідації.

Дослідна стратегія вивчення політичної консолідації в сучасній Україні будується на кількох базових тематичних підрозділах, які визначають зміст перебіг та динаміку цього процесу. Зокрема важливим аспектом є питання європейської інтеграції та консолідації всередині країни, також одним з базових напрямків є публічна політика та її структури як основа консультаційної діяльності. Важливим напрямком наукових розробок є ретроспективний контекст української політичної думки та розбудови державності. Українські науковці надають увагу важливим аспектам націєтворення як базового процесу консолідації. Українські фахівці встановлюють зміст поняття консолідації у рамках досягнення суспільних цілей. Перспективним напрямком також є демократична консолідація. У рамках транзиту політичної системи та її концептуальних засад поєднання

цих аспектів надає комплексного характеру відображення процесу політичної консолідації територіальних громад в Україні.

Методологічні засади сучасного політологічного наукового пошуку виступають провідною основою для досягнення мети дослідження політичної консолідації. Проблематика застосування методів для розкриття ключових аспектів політичної консолідації територіальних громад вимагає посиленої уваги до амбівалентної предметної сфери. З одного боку, територіальна громада це частина структури врядування. З іншого боку, від неї вимагається японоцінна представництвкa функція й наявність політичної інфраструктури, формування якої вимагає часу. Це вказує на недоцільність застосування універсальних методологічних принципів та всезагальних аксіоматичних тверджень. Політологічна методологія вимагає уваги передусім до еміпаричних проявів політичної консолідації на територіальному рівні. Однак в умовах інтенсивного творення територіальних громад цей процес збігається з установчим періодом творення інституційного дизайну.

Функціональне прочитання політичної консолідації дещо суперечить її ціннісному аспекту. Однак ми у своїй праці намагаємося відійти від доктринальних положень та перейти до встановлення емпіричних передумов встановлення згоди, оскільки це збільшує результативність функціонування місцевої політики. Самоврядність у політичному сенсі саме реалізується через реалізацію свободи волі територіальної громади. Однак для такого сценарію необхідно сформулювати відповідні умови

Філософський дискурс модерної доби стосовно переходу від індивідуальної політичної дії до колективної є досить великим за обсягом. Разом з тим, позитивна конотація консолідації, на протипагу конфліктності створює передумову для формування вихідної позиції політичної консолідації. Республіканські та просвітницькі ідеї виступають основою для спільного політичного результату. Територіальний рівень з позиції політико-філософської ретроспективи є найважливішим аспектом, в якому

поєднуються персональні та публічні потреби людини й громадянина. Досягнення спільної мети є тим екзистенційним базисом для спільної діяльності, який забезпечував індивідуальний і груповий успіх. Цілепокладання для мікро соціуму в умовах ліберальної демократії ведеться на дискусійні основі та відповідно до правил соціального співжиття. Можливість досягти орієнтирів політичної трансформації, властивих для демократії західного типу, є одним з магістральних завдань для сучасної України. Проблематизація політичної консолідації в умовах сучасної України виникає внаслідок першості державотворчих питань та першорядності національних завдань перед локальними і регіональними. Можливість досягнення результатів демократизації виникла в Україні після 2014 року, після подій на Євромайдані. Тому політична консолідація територіальних громад на концептуальному рівні – це поглиблення реформ, яке було призупинено протягом 30 років незалежності України.

Розробку прямої демократії у предметній сфері сучасної політичних та юридичних наук здійснюють такі вітчизняні вчені, як Ю. Кальниш [76], О. Кудрявцев [103], К. Мануїлова [125], В. Мельниченко [133], І. Панкевич [156], О. Самойлов [196]. Ними розкрито історичні традиції та перспективи розвитку прямої демократії, особливості електронного урядування у реаліях українського сьогодення, пряма демократія як складовий чинник децентралізованої публічної влади, безпосередня демократія як складова і чинник демократичного врядування в Україні, інститут безпосередньої демократії та розвиток українського конституціоналізму. Поряд з цим, існує потреба у вивченні консолідаційного потенціалу прямої демократії в умовах децентралізації в сучасній Україні. Цей аспект дозволить з'ясувати потенціал прямої демократії як чинника підтримки процесів демократизації у суспільстві.

Національний рівень консолідації дуже часто пов'язується з контекстом націєтворення та політичного розвитку. В цьому у предметному вимірі

консолідація є чинником об'єднання нації перш за все як етнічної групи. При цьому слід враховувати поліетнічність більшості сучасних держав. Також можна говорити про рівень політичної зрілості конкретних націй за умови наявності демократичної консолідованості суспільства (Ю. Тиркус [219]).

Також увага до політичної консолідації є властивою для міждисциплінарного наукового пошуку в нашій державі. Т. Сивак аналізує соціально-проективний аспект суспільно-консолідаційної діяльності [203], О. Пашкова розкриває державотворчі концепції В. Липинського у рамках націєтворення [161], Ф. Медвідь зясовує потенціал модерної нації у системі координат політичної консолідації [130], В. Луста зосереджує увагу на цілепокладні у консолідаційних діях у сучасному суспільстві [117], В. Ладані демонструє прихильність до політико-трансформаційного змісту інституційного підґрунтя політичної консолідації [109]. Однак, комплексної розробки потребує територіальний рівень політичної консолідації як базова передумова інституційної спроможності місцевої політики в Україні.

Актуальності набуває встановлення концептуального змісту, обґрунтування політичної консолідації місцевих громад у сучасному науковому дискурсі. Завданнями статті є встановлення балансу між відцентровими та централізаторськими тенденціями, обґрунтування змісту місцевої політики в сучасній Україні та за кордоном.

Основний зміст проблематики консолідації місцевих громад розкривається у межах теоретичного підґрунтя, яке сформувалося на основі соціально-філософських та історіософських концептів множинності та багатоманіття існуючого соціального буття. Політична консолідація у цьому зв'язку виступає відображенням загальної суспільної консолідації, остання своєю чергою, ґрунтується на можливості поєднання протилежностей у світі людського буття. Українська політична думка розробляла істотні аспекти екзистенційних моментів і підстав політичної консолідації. «Отже, розглядаючи оточуючий людину матеріально-предметний світ – світ її

предметно-соціального буття, М. Костомаров «вловлює» поліфункціональність цього світу, його сплетеність у множинність різноякісних законів та його підпорядкованість їм», зазначає В. Федюк [241].

Позитивне філософське обґрунтування політичної консолідації забезпечує можливість сумісної спільної діяльності людей. Ця діяльність є відображенням людської природи і виступає нормою суспільного життя. Гуманістична філософська традиція визначає політичну консолідацію як природний елемент людського співжиття та співучасті у справах всього соціуму. Як відзначає сучасний український науковець, «спрямованість людської життєдіяльності в своїй основі носить об'єктивний характер. Хочуть того люди чи ні, усвідомлюють це вони чи не усвідомлюють – у будь-якому випадку, якщо вони зайняті різноманітною діяльністю щодо забезпечення свого життя, задля задоволення своїх потреб, вони відтворюють і розвивають самі себе» [241].

Тому важливо звертати увагу на співвідношення зовнішніх та внутрішніх чинників територіальної громад. «До внутрішньополітичних загроз ослаблення державного устрою варто передусім віднести загрози, пов'язані із недостатністю внутрішньої інтеграції та консолідації українського суспільства. Значною мірою такий суспільний стан зумовлений існуючою олігархічною системою, яка своїм впливом пронизала практично усі сфери життєдіяльності» [46, с. 36].

Вітчизняна соціальна, політична і філософська традиції визначають консолідуючі засади як основа самоорганізаційної та самоврядної діяльності людських спільнот. Етноментальні та етнокультурні особливості українського етносу визначаються як одна з провідних основ самодостатності локальних колективів. Тому політична консолідація має вагомі засади у соціокультурному середовищі української етнічності. Реалізація цього потенціалу на новому етапі розвитку вагоме завдання як політичної еліти, так і громадянського суспільства. На думку В. Федюк, «за М. Костомаровим,

позаструктурний і нелінійний тип організації етнічної культури, як цілісності, у перехідні (нестабільні) періоди припускає імпліцитно «приховану структуру», яка міститься в ній. Особливістю такого стану етнічної культури є її гетерономність при збереженні її цілісності, яке містить у собі нескінченне число варіантів подальшого самовпорядкування» [241]. Як бачимо, соціально-філософське обґрунтування політичної консолідації пов'язано із смислами стабільності та адаптивності функціонування соціуму.

Здатність цієї, або іншої нації виробити власну матрицю консолідації – запорука її розвитку та успішної відповіді на зовнішні виклики. Водночас ціннісні та світоглядні настанови щодо самоврядної діяльності консолідації можуть бути втілені на політичному рівні лише як результат взаємодії державно-владних інститутів за підтримки народу і забезпечення механізмів легітимності. Крім того, успішність геополітичної консолідації на національному, регіональному і місцевому рівнях визначає можливість взаємодії соціокультурних та етнокультурних чинників консолідації із політико-ситуативними чинниками. Згідно з О. Петуховою, «у політико-владних та державотворчих процесах термін «консолідація» розглядається як різновид об'єднавчих процесів за умов досягнення суспільного консенсусу, що формується та утверджуються засобами політичного правління та інтеграцією соціуму» [169]. Акцент уваги дослідників на інтеграційних та об'єднавчих засадах консолідації визначає потенціал політичного наявності спільного простору для узгодження позицій та дій.

Рівень консолідації, своєю чергою, визначається не лише результативністю співпраці політичних суб'єктів та дотримання ними угод, але й за підтримкою населенням діючого політичного порядку, визнання його легітимним на широкій консенсусній основі. Перспектива та терміни консолідації можуть визначатися як на основі ситуативних інтересів політичних акторів, так і на основі стану політичної системи в цілому.

Звідси, вагому роль відіграє те, на яких принципах побудована та чи інша політична спільнота. Як вважають сучасні вітчизняні фахівці, архетипове наповнення сумісної соціальної й політичної діяльності людини вирішальним чином впливає на зміст і характер консолідації. Як вважає О. Петухова «консолідація це: інтегратор об'єднавчих процесів серед груп, спільнот, компаній, інституцій, влади та держави. Консолідація має на меті зміцнення позицій та ідеологем, покращення економічного стану та властивостей системи відносин у суспільстві, нації, державі, тощо та переважно орієнтується на довгострокові цілі» [169].

Особливості формування умов для політичної консолідації місцевих громад вивчала низка зарубіжних науковців. Зокрема, Дж. Александр [253], С. Кларк та В. Тішо [273], Л. Даймонд [283], Р. Кітчин [314], С. Ледаф [320], Дж. Манк та Дж. Веркулен [329], М. Уркіла та Дж. Шелтон [353], Л. Вела, Е. Бокчіолезі, Г. Ломбарді, Р. Уркхарт [356]. Ними розглянуті джерела демократичної консолідації, процеси ухвалення політичних рішень на місцевому рівні, чинники консолідації демократії, урбаністичні засади розвитку місцевої політичної громади, питання політичної довіри, залучення громадян до оцінки перспектив місцевих громад та багато інших аспектів. Водночас наявна потреба комплексного оцінювання внутрішньої і зовнішньої детермінації політичної консолідації на місцевому рівні.

Тому політична консолідація виходить за межі політико-культурного й ціннісного обґрунтування. Це важливий аспект політико-інституційної співпраці та взаємодії.

Обґрунтування політичної консолідації як макрополітичного процесу виступає базовою умовою для розкриття її сутності на територіальному рівні. Територіальні інститути та громади виступають самодостатніми елементами загальнонаціональної політичної системи на основі їх інституційної спроможності. Її ключовим елементом виступає політична консолідація, яка забезпечує внутрішню інтегрованість та функціональність на основі

локальних інтересів. Згідно з позицією українських науковців «як об'єднавчий процес суспільства, консолідація розпочалася ще в родинно-племінних територіальних групах та поширюється зараз у сучасних етнічних спільнотах як соціально-економічна та побутово-культурна спільність» [250]. Тому політична консолідація виходить за межі політико-культурного й ціннісного обґрунтування. Це важливий аспект політико-інституційної співпраці та взаємодії.

Можливість дієвого узгодження інтересів у суспільстві можливо лише на умовах їх рівної та адекватної репрезентації. Саме на цій основі виникають політичні передумови консолідації з виникненням відповідного суспільного клімату і до можливостей висловлювання власної позиції. Саме консолідація суспільства визначає його потенціал для вирішення значних завдань та формування нових структур. В умовах, коли спільнота не буде відволікатися на вирішення другорядних завдань.

Реалізація структурних реформ в Україні вимагає не тимчасової і ситуативної згоди, а широкої демократичної консолідації. Можливість реалізації масштабних змін забезпечується лише за умови, якщо існує консенсус щодо напрямків трансформації як між ланкою управління, так і між населенням. Вихід консолідації на новий рівень набуває характеру політичних реформ на загальнодержавному рівні. Стратегічна консолідація є результатом не лише тривалого процесу узгоджень та переконувальних дій, але й спроможності продукувати креативні ідеї, наявності формулювати план змін і послідовність у його реалізації. Все це забезпечує консолідацію на макрополітичному рівні.

Національний рівень консолідації дуже часто пов'язується з контекстом націєтворення та політичного розвитку. В цьому у предметному вимірі консолідація є чинником об'єднання нації перш за все як етнічної групи. При цьому слід враховувати поліетнічність більшості сучасних держав. Також можна говорити про рівень політичної зрілості конкретних націй за умови

наявності демократичної консолідованості суспільства (див. Ю. Тиркус [219]). Питання етнічного різноманіття та етнокультурної політичної\реалізації є одним з актуальних у сучасному світі. Тому на центральному рівні політична консолідація прирівнюється за значенням до процесів стабілізації та антикризової політики. Розбіжності у підходах щодо задоволення територіальних та етнічних інтересів ще більш ускладнюють місцевий та регіональний політичний контекст, позбавляють його конструктивного тла. Як вважає Г. Луцишин, «національну роз'єднаність можна пояснити й тим, що Україна у спадок отримала багато проблем, які ускладнюють досягнення національної консолідації, зокрема, це історичний розвиток регіонів України у складі різних держав, етнокультурна та мовна гетерогенність регіонів України, конфесійна гетерогенність, різні зовнішньополітичні орієнтації регіонів України, значні соціально-економічні розбіжності між регіонами України, використання міжрегіональних відмінностей у політичних технологіях тощо» [120].

Елітарність прийняття політичних рішень в Україні спричиняє особливе ставлення до розвитку політики на місцевому рівні. Можливість повноцінної політичної самореалізації територіальних громад ставиться під сумнів навіть за умови наявності формальних передумов. Успіх проекту політичної консолідації на територіальному рівні в Україні можливий за умови переходу елітарних владних суб'єктів центрального рівня на позиції підтримки територіальної політичної ініціативи. При цьому стратегічне значення політичної консолідації територіальних громад виходить далеко за межі суто місцевого рівня української політики. На думку Г. Луцишин «сьогодні політична еліта не використовує націєоб'єднавчий потенціал і повністю ігнорує завдання соціально-політичної та національної консолідації суспільства, розбалансована ціннісно-нормативна система, загострюються міжнаціональні відносини. Про це свідчать не лише результати сучасних

політологічних і соціологічних досліджень, але й це прослідковується на рівні політичної діяльності» [120, с. 195].

Сутність етнічного порядку денного у питанні політичної самодостатності територіальних громад проявляється саме у прогромаванні позитивних змін та формуванні комфортного поліетнічного середовища. Однак варто усвідомлювати, що територіальні питання політичного порядку денного не вичерпуються міжнаціональними відносинами. Політична консолідація на територіальному рівні потребує встановлення правил та обмежень для екстремальних вимог та орієнтації на їх ресурсну забезпеченість. Дискурсивно-пояснювальний потенціал політичної консолідації поєднується з ідейним обґрунтуванням успішного функціонування української державності. Здатність перейти від пострадянської практики усунення політичних супротивників шляхом «виграшу» у конфліктній взаємодії має поступитися консенсусу щодо почергового задоволення вимог та інтересів. Згідно з Г. Луцишин, «без національної консолідації неможливо досягнути ключових стратегічних цілей у діяльності нації та держави, це необхідна умова для стабільного політичного розвитку, впровадження реформ, стабілізації економіки та подальшого національного розвитку. Національна єдність – це чинник, який постійно діє і становить основу національної життєдіяльності. Розвиток політичної нації є одним із способів стабілізації міжетнічних відносин, гармонізації інтересів титульної нації та національних меншин, важливим стимулом» [120, с. 196]. Можна зробити попередній висновок, що дискусія стосовно базових засад та перебігу розвитку консолідації на територіальному рівні поступово виходить на рівень усвідомлення політико-технологічних пріоритетів та досягнення орієнтирів політичної трансформації.

Виходячи за межі суто культурницького та ціннісного підходу, територіальні громади здатні прагматично підійти до розв'язання завдань демократизації та інституцій сталої демократії. (див. Т. Сивак [203]). В

умовах сучасної України процеси розподілу повноважень щодо децентралізації надають проблематиці політичної консолідації на територіальному рівні виразної динаміки та зміни політичних відносин на рівні територіальних спільнот (див. О. Пашкова [160]).

Етнокультурні конфлікти, які в сучасних умовах України інтерес до яких намагаються підтримувати зарубіжні ЗМІ, є тією передумовою, яка визначає посилену увагу до політичної консолідації територіальних громад та зосередження зусиль на успішних політичних перетвореннях. Подолання наслідків радянської національної політики можливе лише за умови політичної самореалізації етнічних меншин саме на основі процесів політичної консолідації. Теоретичні та методологічні дискусії стосовно ролі та місця територіальних громад у процесах політичної модернізації та реновації демократії в Україні відображає необхідність внутрішніх ресурсів підвищення інституційної спроможності. Звідси політична консолідація виступає не просто локальним процесом, а вимогою часу, від виконання якої залежить перебіг політичної трансформації у державі. У цілому питання консолідації територіальні громади в Україні проходять процес не інституалізації, а лише артикуляції та агрегування. Відповідно з'являються нові політичні актори територіального рівня (див. Ф. Медвідь [130]).

У межах концептуальних дискусій потрібно розглядати не лише потенціал з усунення конфліктів, але й спільної співпраці заради забезпечення адекватного врядування. Тому концептуальний зміст політичної консолідації переходить від етнокультурних засад до політико-інституційних і політико-технологічних. Обґрунтування та аргументація політичної консолідації визначає згоду між політичними акторами у межах територіальних політичних спільнот. З іншого боку, слід зважати на стратегічний характер консолідації, оскільки в багатьох випадках первинна згода стосується лише тактичних міркувань. Наявність заздалегідь визначених умов політичної взаємодії встановлених саме на територіальному

рівні також є ключовим процесом для консолідації. Ініціювання політичної консолідації на територіальному рівні має будуватися на основі дотримання інтересів громадян і зворотного зв'язку інститутів представництва й управління, а не на основі ідеолого-доктринальних положень. Таким чином політична консолідація на територіальному рівні є багатовимірний явищем, яке враховує специфіку інституційної статичності та динаміки в сучасній Україні (див. В. Ладані [109]).

Здатність досягнути завдання розвитку територіальних громад залежить не лише від рівня розвитку політичних акторів, але й від здатності громади артикулювати вимоги. Тому потрібно також брати до заручки досвід проблеми і перспективи політичної інтеграції в умовах демократичного транзиту. Слід враховувати, що конфігураційна основа політичних трансформацій виступає лише базовою передумовою політичної консолідації. Імперативність цього процесу на місцевому рівні виникає лише за умови наявності спільного впливу багатьох чинників (див. Н. Коваленко [83]).

Таким чином, політична консолідація розглядається одночасно як характеристика політичного розвитку та як один з етапів політичного процесу. Проміжний характер політичної консолідації суспільства як етапу демократичної трансформації знижує його значення у сучасних розробках. водночас в умовах сучасної України консолідація є ключовим явищем у державному будівництві, процесах творення нації, формування громадянського суспільства. Воно є одним з провідних ознак політичної модернізації.

1.2. Методологія дослідження політичної консолідації у контексті розвитку громадянського суспільства

Методичне забезпечення сучасних політичних наук включає весь спектр дослідних засобів, притаманний суспільними науками та поведінковим дослідженням. Разом з тим, через предметний зв'язок політичної консолідації з діяльністю інститутів та конкретних політичних

суб'єктів існує потреба у з'ясуванні евристичного потенціалу інституційного та неоінституційного аналізу на рівні територіальних громад.

Вивчення консолідації на місцевому рівні передбачає співвіднесення локального політичного розвитку із загальнодержавними інтересами та процесами. В сучасній Україні реформування структури відносини влади і суспільства поєднується із глибинними процесами реформування економіки. Важливо усвідомлювати, що політична реформа на місцевому рівні не була реалізована до 2014 року. Після Євромайдану децентралізація лише розгорнула консолідуючий вплив на територіальні громади. «Переважає більшість декларованих та навіть започаткованих реформ не стали консолідуючим фактором суспільного розвитку, ефективним інструментом позитивних змін. Частіше вони залишалися у вигляді проголошених, але не реалізованих проектів, планів, концепцій, затверджених, але не виконаних рішень» [46, с. 42].

Усвідомлення завдання політичних реформ в Україні визначає рівень конкретних заходів та інструментів їх досягнення. У нашому дослідженні важливо встановити основні параметри вихідної ситуації, які дадуть змогу розгортати науковий пошук у напрямку розбудови громадянського суспільства на основі політичної консолідації територіальних громад. «Головною перепоною на шляху українських реформ, на наш погляд, були здебільшого не зовнішньо-, а внутрішньополітичні фактори. Основні з них: неконсолідованість еліт, корумпованість, перманентна, нецивілізована (багато в чому – аморальна) боротьба олігархічних кланів за владу, споживацьке ставлення до володіння нею. В результаті Україна отримала «власну» – недосконалу й суперечливу – «політику перетворень» як результат багаторічних спроб і помилок. За відсутності чітко артикульованої й формалізованої стратегії суспільного розвитку вони набули ознак хронічних і навіть провідних тенденцій» [46, с. 42]

Масштаб та завдання політичних реформ в Україні дають змогу зорієнтуватися стосовно основних інституційних важелів, які можуть бути предметом розгляду у контексті вивчення феномену політичної консолідації. Водночас необхідно звузити перелік проблем, які намагаються розв'язати засобами підвищення інституційної спроможності територіальних громад та підвищення їх політичної суб'єктності. «Усвідомлення необхідності кардинальних змін має спонукати до об'єднання зусиль влади і громадянського суспільства для узгодженого і спільного подолання проблем сучасного етапу державотворення» [42].

З методологічної точки зору місцеве самоврядування та політичне життя територіальних громад виступає тим рівнем політичної самореалізації, який пов'язує діяльність інститутів влади та політичну самоорганізацію громадськості. Консолідація у цьому контексті виступає процесом поєднання суспільного руху інститутів та процесів до досягнення макрополітичної мети у рамках побудови консолідованої (сталого – sustainable) демократії в Україні. Як зазначає К. Шумовська, розгляд місцевого самоврядування як багатоеlementної системи з широкою функціональною спрямованістю управлінського механізму забезпечення економічного та соціального розвитку має міждисциплінарний характер, бо цей феномен є предметом дослідження різних наук: конституційного права, економічної теорії, загальної теорії управління, теорії державного управління та місцевого самоврядування. Міждисциплінарний підхід у поєднанні із системним створює можливості оперування всією сукупністю загальнонаукових та спеціальних методів дослідження в процесі вивчення управління економічним і соціальним розвитком муніципального утворення [250].

Для вирішення важливих проблем за напрямом дослідження, використовується низка методів, притаманних для політичної науки. Зокрема, структурно-функціональний метод дозволив виокремити суб'єктів, що визначають специфіку консолідації місцевих громад та встановити спосіб

взаємодії із зовнішнім місцевим політичним середовищем в умовах динамічної взаємодії. Виходячи із парадигми системного підходу, консолідація місцевих громад розглядається як динамічна система, яка здатна підтримувати власний сталий розвиток. Порівняльний метод дозволив врахувати специфічні політичні процеси, характерні для зовнішніх та внутрішніх чинників політичної консолідації місцевих громад.

Слід зазначити, що синтез міждисциплінарного та системного підходу дає можливість для ширшого сприйняття самого феномену місцевого самоврядування, передбачаючи застосування найкращих надбань закордонного досвіду в сфері організації регіонального управління та управління розвитком окремих територій, зокрема через делегування широкого спектра повноважень місцевим представницьким органам. Попри це існує низка проблем, які найгостріше проявляються саме у функціональному забезпеченні.

Важливим методолого-орієнтаційним чинником, який дозволяє встановити напрям наукового пошуку, є усвідомлення ситуації політичної трансформації та ролі політичної консолідації у межах переходу на новий рівень політичних взаємодій. На сучасному етапі у світі сформувалися групи країн з різним ступенем успішності у контексті проведення реформ щодо демократизації. Вітчизняні вчені аналізують перебіг соціально-політичної трансформації та її особливості у порівняльному контексті. А. Добровольська вважає, що «трансформація колишнього «соцтабору» проявила себе соціально-політичною консолідацією нових незалежних держав, що з'явилися на карті світу після розпаду СРСР. Самоорганізація їхніх внутрішніх територій й спільнот включала формування нових моделей державного устрою, інституалізацію й модифікацію демократичних процедур і принципів функціонування держави й громадянського суспільства, становлення багатопартійної системи й т. п.» [52, с. 85].

Етапи й перебіг трансформації є визначальними чинниками оцінки ефективності руху політичних інститутів в рамках парадигми консолідації або конфлікту. Також трансформаційний науковий дискурс політичних наук формує середовище обґрунтованих припущень стосовно бажаних та можливих траєкторій розвитку територіальних громад та самоврядних інституцій на локальному рівні в Україні. Ключовим при цьому є співвіднесення вітчизняного і зарубіжного досвіду. «Основний зміст трансформаційних процесів, що тут відбувалися, складала перетворення тоталітарно-авторитарної системи з усіма її інститутами, структурами й відносинами в систему іншого типу з демократичними атрибутами. Однак серед країн, які фахівці із трансформації недемократичних режимів у демократичні називали «перехідними» було чимало тих, що не наслідували цю модель. Відповідно колишня методологія, що описувала класичну модель демократичних транзитів початку «третьої хвилі», далеко не завжди виявлялася ефективною в осмисленні пострадянських реалій.» [52, с.87].

Осягнення наявного рівня політичних трансформацій відбувається на основі рівня спроможності конкретної політичної системи. Специфіка розвитку сусідніх з Україною держав дає змогу зрозуміти, що прогрес у політичному реформуванні територіальних громад є нерозривно пов'язаним із загальним рівнем соціально-економічного розвитку, а також із базовим рівнем функціонування громадських структур. Це є важливим для розуміння співвідношення політичної консолідації та розвитку громадянського суспільства. На прикладі сучасної Молдови видно, що формальні та нормативні умови реформ зовсім не означають досягнення бажаних перспектив для якісних перетворень на рівні конкретних інституційних систем. «Демократичній консолідації Молдови перешкоджають: слабкість таких структурних передумов, як громадянська політична культура й громадянське суспільство; низький рівень соціально-економічного розвитку в сполученні з інфляцією, що дедалі підвищується; нерівномірний розподіл

сукупних суспільних ресурсів – економічних, політичних, ідеологічних, інтелектуальних й ін.» [52, с. 107].

Розкриття особливостей політичного розвитку конкретних держав та їх екстраполяція на політичні реалії в Україні забезпечує дослідження політичної консолідації належним рівнем емпірична інформація стосовно проміжних та основних результатів впливу консолідації на функціональність територіальних громад, рівня політичної активності громадян та неурядових організацій. При цьому важливим є усвідомлення нелінійності поступу у формуванні якісних параметрів політичних структур та інститутів. Багатофакторність політичної трансформації обумовлює її нерівномірність і неоднозначність, тому результатом транзитивного процесу є співіснування в країні демократичних й інших альтернативних тенденцій [52, с. 109].

Важливо оцінювати не лише успішність трансформації в плані досягнення результатів, але й також у контексті функціонування суміжних сфер демократизації та інституційної спроможності. Одним з таких предметних вимірів є комунікативна взаємодія політичних акторів та громадськості як на рівні функціональних інтеракцій, так і на рівні комунікаційних обмінів. На думку Л. Завальської «стратегія консолідації в політичному дискурсі – це кооперативний тип комунікативної взаємодії мовця та адресата, орієнтований на декларування об'єднання суб'єктів у межах політичного простору – політика з аудиторією, народу з владою, народу навколо певної проблеми тощо. Ознакою цієї КС є реалізація прагматичної настанови інтеграції в межах політичної взаємодії» [64, с. 89]

Також у контексті встановлення об'єктивних параметрів політичної консолідації необхідно враховувати загальні принципи функціонування консолідованої демократії як кінцевого пункту перетворень. У зв'язку з цим існує необхідність порівняння консолідаційних чинників територіальних громад та існуючих практик політичного розвитку розвинених демократичних країн. І. Іщенко слушно вважає, що «у консолідованих

демократіях в політичну практику запроваджені алгоритми функціонування базових політико-інституційних структур, що мають значно більшу ефективність порівняно з авторитарними і перехідними політичними режимами» [75, с. 181].

Сказане свідчить про те, що процеси політичної консолідації територіальних громад виступають оптимальним варіантом політичного розвитку не лише з нормативної або культурно-цивілізаційної точки зору, але й з точки зору функціональності політичних процесів. Конкретизація теоретико-методологічних основ дослідження політичної консолідації передбачає звернення до питань місця даної предметної проблематики в рамках сучасної політичної теорії. Прикладний політичний аналіз розглядає політичну консолідацію не просто як умову політичних угод, а як певний етап розвитку демократії на місцевому рівні. Цей концептуальний зміст вводить політичні консолідації до числа найважливіших політичних процесів в сучасних систем сучасності. На думку українських вчених, «політичний аналіз можна розглядати, на наш погляд, не просто як прикладну частину масиву політичних знань, а саме як складову політичної теорії. Втім, саме ця прикладна частина інколи вимагає більшого залучення як пояснювального інструменту не стільки політичної теорії, скільки політичної філософії, адже саме остання залишає набагато більше смислового поля імовірного розвитку політичних подій і, відповідно, - більше можливостей вибору альтернативних сценаріїв поведінки, тоді як політична теорія, попри свою еkleктичність у доборі засобів, доволі жорстка і однозначна у визначенні мети політичної поведінки» [135, с. 110].

Результатами політологічного дослідження на міждисциплінарному тлі публічного управління та політології дозволяє робити не тільки концептуальні узагальнення, а й пропонувати рекомендації, спрямовані на поліпшення політико-управлінських практик. У зв'язку з цим з методологічної точки зору політична консолідація є не тільки фоною

умовою узгодженості політичних дій і координації в конкретних органів, але й основою політичної подієвості конкретних місцевих політичних спільнот і певного місцевого політичного режиму. У зв'язку з цим в нашому дослідженні буде приділятися увага особливостям кейсів розвитку конкретних місцевих громад та їх досвіду політичної консолідації. Згідно із сучасними методологічними настановами, «клієнт-проблемна орієнтація політичного аналізу проявляється у тому, що коли мова заходить про практично значимі суспільні проблеми, що вимагають політичного рішення, застосовність строгих наукових процедур виявляється під сумнівом. Політичний аналіз порівняно зі звичайною наукою жорстко обмежений неможливістю вибору проблем для свого дослідження, комплексним характером розв'язуваних проблем, а також обмеженим обсягом доступних ресурсів. У ряді специфічних труднощів, з якими стикається професійний політичний аналіз, можна також згадати вплив особистісних цінностей і поданні, ризик і невизначеність відносно майбутнього. Прагнення до єдиного оптимального й правильного рішення в цих умовах стикається з перешкодами на кожному кроці» [135, с.115].

Усвідомлення місця та ролі емпіричної інформації відповідає значенню практики політичних взаємодій локальних політичних інститутів. Факти та події місцевих громад доводять можливість досягнення масштабів політичних процесів на місцевому рівні в Україні. Децентралізація вносить нові чинники у взаємодію політичних акторів на місцевому рівні. Отримання більшої кількості ресурсів і повноважень забезпечує нові напрямки політичної активності і власне нові умови для політичних домовленостей. У цьому сенсі моделювання структурних аспектів політичної консолідації виступає умовою використання не лише емпіричної статистичної інформації, але й певних експериментальних припущень і гіпотез, які вимагають апробації. Науковці вважають, що «експериментальні методи, що зарекомендували себе в природничих науках, при політичному аналізі

припускають маніпулювання людьми, при цьому експериментатори виявляються обмеженими у своїх можливостях етичними міркуваннями. Задаючи ті або інші питання, вони можуть порушити недоторканність особистого життя людини; впливаючи на учасників експерименту тими або іншими стимулами, вони можуть піддати їх фізичному або емоційному ризику» [135, с. 110-112].

Можливості сучасної методології політичних наук забезпечують встановлення амбітних цілей для досліджень. Зокрема, застосування синергетики забезпечує новий підхід для розуміння лінійних і нелінійних закономірних і випадкових системних і несистемних процесів. У зв'язку з цим політична консолідація набуває різновимірний методологічний зміст. З одного боку, вона виступає статичним процесом, в якому традиційні політичні актори вступають у взаємодію на основі своїх ординарних політичних функцій управління і представництва. З іншого боку, нестійкість політичних союзів і гетерогенність політичних поглядів і позицій надають динамізму процесам консолідації та й стану консолідації як такої. Тому прогнозування є одним з найважливіших аспектів дослідження політичної консолідації. На думку дослідників, «прогностичний аналіз дає більш-менш віддалену проекцію можливих результатів тих або інших альтернативних рішень і дій, у той час як прескриптивний аналіз рекомендує до ухвалення рішення й дії, здатні привести до конкретних результатів» [135, с. 114].

Опис політичної ситуації на місцевому рівні виступає найважливішим фактором у встановленні значення політичної консолідації для планування розвитку місцевих громад. В зв'язку з цим в умовах української політичної трансформації великий впливу набуває фактор місцевих політичних інтересів, які відрізняються від регіональних і центральних. У зв'язку з цим кейс кожної місцевої спільноти набуває унікальних рис, чого не було в попередні періоди розвитку української державності. Все це вимагає широкого застосування дескриптивного аналізу. Відповідно до сучасних

методологічних уявлень, «deskriptivний аналіз часто є складовою частиною перспективного аналізу: щоб спроектувати й оцінити нові рішення, необхідно зрозуміти зміст й оцінити результати колишніх рішень. Реалізовані політичні програми повинні піддаватися моніторингу й оцінці для ухвалення рішення про їхнє продовження або коректування, а також для забезпечення інформації, потреба в якій може виникнути в майбутньому» [135, с. 111].

Встановлення методологічних засад розвитку політичної консолідації на місцевому рівні передбачає застосування перспективи аналізу статистичної інформації. Емпіричним виразом політичної консолідації виступають узгоджені дії представників місцевих громад. В рамках обговорення місцевих проблем і забезпечення стратегічного розвитку інститутів громадянського суспільства. У зв'язку з цим необхідне упорядкування різномірної інформації, яка пов'язана з різними аспектами життя діяльностями інститутів місцеві місцевого політичного середовища у взаємозв'язку між владними та правовими функціями. Як вважають українські науковці, «основні завдання перспективного аналізу включають ідентифікацію комплексних проблем; якісне й кількісне зіставлення альтернативних шляхів вирішення проблем; подання цієї інформації у форматі, доступному для розуміння й використання особами, які приймають рішення. Такий аналіз припускає систематичну оцінку технічних й економічних можливостей і політичної прийнятності альтернативних політичних рішень (планів, програм), стратегій їхньої імплементації й наслідків реалізації» [135, с. 112].

Упорядкування емпіричної інформації пов'язане з життєдіяльністю місцевих спілкування забезпечується на основі комплексного підходу процесом консолідації, змістом яких можуть бути не тільки політичні домовленості, але й чисто технічні дії та рішення. Ці аспекти займають більшу частину діяльності сучасних органів місцевого самоврядування. В умовах впливу на політичну обстановку в об'єднаних територіальних

громадах України центральних політичних сил порядок консолідація може бути різною. У зв'язку з цим статистична інформація про діяльність інститутів і політичних акторів може бути вельми суперечливою. У таких умовах необхідно сприймати повну картину. На думку К. Шумовської, «статистичний метод (індексний, кореляційний, регресійний, метод ланцюгових підстановок і різниць, метод групувань, порівнянь, середніх абсолютних і відносних величин, метод відхилень, метод підрахунку резервів за факторними відхиленнями, метод матриць координат, графічний метод) передбачає використання засобів математичної статистики у виявленні тенденцій, що складаються в суспільстві, на основі аналізу просторових (територіальних) рядів даних» [250, с.20].

Кількісний зріз процесів політичної консолідації в місцевих громадах виступає важливим джерелом інформації для визначення тенденцій політичних перетворень і результативності домовленості. Місцевий бюджет як ключовий предмет політичного обговорення і територіальних громад в рамках яких проявляється рівень політичної консолідації вимагає оцінки не тільки для соціально-економічних процесів в рамках громади, але і як інструмент досягнення політичних цілей. Згідно з К. Шумовською «за допомогою цих методів формується місцевий бюджет, визначається оптимальний варіант системи місцевих фінансів, оцінюються стратегічні рішення щодо розвитку галузей соціально-культурного та соціально-побутового призначення, транспортної системи, досліджується структура депутатського корпусу місцевого самоврядування, кількісні показники про форми зв'язку депутатів з виборцями, динаміка активності виборців на основі виборчої статистики тощо» [250, с.23].

Важливо відзначити відмінності між методологією політичних наук і методології науки державного та громадського управління. Для перших характерна розуміння політичної консолідації як динамічного процесу і проявів діяльності політичних акторів, які пов'язані не тільки міркуваннями

ефективності і формальними вимогами, але й різноманіттям політичних цілей і інтересів. У зв'язку з цим методологічна матриця дослідження політичної консолідації на місцевому рівні набуває дуже своєрідного вигляду. Вона поєднує між собою концептуальні й емпірико-прагматичні елементи. Як слушно зауважує українська вчена, «основних тенденціях розвитку методів місцевого самоврядування: підвищення ролі та значення системної методології в муніципалітетах, що поєднує пізнання, оцінку і практику; поглиблення методологічної рефлексії в самих науках і галузях знання, вдосконалення методів пізнання; стандартизація та уніфікація методів, розробка чітких технологій їх застосування, автоматизація вирішення низки аналітичних, оціночних та інших завдань; підвищення концептуального статусу гуманітарних наук; посилення орієнтації методології на практику» [250, с.22].

У цілому методологічна рефлексія загальнонаукового характеру визначає загальні рамки наукового пошуку в предметній сфері політичної консолідації місцевих громад. З точки зору сучасної політичної теорії консолідація місцевих громад не є об'єктивним і заданим процесом. Це потрібно розуміти в умовах атомарної партійної системи та в умовах державотворчих процесів і постійною зміни парадигми взаємодії центру і периферії в Україні. Тому аналіз політичної консолідації може здійснюватися тільки на комплексній методологічній основі, яка об'єднує якісні та кількісні методи.

Дослідження політичної консолідації у західній традиції зосереджується передусім на методах, які стосуються громадської співпраці всередині громади. Цей підхід вказує на ціннісні та тематичні переваги, які виступають вихідними положеннями щодо тлумачення місцевої політики та її основних суб'єктів. Як вказують зарубіжні аналітики, «методи участі включають низку заходів, що мають спільну тему: дозволяють звичайним людям відігравати активну і впливову роль у прийнятті рішень, які

впливають на їхнє життя. Це означає, що люди не просто слухають, а й чують; і їхні голоси формують результати» [330].

Методи участі у житті місцевої громади є ключовими аспектом для розуміння статусу взаємодії публічної влади та громадськості. У цих відносинах основними є відносини партнерства, а не підпорядкування. Тому у нашому дослідженні потрібно постійно співвідноситися з цими настановами світової практики. «Дослідники, члени громади, активісти та донори використовують методи громадської участі. Оскільки дотримання місцевих знань і досвіду є надзвичайно важливим, результатом є втручання, яке відображає місцеві реалії, що часто призводить до більш підтримуваних і тривалих соціальних змін» [40, с.44].

Прагматичні аспекти громадської діяльності на рівні щоденного життя громади є базовими засадами демократичної політичної консолідації, оскільки громадяни є безпосередньо включеними до тих сфер життя, щодо яких ведуться основні політичні обговорення. Британські дослідники вважають, що «методи участі використовувалися в багатьох місцях - міських і сільських, бідніших і багатіших - в безлічі країн. Важливо, щоб люди відчували себе розслабленими і невимушеними при використанні методи громадської участі, тому місця розташування відрізняються від сільських залів, релігійних центрів або шкільних будівель, до менш формальних областей, таких як будинки, парки або під деревом дерев» [40, с.47].

Громадянське залучення у справи територіальних громад є провідним засобом включення населення до процесів політичної консолідації для сучасної України. Це має величезне значення, оскільки вектор реформ щодо демократизації в нашій країні спрямований згори донизу. Британські дослідники вважають, що «незалежно від того, чи беруть участь люди в аналізі, колективному прийнятті рішень, плануванні або роздумах, методи громадської участі можуть використовуватися на всіх етапах проектного циклу, пов'язаного з допомогою розвитку. Але вони також корисні в

політичних процесах, як засоби для зміцнення залучення громадян, претендуючи на права і володіючи потужними для відповідальності» [40, с.51].

Вивчаючи практики політичної участі на місцевому рівні, сучасні західні вчені докладають значних зусиль для виявлення їх типових особливостей, умов достатності та інституційної спроможності. Британські вчені зауважують, «що усьому світі існує багато різних, перекриваються ниток і традицій практики участі. Інформація на цьому сайті ґрунтується на роботі команди участі в Інституті досліджень розвитку в Університеті Сассекса у Великобританії» [40, с.34].

Методологічний потенціал громадянського залучення та громадянської взаємодії на місцевому рівні використовується для розвитку суспільної інфраструктури постколоніальних країн. Звідти він потрапив до методологічних засад діяльності Організації Об'єднаних Націй. Згідно з позицією зарубіжних авторів, «один з перших членів команди участі, Роберт Чемберс, був рушійною силою використання методів участі у сфері міжнародного розвитку. методів участі, з якими Чемберс і його багато колег з Південної Азії, Африки і Європи почали працювати в 1970-х роках, є тепер усталеною особливістю практики розвитку. Вони з'явилися як альтернатива основним підходам до розвитку, які були зверху вниз і лінійними, і часто склалися з «експертів» Північної, які розповідали південним «бідним людям», як йти до «розвитку» [330, с.57].

Відстоювання прав громадян та вирівнювання розвитку соціальних груп всередині територіальних громад є одним з провідних питань політичного порядку денного нових демократій. Згідно з західними аналітиками дослідної методології, «першою групою методів участі, які вийшли з цієї роботи з чіткою ідентичністю, була швидка оцінка сільських територій (RRA), яка зосереджувалася на тому, як аутсайтери могли швидко дізнатися від місцевих людей про їхні реалії та виклики. Роздуми про RRA

призвели до розробки спільної оцінки сільської місцевості (PRA), яка значною мірою зосереджувалась на спрощенні, розширенні прав і можливостей, зміну поведінки, місцеві знання та стабільні дії. APP, що зараз використовується взаємозамінно з участю та діями з участю (PLA), охоплює відображення, навчання та розуміння влади та відносин» [330, с.33].

«Спільнотний підхід» у дослідженні політичного розвитку місцевих громад є вирішальним для розуміння структури громадянського суспільства на місцевому рівні. Як вважають Л. Гудсон та Дж. Філімор, «залучення членів різних спільнот до досліджень питань всередині їхні власні громади можуть принести нові аспекти та перспективи для дослідницьких питань і може принести інсайдерські знання про суспільне життя в громадах, до яких рідко доходить Дослідники ззовні (Griffith, 1998). На відміну від традиційних підходів до досліджень, в яких дослідники генерують теми досліджень і інтерпретують висновки, дослідження спільноти Метою підходу є надання членам спільноти можливості формувати і мати певну власність програми досліджень» [299].

Аналіз стану соціальних груп територіальної громади дає змогу науковцям побачити як загальний рівень розвитку, так і секторний вимір функціонування територіальної одиниці або населеного пункту. Ці предметні елементи є важливими у аспекті репрезентативності політичного спектру місцевої громади, його взаємозв'язку з соціальним оточенням політичних інститутів. Згідно з Л. Гудсон та Дж. Філімор «у той час, як метод був використаний як науковцями, так і науковцями практиків у таких сферах, як охорона здоров'я та соціальна допомога, житло, психологія та громада розвитку, існує нестача знань і відсутність документованих рахунків підходу. Крім того, обговорення методу рідко виходять за межі практичного міркування» [299, р.491].

Дослідні проекти на інтерактивній основі демонструють зацікавленість населення щодо участі в житті громади. Також необхідним є аналіз рівня

замученості до політичних обговорень, які стосуються життя в громаді. Саме ці напрями є провідними для перетворень місцевої політики в сучасній Україні. На думку Л. Гудсон та Дж. Філімор «дослідження спільноти передбачає навчання членів громади для проведення досліджень у межах їхнієї спільноти, часто, але не завжди, на користь цих громад. Цей підхід за останні роки стає все більш визнаним як науковцями, так і науковцями практикуючі почали усвідомлювати, що ті, що традиційно розглядаються як об'єкти дослідження володіти навичками, знаннями та досвідом, які дозволяють їм зробити цінні внески до дослідницьких проєктів» [299, р.492].

Пошуки методологічного підходу до вивчення консолідації місцевих громад вимагають звернення уваги на економічні передумови політичної діяльності, ресурсне забезпечення громад, що розглядається як ключове питання політичних інтеракцій. Тому необхідним є вивчення зацікавленості політичних акторів і соціальних груп зростання забезпечення добробуту населення та фінансування інфраструктурних проєктів. Як вказують Л. Гудсон та Дж. Філімор «підхід також почав добре узгоджуватися з вимоги численних фінансувачів досліджень, зокрема тих, хто прагне зробити крок від досліджень, спрямованих на вплив на політику до проведення досліджень дій як засобу розвитку громади. Ця зміна у ставленні відбулася поряд з введенням політичних рекомендацій, які виступають за необхідність більшого рівня залучення громад. А ряд директив щодо політики та фінансування, таких як місцева програма 21, найкраща вартість, новий курс для спільнот, єдиний бюджет з регенерації (SRB), фінансування оновлення сусідства (NRF), Планування реального, щоб назвати лише кілька, відзначили помітний перехід до необхідності консультації та залучення громадськості» [299, р.493].

Одним з важливих смислових блоків дослідження політичної консолідації місцевих громад є встановлення рівня задоволеності громадян поточним станом справ та перспективами розвитку населених пунктів.

Взаємозв'язок між рівнем довіри громадян та влади та її поведінкою простежується у питаннях підзвітності та контролю за владою, який є одним з найважливіших завдань громадянського суспільства. Л. Гудсон та Дж. Філімор отримали ознаки обґрунтованості та надійності в процесі дослідження спільноти відносно обмежена увага. Одним з ключових моментів, що піднімаються стосовно дійсності, є вплив дослідників-дослідників на дослідження (Hall et al., 2002; Kuebler and Hausser, 1997). Як і у випадку з усіма соціальними дослідженнями, існує небезпека, що люди можуть змінювати їх звітності і переосмислювати свої переживання різними способами в залежності від того, хто вони є беручи інтерв'ю, характер відносин і взаєморозуміння, встановлені між дослідника та досліджуваного та дослідницького середовища, серед інших факторів впливу такі, як стать, вік, етнічна приналежність тощо, які можуть впливати на процес дослідження. Вона повинна бути Зазначається, що використання як професійних, так і громадських дослідників не відбувається автоматично гарантувати якість процесу дослідження» [299, р.494].

Прогнозування політичного розвитку місцевих громад на сучасному етапі виступає одним з найважливіших предметних елементів політологічного дослідження місцевої політики. Здатність побачити основні локомотиви зростання дає змогу запропонувати вірні рішення для всієї спільноти. Л. Гудсон та Дж. Філімор стверджують, що дослідження за допомогою інтерв'ю з більшою ймовірністю призведуть до «збивання» сценаріїв, де важливі деталі про життя респондента можуть бути втрачені або спотворені через небажання висловлювати свої погляди, або з іншого боку, бажання вразити або зобразити себе у певному світлі своїм одноліткам. Спираючись на спільноту Дослідницький проект з неналежними користувачами речовини та алкоголю, припускають, що деталі про такі питання, як депресія, насильницькі чи суїцидальні почуття, можуть бути втрачені через процес дослідження спільноти. Вони продовжують

сперечатися, незважаючи на різницю в даних, які можуть бути зібрані різними дослідниками, це не означає, що один рахунок менш дійсний, ніж будь-який інший» [299, р.495].

Методологічні засади дослідження політичного розвитку місцевих громад передбачають увагу до індивідуального рівня. Сприйняття місцевої соціально-політичної дійсності та рівень політичного комфорту кожного громадянина також є одним з ключових питань встановлення перспектив політичної консолідації. Goodson, L & Phillimore, J «Оскільки доступ до певних груп в кінцевому підсумку залежить про використання дослідників-однолітків, всі зібрані дані, мінус певні деталі чи ні, додає до бази знань про ці групи. Справді, це також слід визнати однією з переваг наукових досліджень може бути готовність деяких груп висловити свою думку їхні погляди більш відкрито і чесно до людей, з якими вони можуть ідентифікуватись, або через загальні спільні фони або досвід. Це може призвести до генерації багато багатші уявлення та дані про певні теми та спільноти)» [299, р.493].

Конкретні соціальні проблеми, які утворюють середовища політичного порядку денного місцевих громад також є предметом розгляду дослідження. Проблема біженців у сучасній Європі стає серйозним зовнішнім подразником населення, що збільшує рівень конфліктогенності у територіальних громадах. Усунення цих проблем може сприяти політичній консолідації, так само як домовленості між безпосередніми політичними акторами. Л. Гудсон та Дж. Філімор наголошують, що «дослідження, проведені в Бірмінгемі, рекомендували політикам, що виконують роль Організації громади біженців (РКО) у сфері надання послуг підвищені. В додаток, Необхідно поліпшити доказову базу, що стосується мігрантів, щоб продемонструвати її масштаби викликів, з якими стикаються, та нові можливості, що надаються новими громадами в місті, і почати розробляти політику для вирішення цих проблем. Незважаючи на це величезна

необхідність у різних підходах до збору доказів, є було мало кроків у бік змін. Зокрема, роль РКО як джерела докази та знання про нові громади були недостатньо використані. Цей проєкт, створено за рахунок спільної роботи університетського відділу, місцевої громади організація, мережа спільноти біженців і ряд їхніх членів як спосіб подолання цих труднощів та посилення ролі РКО» [299, р.496].

Встановлення ролі та значення благодійної діяльності, а також єдності щодо впорядкування територіальної громади на сучасному етапі виступає ключовою проблема. Її значення для соціального фону громади полягає у можливості спекуляцій на проблемах, які підживлюють соціальні конфлікти, що також ускладнює перспективи політичної консолідації. Як підкреслюють Л. Гудсон та Дж. Філімор, «проєкт прагне до розбудови спроможності РКО використовувати існуючі та нові докази для сприяння зміни в політиці та наданні послуг. Завдяки такому підходу проєкт прагнув покращити розуміння зацікавленими сторонами цінності та вкладу РКО у підтримку узагальнення та згуртованості, а також робота щодо перегляду політики в кількох критичних сферах виявлені самими дослідниками спільноти. Такими областями була доставка ESOL, доступ молоді до освіти, працевлаштування кваліфікованих біженців та психічного здоров'я послуги»[299, р.497].

Таким чином, предметно-методологічні особливості дослідження політичної консолідації включають низку суміжних тем та предметних сфер. Їх розкриття дає змогу побудови цілісної картини місцевої політики та передумов для досягнення згоди. Спільнотний і сферний підходи реалізують поєднанням якісної та кількісної інформації. Водночас специфіка сучасної України значна коригує класичні уявлення, тому необхідним є використання авторської методології.

Отже, методологічними основами розкриття специфіки впливу політичної консолідації на розвиток громадянського суспільства є

комплексний підхід, який поєднує потенціал інституційного і системного. Головними положеннями структурно-логічної схеми дослідження є розгляд територіальної громади як цілісного політичного утворення, практично «політичної мікросистеми», до певної міри автономної від інших рівнів політичного врядування та представництва. Ця «мікросистема» незалежно від свого розміру має власні ресурси розвитку. Поряд з цим, територіальна громада може бути повністю ізольована від загальноукраїнського політичного процесу. У зв'язку з цим існує потреба в аналізі впливу конкретних інститутів на зміст та перебіг консолідації.

Висновки до розділу 1.

Дослідження політичної консолідації у сучасних політичних науках набуває дедалі ширшого обсягу. Проблема політичної стабільності як прояву згоди між політичними акторами в умовах демократії на сучасному етапі цікавить вчених з точки зору реальних підходів до узгодження позицій, створення умов для концептуальних обговорень та співпраці навіть в умовах антагоністичних ідеологічних чи політико-прагматичних протиріч. Консолідація на місцевому рівні розглядається передусім як частина теорії демократичної політики. Ці уявлення покладають в основу політичних взаємодій на місцевому рівні діяльність об'єднань громадян за місцем проживання відповідно до їх соціетальних інтересів, які не можуть бути розв'язані на центральному та регіональному рівнях.

Важливим аспектом консолідації на місцевому рівні є питання розвитку соціального капіталу як чиннику спроможності місцевих громад. Саме інституційна спроможність є ключовою у стратегіях успішної європейської інтеграції, політичної модернізації та демократичної трансформації. У зв'язку з цим політична консолідація з'являється як явище згоди між основними представниками громадян (або між громадянами безпосередньо за умови невеликого розміру територіальної громади).

В умовах місцевої політики формуються інституційні та процесуальні передумови для розвитку місцевої політичної інфраструктури, до якої може належати місцевий політичний режим, механізми політичного представництва, формування порядку денного та інших політичних дій на місцевому рівні. В рамках процесів політичної консолідації територіальних громад змінюється роль основних політичних інститутів центрального рівня, зокрема, політичних партій, громадських організацій, суспільних рухів тощо. Зазначені інститути змушені трансформувати програми та риторику відповідно до місцевої громади. Таким чином, політична консолідація на місцевому рівні є ключовим аспектом для розуміння політичних процесів, які потребують ретельного дослідження в рамках сучасної політичної науки. Як свідчить оцінка пояснювального та евристичного потенціалу, тема політичної консолідації є перспективною і стосується передусім прагматичних засад досягнення згоди між учасниками місцевого політичного процесу.

Основними засадами теоретико-методологічного обґрунтування політичної консолідації у рамках процесів формування громадянського суспільства в Україні є пріоритетність формування базових (елементарних) структур щодо перетворення політичного процесу на рівні територій на прозорий та результативний. У зв'язку з цим необхідно розкрити політико-інституційні умови політичної консолідації та запропонувати оптимальну конфігурацію міжінституційної взаємодії, яка забезпечить не лише передумови, а й подальшу самовідтворення об'єднаних зусиль у територіальному вимірі.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКО-ІНСТИТУЦІЙНІ ПЕРЕДУМОВИ ПОЛІТИЧНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ

2.1 Політичний простір територіальних громад: чинники формування порядку денного

Ідентифікація політичного простору територіальної громади в сучасній Україні стикається з низкою труднощів. По-перше, в нашій державі відбувається одночасне становлення політичних інститутів та режимів їх функціонування. По-друге, політичний простір складно відокремити від суміжних сфер економіки, культури, соціального забезпечення. По-третє, держава перебуває у стані боротьби із зовнішньою агресією і болісного вироблення цивілізаційної орієнтації та ідентичності. Разом з тим, в рамках даного дослідження політичний простір на рівні міст та інших населених пунктів представляє собою потенційне джерело політичної консолідації для всієї країни.

Територіальний рівень політичної активності та взаємодії політичних інститутів привертає увагу сучасних фахівців у міждисциплінарному аспекті. Місцевий рівень демократичних політичних відносин є ключовим для країн розвинених демократичних суспільств. Також він є важливим для оцінки загального успіху демократичного транзиту. Можливість розвитку принципів політичного перетворення на територіальному рівні за ініціативи та безпосередніх зусиль громадян визначає перспективу транспарентності інститутів врядування та їх наближення до стандартів об'єднаної Європи. Національний рівень політичних перетворень в Україні визначає увагу до суб'єктності територіальних політичних сил та набуття ними ознак самодостатніх і ініціативних політичних акторів. Формування територіального порядку денного на сучасному етапі визначається процесами децентралізації. Звідси виникає питання про спроможність територіальних політичних еліт та громадських діячів. Можливість розбудови самодостатніх

територіальних громад дає змогу сформувати реалістичний сценарій завершення першочергових демократичних реформ в Україні.

Соціально-економічний стан України визначає наявність багатьох популістських політичних сил, які схильні дотримуватися неконструктивного сценарію поведінки в органах місцевого самоврядування. В цілому, консолідація політичних сил в органах місцевого самоврядування є важливим системним завданням для України, яке визначає необхідність ухвалення нормативних важелів. Ця регуляторна система може забезпечити злагоджену й конструктивну роботу окремих політичних сил, незалежно від їх ідеологічних позицій. Водночас слід враховувати, що в умовах плюралістичної демократії позиція кожної політичної сили, навіть, окремого депутата, є важливою. Принцип вільного представництва думок й альтернативних позицій, залишається непорушним. Отже, перспективними напрямками є встановлення процедур узгодження політичних позицій локальних політичних партій в сучасній Україні.

Формування політичного простору сучасної України детерміноване соціальними особливостями, зокрема фрагментацію соціальної структури, появою нових соціальних ідентичностей в українському суспільстві тощо. Перехід до демократії на сучасному етапі пов'язаний передусім, з актуалізацією проблеми сталості демократичних інституцій і практик. Зростання якості демократії на місцевому рівні політичного простору відображає перехідний стан соціальної структури суспільства. На думку політолога О. Траверсе, «український політичний простір існує як своєрідна просторова система координат соціального виміру на кшталт державного закладу. Звичайний територіальний вимір (у вигляді умовних кордонів) доповнюється структурно-функціональним, який визначається сферою дії політичної системи та її складових на різних рівнях суспільної організації. У цьому сенсі уніфікованість просторів впливу тих чи інших асоціацій (партій, суспільних організацій, профспілок і т. ін.), дії політичних інститутів

(наприклад, влада центру та місцевого рівня), меж політичного та економічного управління, сфери політичного життя суспільства і особистого життя людини в умовах тоталітаризму набуває своєї завершеності і майже втрачає відмінності»[222].

З кінця 1980-х років політичний простір України розвивається еволюційним шляхом, але із значним тиском мінливих параметрів соціально-економічного розвитку. Кризова економіка і падіння соціальних стандартів позначилися на темпах зміни політичної поведінки та політичної культури на місцевому рівні. Замість реалізації сценарію формування громадянської політичної культури в Україні поширилася замкнена провінційна політична культура як на рівні громадян, так і на рівні еліт. Різноманіття етнокультурної ідентичності також ускладнює процеси соціальної інтеграції. О. Траверсе «Еволюція політичного простору України являла собою складний політико-правовий процес, який мав й етнокультурні особливості. Зокрема, визначились прерогативи влади партії, органів управління та інших складових політичної системи, а також здійснено спробу визначити легітимність співвідношення між ними. Набуло оновленої якості співвідношення просторів централізованої політичної влади та децентралізованої. Водночас, у післявоєнні десятиліття поступово відчувається неузгодженість між загальнодержавними цілями та пріоритетами окремої особи в суспільстві; між методами управління та новими вимогами часу» [222].

Структурування політичного простору в Україні відбулося без урахування політичних перспектив місцевого рівня. Політичні фактори, які потенційно мають виступати як суб'єкти відносин політичної консолідації, не мають відповідного рівня спроможності, не розглядають місцевий політичний простір як сферу реалізації своїх інтересів. О. Траверсе зазначає, що «у структурно-функціональному вимірі політичний простір України має умовні межі політичної дії і відповідні зони їх взаємопроникнення. Йдеться

про міру поширення впливу політичних сил, співвідношення полів влади по горизонталі (в межах поля влади на місцевому рівні) та по вертикалі (де має місце встановлення зв'язків і співвідношення взаємовпливів центру та периферії). Вони функціонують як центри політичного впливу різного штибу та рівня» [222].

Просторовий підхід у дослідженні політичної консолідації відрізняється від інституційного тим, що суб'єкти політики можуть брати участь у політичних інтерахціях, які мають різний зміст та спрямованість. Динаміка формування місцевого політичного простору в Україні змінилися внаслідок події 2014 року децентралізації. Разом з тим, владний вплив на місцеві справи значно послабився, що призвело до активізації політичних груп, які до цього перебували у стані очікування та переорієнтації. На думку О. Траверсе, «зважаючи на поліструктурованість явища політичного простору, зауважимо, що процеси взаємодії полів влади не мають лінійної залежності. Політичний простір на рівні місцевого самоврядування, або на рівні регіону, не завжди співпадає з політичними просторами політичних закладів обласного рівня. Йдеться про те, що на номінальному та практичному рівнях існують розбіжності між реальними і нормативно задекларованими межами політичного простору України» [222].

Застарілі підходи до структуривання політичного простору в Україні пов'язані також з політичними уподобаннями еліти, яка досі не перейшла на засади демократичного політичного лідерства та принципи відкритості. Як свідчить аналіз складу депутатського корпусу представницьких органів України, зміни відбуваються досить повільно. Найважливішим чинником, що стримує модернізацію місцевих політичних інститутів та лібералізації місцевого політичного простору, є стереотипність поведінки обраних та призначуваних керівників. Частина з них не публічно підтримує традиції авторитарного здійснення влади. Як вважає О. Траверсе, «компартийна правляча еліта заперечувала зростання функціональної диференціації

існуючих суспільних підсистем. Домодерністський принцип примусу і примусової монополістичної ідеології насаджувався всупереч уявленням про сучасне визнання цінностей окремим індивідом. Як представниця відповідної соціальної бази, українська частина номенклатурного осередку не орієнтована на ефективний захист суспільних інтересів, на створення максимально сприятливих умов для їх реалізації. В першу чергу вона не хоче повертатись до того стану, з якого вийшла сама. Влада для неї є самоцінною» [222].

Особливостями політичного простору в сучасній Україні є явище клієнтелізму як неформального способу відносин між політичними суб'єктами з метою отримання непублічної взаємної вигоди та обміну ресурсами. На місцевому рівні ці відносини реалізуються як постійно діючі умови політичного процесу, за яких формальний статус політичних акторів не відповідає їх реальному статусу у відносинах неформального підпорядкування, обміну послугами та патронажем. Політолог Сергій Таран вважає, що «Україна являє собою суспільство з різноманітними регіональними, мовними, етнічними, релігійними поділами, зовнішньополітичними орієнтаціями, а також – недовготривалими традиціями партійного будівництва. Відтак, клієнтелізм може становити виклик для української демократії. Оскільки різноманітні відмінності між різними групами суспільства прямо пов'язані з регіональними відмінностями, клієнтелізм може бути описаний як вияв регіоналізму» [218].

Патрон-клієнтальні відносини, характерні для багатьох пострадянських країн, в Україні зазнали укріплення і консервації за умови слабкості громадянського суспільства та опортуністичні позиції політичних еліт. Сергій Таран стверджує, що «клієнтелізм може виявлятися в Україні через залучення голосів, а також перерозподіл публічних ресурсів переважно за регіональною ознакою. При цьому публічні інтереси всієї країни

жертвуються заради поточних інтересів політичних груп, лідери яких походять з окремих регіонів» [218].

Особливостями політичного простору України також є регіональні звичаї та підходи до політичної діяльності, досягнення політичної мети, відстоювання політичних інтересів тощо. Водночас загальною рисою місцевого політичного простору стало використання принципу клієнтелізму як основної політичної технології організації влади та контролю над певними територіями. Зазначена система заважає формуванню повноцінних територіальних громад як демократичних політичних спільнот. Таран Сергій «Небезпечний потенціал клієнтелізму як явища регіоналізму підтверджується постійними повідомленням про застосування владою адміністративних важелів під час виборчих кампаній («адмінресурс») та організації систем розподілу матеріальних винагород виборцям в обмін їх на підтримку на виборах («підкуп виборів»). Ці явища мають регіональне забарвлення – у різних регіонах «адмінресурс» та «підкуп» застосовується у різній мірі та часто мають регіональні особливості» [218].

В рамках політичного простору України здійснення політики та реалізації інтересів не є пов'язаним із удосконалення діяльності політичних інститутів та міжінституційних відносин. У зв'язку з цим, в Україні архаїчні практики політичної діяльності набуваючи характеру постійних і не ведуть до демократичних перетворень. При цьому суб'єкти політичної діяльності не відчують потребу у політичній консолідації. Український політолог Сергій Таран вважає, що «дослідження думок експертів, які працюють з різноманітними партійними середовищами, виявило, що різні партії мають різні підходи до політичної мобілізації. На думку експертів, одні політичні сили акцентують увагу на харизмі лідерів та елементах ідеології, тоді як інші – зосереджують зусилля на використанні адмінресурсу та матеріальних заохочень. При цьому, регіональне

походження політиків має значний вплив на те, якому саме формату політичної мобілізації буде надавати перевагу їхня політична сила. Зважаючи на низку згаданих вище передумов, політики «східного» регіону менше вдаються до ідеологічної аргументації та формують свою політичну підтримку на основі патронажних зв'язків, які виборці даного регіону, власне, і очікують» [218].

Пошук неформальних та непублічних зв'язків, які, як не парадоксально, є організуючими принципами публічного політичного простору в Україні, веде до виявлення закономірностей, які не мають повного емпіричного підтвердження або регулятивних норм законодавстві. У зв'язку з цим, патрон-клієнтальні відносини є лише частиною великої кількості неформальних політичних зв'язків, які впорядковують політичний простір на місцевому рівні. С. Таран справедливо зауважує, що «в Україні клієнталістичні зв'язки можуть бути виявлені шляхом аналізу кадрового складу урядових структур, вразливих для клієнтелізму. Якщо клієнтелізм присутній, то в цих органах влади мають домінувати представники одного і того ж регіону, які можуть бути задіяні у клієнталістичні схеми. Насамперед, це стосується державних структур, які мають інституційні можливості для перерозподілу публічних ресурсів на користь представників відповідних регіональних груп. Для України це можуть бути міністерства будівництва та інфраструктури, енергетики, вугільної промисловості, важкої промисловості» [218].

Особливості політичного простору України після 2014 року набули виразної автентичності та стали значною мірою автохтонними. Політичні сили, представлені в українському парламенті, мають низку відмінностей від подібних утворень у країнах сталої демократії. Це відбивається на появі виразної невідповідності формально заявлених ознак та реально існуючих. Особливо наочно це видно на прикладі тенденції розвитку радикальних політичних рухів в Україні.

Визначення конкретних елементів політичного простору України та їх реального впливу на перебіг трансформації викликає все більший інтерес сучасних вчених. Д. Горбач слушно зауважує, що «брак академічного та загалом дослідницького інтересу до українського суспільства на Заході породив там спрощене стереотипне уявлення про цю країну як про одновимірний простір, що сприймається насамперед крізь призму геополітики або теоретичних шаблонів. Обговорення правого радикалізму в Україні за таких умов зазвичай зводиться або до заперечення самого існування проблеми, або ж до сенсаційних і надміру гіперболізованих «антиімперіалістичних» оповідей про «фашистську хунту» [34].

Особливістю вітчизняного політичного простору дедалі частіше стає диспропорція між політичним впливом конкретних політичних сил та їх реальною підтримкою у суспільстві, що також впливає на політичні орієнтації та уподобання населення територіальних громад. Експерт Денис Горбач справедливо стверджує, що «в Україні невблаганний факт близькості (подекуди суто фізичної) до реалій породив третій наратив: будучи не в змозі заперечувати саму наявність праворадикальних ексцесів або списувати їх цілковито на підступи російських спецслужб, вітчизняна інтелігенція часто визнає проблему, водночас деполітизуючи її: ототожнюючи неонацистів зі «звичайними вуличними хуліганами», чие насильство є хаотичним і не має глибокої політичної (стратегічної чи ідеологічної) мотивації» [34].

Особливістю формування політичного простору в Україні є відсутність розподілу за рівнями організації влади та за територіальними ознаками. Це дає можливість мобільним молодіжним політичним групам активно впливати на функціонування територіальних громад. Аналітик Д. Горбач вірно відзначає, що «причетність «Азову» до інцидентів у Черкасах і Миколаєві, здається, пов'язана із залученістю організації до клієнтелістських мереж. Черкаську міську раду роздирав конфлікт між міським головою Анатолієм

Бондаренком і секретарем ради Олександром Радуцьким. Останній, за підтримки Блоку Петра Порошенка «Солідарність» й націоналістичної партії «Свобода», заручився більшістю голосів зібрання і паралізував процес ухвалення бюджету. Мер міста звернувся до парламенту з проханням розпустити міську раду й призначити нові вибори» [34].

Активна діяльність неурядових організацій, які намагаються підвищити свій статус у медіапросторі, спричиняє диспропорцію у політичному тиску, нехарактерну для сталих демократій. Горбач Денис вказує, що «у Києві відкрита боротьба із (слабшими) лівими й лібералами — найулюбленіший вид діяльності «С14», організації, очолюваної Євгеном Карасем, колишнім активістом «Свободи», який порвав із партією, щоб стати незалежним підприємцем політичного насильства. Якщо порівнювати з іншими праворадикальними організаціями, згаданими раніше, «С14» схильна не так до негласного встановлення неформального домінування й участі в незаконній діяльності з корисливих міркувань, як до медіатизованих вчинків, спрямованих на широкий загал» [34].

Радикалізм та нетерпимість у цілому відбивають тенденцією до спрощеного сприйняття політичної дійсності, спотвореної ієрархії політичних цілей на місцевому рівні. Це свідчить про неспроможність територіальних політичних інститутів забезпечити відповідний рівень законності та стабільності, що знижує авторитет місцевої влади як такої. Денис Горбач стверджує, що «ультраправим угрупованням, яке веде активну й силову боротьбу з «гендерною ідеологією» в Україні, є «Карпатська Січ» (КС). Зона їхньої діяльності переважно обмежується Ужгородом. На відміну від «Азову», їх не зв'язують обмеження, накладені високостатусними покровителями і парламентськими політичними амбіціями, тому вони не цураються певних тем, потураючи найрізноманітнішій публіці з регіонального праворадикального середовища» [34].

У цілому, втручання у місцевий політичний простір всеукраїнських політичних гравців спотворює політичне поле територіальних громад та їх спроможність поставити під питання його самодостатність та автономію.

Значну роль у формуванні політичного простору місцевих громад відіграють нормативно-правові умови місцевої політичної діяльності. На підставі проведеного нами аналізу наявних друкованих та електронних джерел інформації щодо особливостей функціонування органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації та виходячи з результатів дослідження можна зробити наступні висновки:

Специфіка розвитку інституційного середовища територіальних громад в Україні вказує на наявність формальних і неформальних акторів. Стабільність їх взаємодії і визначає вихідні умови для досягнення політичної консолідації. Взаємодія формальних і неформальних акторів визначає порядок денний політичного простору як специфічного переліку питань для обговорення і програмних цілей розвитку територіальної громади. На макрорівні важливим є мотиваційний критерій політико-інституційних взаємодій. Певною мірою він транслюється і на рівень громад. І. Іщенко вважає «мотиваційний підхід з подолання нестабільності суспільного середовища властивий консолідованим демократіям. Квінтесенцією даного підходу, з нашої точки зору, є створення політико-інституційними структурами у взаємодії з оточуючим середовищем такої контекстуальності, яка формує і підтримує усталені потреби, інтереси та цінності з ненасильницького, конструктивного розв'язання спірних проблем, що виникають у політичному процесі, суспільних відносинах» [75, с. 181].

Можливість досягнення проміжних цілей та етапів політичної консолідації територіальних громад залежить від особливостей внутрішньої мотивованості політичних акторів. У залежності від специфічної конфігурації інституційного середовища кожної територіальної громади з'являються можливості для домовленостей, спільних рішень та просування

прогресивних регулятивних актів і програма розвитку. І. Іщенко в якості мотивів вбачає внутрішню інтенцію акторів до позитивного сприйняття формальних норм, а ментальний конструкт, звернутий до певного політичного інституту, вказує на ступінь їх гармонійності. У випадку їх гармонійного характеру будь-які флуктуації будуть позитивно компенсовані належним реагуванням політико-інституційних структур. І навпаки, ті норми, що сприймаються як дисгармонійні, не будуть функціонувати» [75, с. 182].

Поряд із внутрішньою мотивацією політичних акторів, яку особливо наочно видно на прикладі фракції у місцевих радах, важливим чинником у розгортанні зусиль щодо консолідації є рівень зворотного зв'язку між елітарними групами територіальних громад та широкою громадськістю мешканців населених пунктів. Вони беруть участь у місцеві політиці або висловлюють свої думки щодо неї. І. Іщенко зауважує, що «навіть незначне ускладнення політико-економічної ситуації може викликати масове обурення. З іншого боку, під впливом вже сформованих політико-інституційних норм у консолідованих демократіях може виникати нестабільність у суспільному середовищі» [75, с.182].

Специфічні українські політико-інституційні та політико-ментальні передумови політичної консолідації територіальних громад знаходимо на макрорівні. Як політичні актори, так і громадські суб'єкти (індивідуальні й групові) мають діяти в рамках єдиного ціннісного поля, що визначає перелік варіантів поведінки у межах досягнення стану політичної консолідації. Державне правління Політична інтеграція українського суспільства – це, передусім, результат процесу формування ціннісного підґрунтя здійснення кардинальних змін сучасного соціально-політичного розвитку. Одним із найважливіших принципів і, водночас, інструментів суспільних реформ є прийнятна для переважної більшості громадян консолідуюча ціннісна парадигма. Ціннісно-орієнтаційна єдність стає мотиваційною і, водночас, діяльнісною основою суспільної інтеграції [46, с. 46].

Ціннісний критерій щодо мотивації досягнення суспільної незгоди є одним з важливих вимірів ідентифікації вихідної точки руху політичних акторів місцевого рівня до консолідації. При цьому слід розуміти що досягненню стану консолідації передують етапи досягнення компромісу та консенсусу, вироблення спільних позицій у ситуаціях протиріч та конкурентних відносин. Подолання цих перешкод можливе за умови розуміння необхідності збереження територіального політичного простору як гарантії політичного виживання та реалізації базових інтересів громади. Згідно з думкою українських фахівців, «метою кожного політичного режиму є прагнення сформувати систему цінностей, на яку орієнтуватиметься широкий загал. Суспільство, у якому досягнуто консенсусу щодо того, що є цінністю, може розглядатися як стабільна система, оскільки у ній зникає головне джерело суперечностей між окремою особою та суспільством у цілому» [46, с. 46].

Обрання певного консолідаційного принципу або стрижня виступає ідеєю, яка пов'язана з доктринальними та ідеологічним обґрунтуваннями національної політики. Натомість на територіальному рівні політична консолідація передбачає пошук прагматичних та соціально зумовлених тем, які можуть потенційно сприяти досягненню згоди між учасниками локального політичного процесу. «Проблема політичної інтеграції українського суспільства є багатоаспектною, а процес її розв'язання тривалим і суперечливим. Сучасний етап суспільного розвитку характеризується стрімким «зміщенням» акцентів національної консолідації від переважно етнічних і соціокультурних чинників у бік соціально- та організаційно-політичних, духовно-моральних, мотиваційно-сміслових аспектів», зазначають українські аналітики [46, с. 49].

Складовою політичного простору територіальних громад є публічний простір, який виступає середовищем забезпечення обміну думками, досягнення консенсусу, висування пропозицій у відкритий спосіб на основі

взаємної поваги та дотримання нормативно зумовлених правил гри. При цьому слід враховувати і матеріальні умови і загалом традицію публічного виразу політичних вимог, які можуть стати предметом консолідації обговорень. Колтун під терміном «публічний простір територіальної громади» розуміє складову простору населеного пункту, яка є відкритою та доступною для членів, мешканців та гостей ТГ на постійній та безоплатній основі, включає території загального користування, виділені відповідно до містобудівної документації та планів зонування, а також наземні, підземні, надземні частини будівель і споруд, спеціально призначені для використання необмеженим колом осіб з метою проведення комунікацій, професійної діяльності, дозвілля, рекреації, проведення масових заходів, організації пішохідних потоків тощо. Головною функцією публічного простору ТГ вважаємо формування та використання комунікативного потенціалу» [88].

Крім комунікативного середовища як умови для досягнення компромісів консенсусу і консолідації як стабільного стану політичного простору територіальної громади, важливим є й нормативний аспект функціонування єдиної площини політичних обговорень. Якщо у територіальній громаді немає нормативних елементів, які встановлюють можливості політичних публічних інтеракції, це свідчить про критичний рівень її інституційної неспроможності та невідповідності загальним принципам самоврядності та територіальної автономії. «Статут територіальної громади, що закріплює специфіку публічного простору, є правовою основою для формування унікального суспільного феномену, що здатен слугувати динамічним і самовідновлювальним джерелом безперервного розвитку ОТГ, забезпечуючи, таким чином, її відповідність принципу «спроможності», вказує експерт [88].

Крім інституційних та матеріальних засад для політичного діалогу в територіальних громадах в сучасній Україні необхідним є досвід політичної діяльності та традиція громадянського самовиразу саме на локальному рівні.

Йдеться про саморганізовану громадську діяльність, яка не управляється директивним шляхом згори і не пов'язана з партійно-політичної афіліцією громадських структур. Соціальний капітал в Україні ні є тим критерієм, який поки що не дозволяє віднести нашу державу до числа стабільних демократії. Фахівці НАН України вказують, що «в Україні нині багато цінностей та уявлень про соціальні ліфти деформовані, а «радіус довіри» обмежений зазвичай безпосередніми знайомими та неполітичними інститутами. Тому й соціальний капітал не працює на інтеграцію українського суспільства (люди намагаються максимально абстрагуватися від держави). А радше гальмує і спотворює відтворювальні процеси, ніж є їх каталізатором» [46, с.87].

Політичні простори територіальних громад в Україні на сучасному етапі перебуває у стані пошуку ціннісної ідентичності. Особливо це дається взнаки у регіонах, які перебувають на лінії розмежування в зоні ООС. Проте окремі вчені наголошують на досягненні ціннісно- ідейної гомогенності українського суспільства після подій Євромайдану. Якби такий стан був фактом, процеси політичної консолідації розвивалися б набагато більш динамічно. Як стверджують Красівський та Мороз «є підстави стверджувати, що нині українське суспільство є досить міцно консолідованим у підтримці ліберально-демократичних засад політичного устрою, базових інститутів демократії, демократичних “правил гри” у політичних змаганнях» [99, с. 26].

Усвідомлення соціальних та економічних розколів в Україні є вихідним пунктом для роботи щодо подолання розбіжностей між політичними акторами та представницькими силами у територіальній громаді. Важливо розуміти, що політичні сили, представлені у місцевих радах, далеко не повною мірою відображають соціокультурні розбіжності та соціальну неоднорідність сучасного українського суспільства. Відповідно, не всі питання можуть стати предметом консолідаційних обговорень. «Водночас, загалом зберігають свою актуальність та конфліктогенний потенціал значні ціннісно-культурні відмінності між українськими регіонами, а також такі

чинники, як надто великий рівень майнового розшарування суспільства, надмірна нерівність стартових можливостей громадян різних соціальних страт. Деконсолідуючий вплив на суспільство чинять також корупція, поширення в Україні популізму та політичного радикалізму», стверджують вчені [99, с. 26].

Політична консолідація місцевих громад в Україні на тлі місцевого або територіального політичного простору виступає складним феноменом взаємодії віртуальних та інституційно-матеріальних умов місцевого політичного розвитку. Артикуляція та агрегування локальних політичних інтересів не завжди відбувається на основі об'єктивних потреб громади. У зв'язку з цим політичний простір не є повною мірою репрезентативне.

Таким чином, політичний простір місцевої громади – це, перш за все, це артикульовані на політичному рівні потреби і пропозиції, які внаслідок демократичного політичного врядування переходять у стан прийнятих рішень. місцевої політики. Критеріями демаркації політичного простору місцевої громади є галузева належність обговорюваних політичних питань, тематика політичного дискурсу, інституційна та територіальна належність політичних гравців.

2.2 Політична ініціатива у місцевих громадах: джерела та динаміка

Інтенсивність вітчизняного політичного розвитку після 2014 року досить складно вписати до класичних схем демократичного транзиту та шляху розвитку консолідованої демократії. З використанням системного та інституційного підходів необхідно звернутися до характеру політичної ініціативності на місцевому рівні, як у порівняльному контексті (з іншими рівнями), так і у контексті вимоги та потреб, які обґрунтовують ту чи іншу політичну пропозиція та вид політичної активності.

Поява самодостатнього мажоритарного елемента у місцевих радах України має значний ретроспективний аспект. В останні роки і десятиліття політична спільнота України стала свідком переходу місцевої політики та формуванням мажоритарної більшості від атомарних засад до елементів партійної пропорційності, що завершилося формуванням демократичних коаліцій у територіальних громадах. Після виборчої кампанії 2015 року зміст цих подій ще потребує подальшої адекватної оцінки у контексті ефективності співпраці демократичних політичних сил.

У ситуації сучасної України на часі є встановлення особливостей консолідації місцевих громад на основі зарубіжного і вітчизняного досвіду.

Процеси інтеграції, сталість територіальної політичної спільноти за умови укладання домовленостей досягнення компромісу та ситуативної співпраці в Україні значно посилюються в умовах агресії на Сході. Демократичний транзит і трансформації при цьому продовжують виступати наслідком ситуативних елементів згоди та конфлікту у вітчизняній політиці. Порівняння консолідації територіальних громад на етапах вихідних умов та завершення політичних трансформацій дає змогу побачити можливості для виправлення недоліків та забезпеченням перспективних перетворень. Як стверджує Н. Васильєва, в Україні має бути жорстко запроваджене Статутне право, як обов'язкова умова дотримання органами місцевої влади та її посадовими особами принципу відповідальності перед мешканцями конкретної територіальної громади за стан справ і результати своєї діяльності чи бездіяльності. Статути повинні бути прийнятими всіма територіальними громадами [22, с. 44].

Динамічні трансформації в сучасній Україні після Революції Гідності довели, що держава і суспільство можуть змінюватися за короткий термін в напрямку підвищення якісних і кількісних показників політичної участі громадян. Поява нових політичних сил за нетривалий період, злагоджена дія

багатьох неурядових організацій, довели спроможність і актуальність демократизації в сучасній Україні та наявність ресурсів для неї.

Особливим етапом підвищення інституційної спроможності вітчизняної демократії є консолідація територіальних громад, які мають стати не лише представницькими інституціями свого населення, але й набути значення потужних економічних гравців, що можуть забезпечити зростання та добробут мешканців громад. Це сприятиме підвищенню динамічної політичної стабільності у державі в цілому. Як стверджують вітчизняні фахівці, «адміністративно-територіальна реформа має не лише змінити межі адміністративно-територіальних одиниць, а об'єднавши громади в одне потужне адміністративно-територіальне утворення, створити в його межах максимально привабливе соціально-економічне середовище» [22, с. 45]

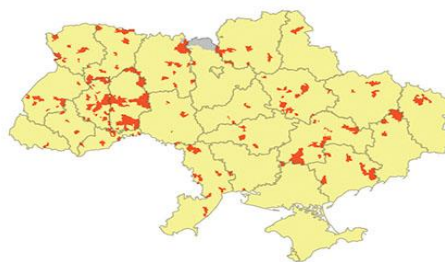
Процеси консолідації на макrorівні набувають змісту не лише як умови співпраці між окремими політичними гравцями, але й формування спільного бачення для загальнонаціонального консенсусу (щодо питань зовнішньої політики, економічного розвитку, культурних цінностей, тощо). Процес консолідації місцевих громад відбувається на основі узгодження інтересів бізнес-еліт та загальних цілей демократичних перетворень, що підсилює ймовірність конфліктних взаємодій. Політична консолідація на місцевому рівні передбачає незмінність політичних поглядів провідних політичних сил та їх готовність для спільної взаємодії для вирішення питань стратегічного розвитку. Передумови для подібної співпраці почали складатися в Україні лише після подій 2013 – 2014 років. Особливої динаміки ці процеси набувають після вже згаданих нами місцевих виборів у листопаді 2015 року, а також під час формування представницьких органів нових об'єднаних територіальних громад. Емпіричним свідченням реалізації політичної ініціативи стала стійка динаміка об'єднання територіальних громад в Україні.

Динаміка об'єднання територіальних громад: 2015-2018

25 жовтня 2015: 159 громад

28 серпня 2016: 184 громади

30 квітня 2017: 414 громад

29 квітня 2018: 706 громад

Джерело: Динаміка об'єднання територіальних громад України (2015-2018) <https://socialdata.org.ua/dinamika-obiednannya-teritorialnikh-g/> [51]

Позитивний підсумок консолідаційних процесів, згідно з досвідом країн Центральної та Східної Європи, залежить від представленості вимог та потреб територіальних громад, а також від рівня відстоювання прав і свобод громадян. Порівняно з країнами новими членами ЄС консолідація територіальних громад в Україні значно уповільнюється внаслідок домінування вертикальних тенденцій у регіональному урядуванні там бюрократизації. Як вважає вітчизняний науковець Г. Луцишин, політичний розвиток сучасного українського суспільства характеризується істотним переважанням процесів диференціації над процесами соціальної інтеграції і політичної консолідації. Це можна спостерігати не лише за результатами сучасних політологічних і соціологічних досліджень, але і на рівні політичної діяльності, передусім у виступах політичних лідерів, які періодично закликають до консолідації усіх громадських рухів і політичних сил [119, с. 51-52].

Політична консолідація як стан інституційної спроможності територіальних громад розкриває багато процесів та елементів розвитку локальної політичної спільноти, які потребують виправлення та подальших перетворень. На сучасному етапі в Україні на територіальному рівні в цілому склався режим політичного плюралізму. Однак наступним кроком є формування спроможних політичних суб'єктів, які здатні послідовно відстоювати вимоги і потреби соціальних груп на публічному рівні. Згідно з Г. Луцишин, на відміну від інтеграції консолідація не призводить до виникнення нових організаційних утворень, а передбачає лише розширення засобів і методів збереження політичних сил. У результаті політичний процес консолідації суспільства сприяє позитивним змінам у політико-владних і громадських структурах, забезпечує розвиток країни і суспільства [119, с. 53].

Бачення результатів формування консолідації на територіальному рівні спонукає до думок про цивілізаційно- культурні розбіжності та ментальні чинники. Водночас сучасний етап демократичних реформ в Україні є ключовим в плані того, що основні бар'єри, які уповільнювати розвиток місцевої політики вже зняті. Тому на часі перетворення територіальних громад на повноцінні «політичні самоврядні організми». Тому політична консолідація є логічним прагматичним кроком з боку місцевих еліт, який гарантує їх самозбереження та подальший політичний розвиток за межами циклічної конфліктної парадигми. Як вважає Г. Луцишин, політично консолідуватися можуть члени суспільства з різною етнічною, конфесійною приналежністю, нерівним соціальним і культурним станом, політична діяльність може бути спрямована як на підтримку існуючої політичної системи, так і на її трансформацію [119, с. 53].

Питання запуску процесів консолідації вимагає не лише політичної волі, але й ситуації, в якій елітарні політичні групи будуть формувати клімат довіри. Цю умову можна досягти, якщо будуть гарантовані інтереси бізнес-

гравців та політичних і громадських спільнот, у тому числі регіонального й центрального рівня. Провідною умовою запуску процесів політичної консолідації є рівноправний діалог та артикуляція інтересів. «Основними складовими консолідаційного процесу в Україні можуть стати розвиток громадянського суспільства, українська мова, спільна історична пам'ять, загально визнані національні герої, українська церква, формування центральних органів влади за регіональним принципом. Однак, аналізуючи питання національної консолідації в Україні можна побачити, що в нашій державі не існує вираженого тяжіння до консолідації, скоріше домінують деконсолідуючі процеси», вважає Г. Луцишин [119, с. 54]. Таку позицію посилюють дані опитувань щодо наслідків реформи децентралізації в Україні.

Таблиця 1. Оцінки респондентів щодо децентралізаційної реформи в Україні (5-бальна шкала)

	Міста		ОТГ	
	Населення	Депутати	Населення	Депутати
Робота органів місцевого самоврядування за період децентралізаційної реформи	3,3	3,8	3,5	4,2
Вплив децентралізаційної реформи на розвиток відповідного населеного пункту	3,2	3,6	3,4	4,1
Задоволеність державною підтримкою у впровадженні децентралізаційної реформи на місцевому рівні	2,7	2,7	2,7	3,5
Особиста підтримка впровадження децентралізаційної реформи	3,2	4,2	3,2	4,2

*Без врахування відповідей «Вагаюся відповісти» і «Не хочу відповідати».

Джерело: Партисипативна демократія та обґрунтовані рішення на місцевому рівні в Україні https://www.auc.org.ua/sites/default/files/library/153nor_small1.pdf [158].

Старт процесів політичної консолідації у територіальних громадах вимагає створення передумов, які визначають готовність системи і громадськоо середовища. До таких умов слід віднести здатність до висування

вимог не абстрактного, а конкретного, не тіньового, а прозорого. Дисфункціональність партій та громадських рухів є однією з перешкод у просуванні реформ. Іншою перепоною є безініціативність територіальних політичних суб'єктів у випадках, якщо справа не стосується безпосередньо їх інтересів. Це надзвичайно вузька база для консолідації, оскільки її потенційні учасники не мають причин для динамічних та результативних дій щодо обговорень та досягнення згоди. На думку В. Ладані, консолідація демократії виступає лише одним із можливих варіантів трансформації і, більшою мірою, залежить від інсталяції нових демократичних інститутів, ніж характеру руйнації попереднього авторитарного режиму. Виходячи з цього, інституційного змісту набувають фактори, що сприяють процесу консолідації демократії [109, с. 72].

Згідно з оцінками зарубіжного просування у політичних перетвореннях, провідного значення набуває загальна ситуація в державі на національному рівні. Обстановка політичних криз та протистоянь на центральному рівні не сприяє консолідації на рівні територіальних громад. Разом з тим, авторитарна і тоталітарна влада є ще більш негативним чинником й перешкодою для територіальної політичної консолідації. Що більш віддаленим є перехід до демократії, то менш ймовірним є політична консолідація на територіальному рівні. Відповідно розділення питань інституційної трансформації (тобто набуття територіальними інститутами влади і представництва нового рівня спроможності й уникнення гострих конфліктів між політичними гравцями) має забезпечити більш поступовий рух до розвитку територіальних громад. Однак в умовах сучасної України цей сценарій поки щоне є досить реалістичним. Тому наведені вище процеси розвиваються паралельно. У рамках апробації варіантів місцевого політичного представництва у вигляді пропорційної системи зразка 2012 року зазначена система не призвела до стійкості політичних систем

територіальних громад і заклала основи для подальшої конфліктності у відносинах між політичними силами.

Вказані обставини формують потреби розв'язання проблем демократизації територіального політичного середовища. Досягнення цієї мети ускладнюється одночасним рухом до ліберальних, тобто істотних внутрішніх перетворень. Це також вимагає апробації інституційних моделей не лише на територіальному, але й на центральному рівні. Як вважає В. Ладані, структурними передумовами до консолідації демократії є лібералізація та демократизація попереднього політичного режиму, які закладають інституційну базу для розвитку демократії. Лише на стадії консолідованої демократії політичний режим набуває кінцевої інституційної моделі, що унеможлиблює повернення до авторитаризму [109, с. 72].

Отже, політична консолідація територіальних громад у порівняльній перспективі стала тривалим і непослідовним процесом. Основними проблемами є несистемність місцевих реформ центрального рівня та значний рівень нереалізованих інтересів локальних політичних акторів. «Траєкторія демократичної консолідації визначає ступінь закріплення демократичних норм на державному та громадському рівнях, що в кінцевому результаті формує цілісну модель політичного режиму консолідованої демократії», стверджує В. Ладані [109, с. 72].

Таким чином, процеси започаткування консолідації місцевих громад в сучасному світі й Україні, мають одні й ті самі передумови: політична конкуренція, можливість представництва меншин, нормативні умови досягнення консенсусу, стримування впливу макро-політичних конфліктів. За умови трансформаційних політичних реалій, консолідаційні процеси стримуються як інституційною неспроможністю, так і суб'єктивним рівнем розвитку політичних акторів. Процеси творення політичної нації, формування нової соціальної ідентичності, несприятлива економічна ситуація, ціннісна переорієнтація населення лише ускладнюють процеси

консолідації місцевих громад. Сучасна Україна переживає період пошуку ресурсів для запровадження успішних демократичних і ринкових реформ, що також актуалізує процеси політичної консолідації. Процеси децентралізації надають для цього низку можливостей. При цьому вони також висувають питання стійкості локальних політичних систем перед важливими викликами.

Консолідація місцевих громад в сучасному світі виступає проблемою, яка має як емпіричне, так і теоретичне значення. Залежно від розміру населеного пункту, місцева політика набуває форм, які забезпечують вироблення згоди та компромісних рішень на основі питань, які є важливими для територіальної громади. Досвід країн розвиненої демократії засвідчив, що локальні парламенти забезпечують формальну консолідацію на основі регламенту і процедур. Вони встановлюють обмежену кількість варіантів поведінки, які ведуть до встановлення коаліцій.

Важливим аспектом формування консолідованої позиції територіальних громад щодо питань розвитку, виступає залучення громадськості, яка має вирішальне значення у громадах США та країн ЄС. Неурядові організації забезпечують моніторинг діяльності органів місцевого самоврядування, надають консультації, забезпечують дослідну експертизу політичних і управлінських рішень.

Політичні сили, які беруть участь у місцевих виборах, мають дуже велике значення для загальнодержавного політичного порядку денного. Таке значення забезпечується значною автономією місцевих громад. Рівень розвитку муніципій визначає якість роботи політичних органів, які формуються на партійній основі. Для сучасної України важливого значення набувають інструменти забезпечення політичної відповідальності тих сил, які здійснюють представництво територіальної громади та визначають їх розвиток на тривалий період часу.

Таким чином, політична ініціатива – це такий стан діяльності політичного суб'єкта територіальної громади, коли він намагається реалізувати переваги свого становища та домогтися політичні цілей у найкоротший спосіб. На рівні місцевих громад це означає участь у всіх публічних та виборчих процедурах, постійне змагання за лідерство та вплив в рамках всієї громади. В сучасній Україні майже відсутні механізми запобігання політичним ініціативам деструктивного характеру, які спрямовані на спотворення порядку денного та ускладнення політичної консолідації.

2.3. Інститути управління та інститути політичного представництва: узгодження політичних функцій

Функціональність політичних інститутів місцевих громад є одним з важливих проблем сучасної політології. Формальні засади функціонування інституту представництва в сучасній Україні знаходять відображення у нормативно-правових актах лише у загальному вигляді. Тому існує потреба визначення цих функціональних завдань у контексті потреби політичної консолідації місцевих громад.

Політична консолідація територіальних громад виступає процесом, який відбувається як всередині інститутів врядування, так і в політичному просторі громади. Вектором удосконалення умов щодо консолідації та зростання кількості компромісних контактів є сучасні європейські практики та загальний напрям трансформації Європейського Союзу. Можливість пошуку компромісу та консенсусу з метою широкої консолідації визначає рух територіальних громад сучасної України до європейських зразків місцевої політики. О. Красівський та О. Мороз вважають, що «просування України на шляху європейської інтеграції, активізація та поглиблення взаємин із країнами Євросоюзу загалом є вагомим фактором консолідації українського суспільства. Вони сприяють, завдяки масштабному рухові

робочої сили, розвитку туризму, торговельно-економічним контактам, більшому, як суто прагматичному, так і ментальному залученню України у загальноєвропейські суспільні процеси, укоріненню у нашій країні цінностей, які, попри кризові явища останніх років, у своїх засадах єднають європейські країни» [99, с. 32].

Політична консолідація територіальних громад на сучасному етапі має враховувати регіональні та місцеві особливості етнокультурного розвитку. При цьому етнічні та демографічні розбіжності слід сприймати як простір для діалогу та можливості поєднання зусиль щодо забезпечення процвітання української держави. О. Красівський та О. Мороз саме відмінності між українськими регіонами називають «найбільшою перешкодою у консолідації суспільства, тривалий час визначаючи “порядок денний” політичної боротьби в Україні. Чинником зменшення їхнього деконсолідуючого впливу може бути культурна політика, спрямована на інтеграцію навколо українського етнічного “стрижня” відмінних складових сучасної української культури, пошук балансу між правами української більшості та правами етнічних та культурних меншин» [99, с. 33].

Крім етнокультурних особливостей розвитку місцевої політики в Україні слід в інтересах політичної консолідації територіальних громад враховувати взаємодію державного управління та місцевого самоврядування. При цьому локальні самоврядні структури виступають політичною громадськістю, яка має стати рівноправним партнером публічногорядування загальнонаціонального рівня. На сучасному етапі функції інститутіврядування на регіональному і місцевому рівні не є повною мірою розділеними. Р. Кривенкова стверджує, що «зв'язок політичної нації та державного управління потрібно формувати так, щоб сутність державного управління розкривалась би через організацію колективної діяльності компонентів держави і координації їх дій для досягнення визначеного

соціально значущого результату, зокрема результату становлення політичної нації» [101, с. 275].

Консолідаційний потенціал територіальної громади залежить, серед іншого, від спроможності інститутів забезпечувати забезпечити скоординований і спільний ефект, який веде до вагомого результату – розвитку територіальної громади. «Саме цього – колективної діяльності заради збереження «національної цілісності» України, подолання «цивілізаційного розколу» та безлічі інших не менш важливих деструктивних процесів у державній владі та державному управлінню загалом – не вистачає на сучасному етапі нашій державі в умовах політичної кризи» [101, с. 275].

Функціональність інститутів територіальної громади вимірюється серед іншого можливостями впровадження сервісної парадигми публічного врядування. У цьому контексті політична консолідація виступає підґрунтям для злагодженості дій та впровадження програмних положень політичних сил, які формують місцеву раду. О. Лиска зазначає, що «коли в центрі уваги знаходяться жителі територіальних одиниць та їх потреби, члени громади постають в якості клієнтів, які відповідно потребують спеціальних установ для задоволення своїх потреб. Установи можуть виникнути, тільки якщо вони мають досить клієнтів, причому ці установи установлювати низхідні зв'язки з клієнтами з досить високим ступенем керованості» [111, с. 228].

Інтеграція територіальних громад до національної сервісної структури публічного врядування визначається внутрішньою спроможністю інститутів врядування відповідати на специфічні потреби громадян. В умовах децентралізації в Україні політична консолідація надає можливість інституціям врядування і представництва звернути увагу на ключові аспекти, які визначають головні напрями сервісної підтримки поза межами впливу державного патерналізму. Науковець вважає, що «державна не управляє суспільством, а надає йому послуги, а відтак головне завдання сучасної держави полягає саме в наданні приватним особам якісних послуг. Але

гіперболізація цих положень, надмірна вимогливість від держави, суспільства веде до цілковитої залежності особи від зовнішнього оточення. Видається, що основною проблемою тут є патерналістське виховання, що залишилося в спадок від Радянського Союзу» [111, с. 229].

Державно-приватне партнерство як принцип спільної діяльності щодо розбудови інфраструктури та задоволення потреб громадян розкриває нові основи для політичної консолідації територіальних громад. При цьому ініціативність місцевого самоврядування обмежується лише ресурсами територіальних спільнот та механізмами представництва артикуляції інтересів. «Коли жителі територіальних одиниць розглядаються з позиції того, що вони можуть запропонувати, а не з позиції того, що вони потребують, вони стають активними учасниками громадського життя. Громадяни формують партнерство, яке базується на тому, що саме кожен з партнерів може внести для досягнення спільної мети, що він може запропонувати для співпраці, тоді як клієнти прагнуть залишитися такими, що потребують допомоги та залучення спеціальних установ для задоволення їх потреб» [111, с. 230].

Функціональні можливості інститутів публічного врядування, від яких залежить специфіка політичної консолідації на сучасному етапі залежить від ментального тла еліти та управлінського загалу. У конкретній ситуації України це втілюються у бажанні певних політичних діячів реалізувати власні групові інтереси на шкоду інтересам громади. При цьому громадськість не надає уваги зловживанням та нормативній невідповідності владних інституцій. І. Іщенко зазначає, що «у консолідованих демократіях під впливом тривалого політичного процесу сформувались такі ментальні складові суб'єктності політичних інститутів, яким властиві типи мислення й поведінки з ненасильницького розв'язання гострих суспільних протиріч. Вони формують інтенції до організації функціонування політико-інституційних структур, конгруентні цим типам» [75, с. 183].

Успішність та ефективність політичної консолідації місцевих громад в сучасній Україні залежить також від інституцій, які здатні виконати закладену програму та досягти визначеної мети. І. Іщенко відзначає, що «переймаючи досвід цих країн на пострадянському просторі, важливо не просто трансплантувати політичні інститути, а й глибоко проаналізувати їх ефективність в нових умовах та здійснювати постійний моніторинг за ключовими критеріями з її оцінки» [75, с. 183].

Тривала неспроможність місцевих рад в окремих територіальних громадах розв'язати процедурні питання (як, наприклад, призначення керівництва ради, формування комісій, затвердження плану та регламенту, організація належної поточної роботи представницького органу) може викликати у територіальній громаді тенденції до визнання такого органу нелегітимним. І. Іщенко головним критерієм, який визначає політичну стабільність, називає «легітимність суб'єктів і політико-інституційних структур. З'ясовуючи, що саме викликає делегітимацію, можливо своєчасно коригувати суб'єктність, формальні політико-інституційні норми таким чином, щоб вони стимулювали суспільне середовище до внутрішньої позитивної мотивації з виконання цих норм» [75, с. 183].

Траєкторії руху інституційного середовища територіальних громад до політичної консолідації великою мірою залежать від діяльності непублічних політичних акторів. Групи інтересів в сучасній Україні, які впливають на прийняття рішень на національному і регіональному рівнях намагаються взяти під свій контроль і територіальну громаду. Лише політична консолідація всередині громад може стати на заваді процесам бюрократизації та олігархічного контролю над населеними пунктами. Державне правління «Щодо України зараз складно застосувати формулу, що «ухвалення політичних рішень вже не залежить від результатів голосування», оскільки всупереч збереженню до останнього часу змішаної мажоритарно-пропорційної виборчої системи, яка задумувалася як інструмент утримування

при владі представників ФПГ (рентоорієнтованих політичних акторів), розвиток громадянського суспільства і руйнування монополії влади ФПГ після Євромайдану, а також», вважають фахівці НАН [46, с. 95].

Тенденції до деолігархізації в Україні не є стійкими, проте вони надають можливість громадським суб'єктам здійснювати контроль за діяльністю групи інтересів та публічно заявляти про прояви корупції та ухвалення упереджених політичних рішень. На думку експертів ІПЕНД, «інституційні зміни політичної системи, які стали наслідком домовленостей політичних акторів і підписання Угоди про асоціацію з ЄС з відповідними зобов'язаннями, є факторами, які істотно послабили консолідованість олігархічної моделі, створивши «вікно можливостей» для якісних змін у державному управлінні. Тому наразі важливою умовою подальших змін є забезпечення максимального виконання Стратегії реформування державного управління» [46, с. 13].

Серйозним підґрунтям консолідації територіальних громад в Україні слід також вважати високий рівень політико-правової культури, який визначає обізнаність та дії політичних суб'єктів стосовно реалізації групових інтересів. У сучасній Україні на порядку денному все ще перебуває питання відокремлення інтересів і функції громад від функцій та інтересів держави. Звідси істотні очікування громадян як повноцінних членів територіальних громад фокусуються майже виключно на конкретних посадових особах. «у протестах спостерігається неготовність консолідуватися навколо проблеми. Дослідження причини браку потенціалу консолідації на підтримку справедливих вимог – окрема тема. Поки що переважає думка, що питання може бути вирішене одноосібно «кимось», наприклад, чиновником. Така практика має більш прихильників ніж розв'язання проблем правовим шляхом, систематичним лобіюванням, формулюванням плану вимог або юридичною роботою», зазначають українські вчені [46, с. 140].

Наявність в Україні міцного підґрунтя для політичних протестів свідчить, що реалізація інтересів громадян здійснюється не повною мірою. Артикуляція та агрегування вимог не є стабільними основами для політичного руху щодо консолідації. Згідно з позицією фахівців НАН, «українським протестам найчастіше бракує не тільки легальних механізмів впливу, а й практики реальної участі в процесі вироблення і прийняття рішень доступними засобами. Між інститутом протесту і прийняттям політичних рішень наявна прірва, яку часто заповнюють політики-посередники. Вони і стають обличчям протесту або лідерами протесту. Насправді тому, що протестне середовище не здатне консолідуватись навколо вироблення пакету вимог. Це певний брак соціальнополітичної культури. Натомість протести легітимізують політиків, які виступають від імені суспільного протесту і надають їм кредит довіри» [46, с. 140].

Важливим чинником для розуміння рівня функціональності політика інституційного середовища територіальних громад є зовнішнє оцінювання з боку міжнародних організацій. Воно ведеться на основі об'єктивних критеріїв та універсальних принципів. Відповідно недостатність/неспроможність консолідованої демократії місцевого рівня знижує позиції України у світових рейтингах. Дослідники процесів демократизації наводять міжнародні оцінки, згідно з якими громадянське суспільство в Україні залишається неконсолідованим та значно відстає у своєму розвитку від громадянського суспільства європейських країн у цілому та постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи зокрема» [45, с. 114].

Подолання основних етапів та досягнення проміжних цілей політичної консолідації вимагає від громадськості політичної волі від основних учасників політичного процесу територіальної громади. Разом з тим, існує необхідність цілеспрямованих зусиль щодо створення можливостей для політичних обговорень та досягнення політичного результату. Демократизац

«прийти до конкретних консенсусних рішень у такому форматі непросто, проте факт наявності подібного "комунікативного майданчика" вже сам по собі ефективно працює на користь національної консолідації і взаємопідтримки, а саме цього Україна найбільше потребуватиме в оглядовому майбутньому. В цьому разі йдеться не стільки про конкретні заходи, скільки про доцільність зусиль органів влади в певному напрямі, який – попри свою визначальність – поки що або ігнорується, або сприймається органами державної влади і державного управління за залишковим принципом» [45, с. 148].

Ініціювання переговорів щодо досягнення компромісів, утворення консенсусу серед політичних сил на територіальному рівні визначається прагматичними потребами політичних сил, а також порядком денним функціонуванням політичних інститутів територіальних громад. Зокрема, у місцевих радах сесійні засідання мають періодичний характер та затверджується в рамках регламенту. Але в українських умовах ініціатива щодо консультаційних переговорів може належати як діючій владі, так і опозиції. У контексті конкретних заходів Вчені Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України вказують, «що їх може бути безліч; крім того, означена проблема потребує не стільки конкретних заходів і не їх конкретної кількості, скільки перманентних зусиль, змістовний акцент яких може набувати найрізноманітніших форм»[45, с. 148].

Можливість досягнення політичної консолідації на основі консенсусу всередині територіальної громади визначається також спільним розумінням напрямку реформ у зв'язку з їх проміжними та кінцевими цілями формується запит щодо координації та взаємної допомоги політичних сил. На думку українських науковців, «успіх сучасних суспільно-політичних перетворень значною мірою залежить від урахування особливостей визначального і ключового аспекту реалізації сучасного вектора розвитку суспільства –

ціннісно-сміслового. Саме його параметрами визначається сутність і спрямованість реформ як загальнонаціонального – соціокультурного та соціально-політичного – процесу суспільної консолідації, цілеспрямованої й скоординованої діяльності зі створення нових цінностей та смислів»[45, с.273].

На територіальному рівні локальна політика є певним відображенням загальнонаціонального політичного процесу. Але подібність полягає майже виключно у макропараметрах національного рівня. Конкретні та прагматичні інтереси при цьому можуть бути вкрай особливими та обмеженими місцевими потребами. На сучасному етапі в Україні порядок денний політичного розвитку територіальних громад дедалі більше віддаляється від загальнонаціонального. «Разом з тим, політика реалізується, створюючи політичне буття з відповідною політичною культурою, культурою взаємовідносин політичних суб'єктів. Якість суспільно-політичного життя країни характеризується в першу чергу відносинами між її класами, соціальними групами, особистостями. Ці відносини або розділяють, або об'єднують групи, еліти, верстви, партії як спільними, так і окремими цілями, ідеалами, інтересами», стверджують фахівці ШПЕНД [45, с. 273].

Попри відокремленість територіальних громад від центральної та регіонального порядку денного, загальний підхід у державі до політичних взаємодій і розв'язання спірних питань впливає на перспективи локальної політичної консолідації. За умови панування конфліктних та кризових підходів консолідація територіальних громад може бути поставлена під сумнів навіть за умови наявності політичної волі провідних локальних політичних акторів. «Політичний лад, побудований на основі цих відносин, політичний режим, особливості культурно-історичного розвитку країни визначають зміст, тональність політичних відносин на конкретному етапі – конфліктних чи консенсусних, антагонічних чи партнерських. Цим

визначається і загальна політична атмосфера в суспільстві, рівень конфліктності або ж співробітництва політичних сил» [45, с. 273].

Наявність внутрішніх зв'язків всередині територіальної громади також має достатньо велике значення для перспектив політичної консолідації. В умовах сучасної України йде процес утворення об'єднаних територіальних громад, які охоплюють кілька населених пунктів. У зв'язку з цим доречним є забезпечення установчої політичної консолідації на основі обговорень між новими членами територіальних об'єднань. Як вважає Муркович, «паралельність і незалежність існування членів територіальної громади не може тривати вічно. Тому важливим напрямом становлення територіальної громади в Україні є відновлення та укріплення психологічного відчуття співтовариства, що складається з таких складових, як членство (почуття приналежності та емоційної безпеки), вплив (можливості відчувати себе вільним, відчуваючи при цьому спільності з співтовариством та прихильності його цінностям та інтересам), інтегрованість у суспільство (почуття єднання з іншими особами, що базується на цінностях, які відповідають інтересам як суспільства, так і індивіда), емоційний зв'язок (відчуття спільності долі, включаючи ступінь і характер взаємодії членів співтовариства)» [141, с.2].

На мікрорівні територіальної громади «відчуття» спільного порядку денного є одним з вирішальних умов для політичних компромісів консенсусу і консолідації. При цьому інститути самоврядування (місцеві ради, виконкоми, комунальні структури) виступають лише виразниками потреб і прагнень територіальні спільноти. На жаль у сучасній Україні така ситуація ще не склалася і на інститути місцевого врядування покладається лідерська роль відносно громадськості і широких верств населення. Л. Муркович стверджує, що «практична інтеграція окремих індивідів – членів територіальної громади, що мають різні інтереси, сподівання, думки, в суб'єкт місцевого самоврядування є дуже складним завданням. Ефективність діяльності об'єднаних членів територіальної громади підвищується тоді, коли

має місце сформоване єдине бачення щодо вирішення нагальних місцевих проблем. Зважаючи на досить низький рівень залучення членів територіальної громади до місцевої управлінської діяльності та впливовості на дії органів місцевого самоврядування, необхідною ланкою механізму реалізації місцевих соціальних інтересів є спонукання суб'єкта до діяльності за допомогою мотивів і стимулів. Найважливішим з них є ті, що стосуються вирішення безпосередніх проблем членів територіальної громади»[141, с.105].

Співучасть та співпраця у політичному житті територіальної громади ще не набула в Україні сталих форм. Відповідно багато громадських структур діють не на основі представництва, а на основі формальної можливості до політичної діяльності. З метою забезпечення політичної консолідації територіальної громади необхідно розширювати можливості спілкування між її членами. «Найбільш повно на практиці це може бути реалізовано через методологію співучасті основних зацікавлених у вирішенні місцевих проблем сторін – територіальної громади та органів місцевого самоврядування, а це, у свою чергу, потребує використання місцевою владою потенціалу активних членів територіальної громади, які мають змогу безпосередньо спілкуватися з іншими членами громади, використовуючи особисті контакти, більш широке коло спілкування з людьми, що мають схожі інтереси», зауважує український дослідник [141, с.2].

Поряд із локальним поряд порядком денним для сучасних територіальних громад в усьому світі глобальна інтеграція створює умови для безпосереднього виходу на міжнародний рівень. У зв'язку з цим, територіальні громади можуть вільно запозичувати іноземний досвід та намагатися вирішити питання сталого розвитку на основі власних концепцій і програм. «Глобалізація підштовхнула до самопрезентації унікальної ідентичності міста і субрегіональні території (курортні та символічні зони – релігійного, історичного, освітнього плану), які здатні приваблювати

туристів, абітурієнтів, партнерів та емігрантів іноді більш ніж сама країна. Конкуруючи не тільки між собою, але й іноді з регіонами та цілими державами за інвестиції, кадри, права і навіть геополітичні можливості, вони поступово залучаються до глобального рівня політики», вважає Т. Нагорняк [143, с.100].

Урбаністичні тенденції у топових сучасних територіальних громадах визначають необхідність модернізації та покращення умов для публічної політичної співпраці. Традиційні способи підтримки політичної активності, ініціативного висування вимог та артикуляції напередодні виборів мають поступитися більш динамічній, постійній й горизонтальній взаємодії. «На відміну від глобального, комфортне місто урбанізується інакше і по іншому будує свою брендингову стратегію. Через брак матеріальних ресурсів, дуже часто невеликий (у порівнянні з іншими) людський капітал та відносно гомогенну культуру свого населення, воно за своєю природою не вписується у вимоги, що висувуються глобалізаційними процесами. Єдиний шанс для нього – використовуючи свої «недоліки» як перевагу, прагнути здобути те, що неможливо отримати у глобальному місті – комфортне життя. Урбанізація глобальних міст являє собою стрімке зростання чисельності міського населення, що не супроводжується достатнім зростанням числа робочих місць і зростанням рівня життєвих умов», стверджує українська вчена [143, с.104].

Неможливість досягнення стану політичної консолідації визначається також економічним профілем територіальної громади. Конфігурація місцевого (міського) політичного простору як сукупності соціально-економічних пріоритетів визначає ситуацію пошуку шляхів до згоди з боку основних елітарних груп.

Окрім глобальних міст, міст-світових лідерів та комфортних для життя, глобалізаційні процеси активізували міста, які позиціонують себе як «вузівські центри», «культурні столиці», «міста-донори» (як правило центри

економічних агломерацій), «мономіста» (створені навколо одного виробництва), «перехрестя» шляхів, культур, цивілізацій (по них, на думку геополітиків та географічних детерміністів, проходять світові осі), «цифрові міста» (100% городян використовують Інтернет для вирішення основних життєвих потреб)[143, с.105].

Концентрація населення також визначає перспективи політичної консолідації за умови наявності відповідального та функціонального політичного класу на рівні громади. Велика за розміром територіальна громада в умовах децентралізації та скорочення впливу центру «приречена» на формування «договороздатної» політичної культури з метою забезпечення сталого розвитку. Згідно з даними Т. Нагорняк, існує можливість побачити інфраструктурно-соціодемографічну специфіку сучасних територіальних громад в Україні.

Міста з населенням 500 тис.-1 млн. осіб			
Донецьк	994	2,16	Агломерація, місто-донор
Запоріжжя	795	1,73	Протоагломерація, місто-донор
Львів	735	1,59	Агломерація, місто-бренд
Кривий Ріг	692	1,5	Протоагломерація. Найдовше місто України
Миколаїв	508	1,1	Протоагломерація. Місто кораблів
Загалом	9929	22,6	

Великі урбаністичні агломерації в Україні також представляють собою особливий політичний простір багатьох економічних інтересів та потенційно вимагають пошуку компромісу. Метою згоди та досягнення стану консолідації є необхідність спрямування всіх ресурсів на досягнення нового рівня розвитку агломерації та підвищення її конкурентоспроможності. Як свідчать дані українських науковців, топ-6 українських міст має виразну специфіку, яка потребує політичного представництва та узгодження.

Місто	Городяни, тис.осіб.	% до загальноукр.	Статус міста та його бренд
Міста – «мільйонники»			
Київ	2693	5,85	Агломерація, столиця, місто-донор
Харків	1463	3,18	Агломерація, місто університетів
Дніпро-петровськ	1047	2,27	Агломерація, промислова столиця України
Одеса	1002	2,17	Агломерація, бренд, місто-реципієнт, краще місто для життя*
Загалом	6205	13,47	

Значні за розміром міста вимагають створення структур політичного представництва на іншому рівні. Йдеться про органи самоорганізації населення, які будуть мережею формування громадянського суспільства поза маніпулятивною площиною медіакратії. Йдеться також про формування деконцентрованої системи політичного представництва, яка існує паралельно з основним органом місцевого самоврядування – місцевою радою. Муркович «говорити про дієвість створення ОСН як форми залучення членів територіальної громади до процесу прийняття рішень на місцевому рівні дозволяє те, що органи самоорганізації населення є представницькими органами; формою прийняття кадрових рішень є збори (конференція), у тому числі з приводу вирішення питання про дострокове припинення діяльності ОСН; під час формування та діяльності ОСН розширюється коло осіб, які залучаються до його функціонування тощо», вважає українська вчена [141, с.3].

Згідно із сучасним аналізом соціально-економічного профілю українських міст формуються умови для виникнення ситуації політичної консолідації на основі ідеї прориву міста на новий рівень. Для цього необхідним є усвідомлення поточного статусу міста та поширення концепції його цілеспрямованих перетворень у громаді в цілому.

Місто	Городяни тис.осіб	% до загальноукр.	Статус міста
Маріуполь	480	1,04	Місто-реципієнт. Брудне місто.
Луганськ	450	0,98	Протоагломерація. Місто-реципієнт. Місто-примара.
Макіївка	373	0,8	Місто-реципієнт. Місто шахтарської слави.
Вінниця	362	0,79	Місто-реципієнт.
Сімферополь	341	0,74	Місто-реципієнт. Місто державного підпорядкування.
Севастополь	340	0,74	Місто-реципієнт. Місто офіцерської слави.
Херсон	316	0,69	Місто-реципієнт. Місто-порт.
Полтава	309	0,67	Місто-реципієнт. Перехрестя промислових/транспортних шляхів.
Чернігів	300	0,65	Місто-реципієнт. Північна культурна столиця.
Черкаси	292	0,63	Місто-реципієнт. Осередок козаків. Освітній і культурний центр.
Суми	280	0,6	Місто-реципієнт. Індустріальний центр Слобожанщини.
Житомир	276	0,6	Науково-технічний центр з вагомою єврейською громадою.
Горлівка	275	0,5	Протоагломерація. Місто-реципієнт.
Хмельницький	257	0,5	Протоагломерація. Місто-реципієнт. Місто-базар.
Загалом	4651	10,1	

При цьому сучасні емпіричні дані свідчать, що загальна громадська думка є близькою до полюсу негативної консолідації. Зокрема, за даними опитування Центру Разумкова, громадяни України незалежно від регіону відзначають неправильний напрямок розвитку держави. У таких умовах складно уявити проконсолідаційний рух навколо проривних ідей та масштабних інфраструктурних проєктів. Швидше консолідація буде здійснюватися навколо ідей популізму та соціального утриманства.

Центр Разумкова «Загальна оцінка ситуації в суспільстві 25% респондентів вважають, що події в Україні розвиваються у правильному напрямі (у вересні 2019 р. так вважали 57%, у грудні 2019 р. — 44%), 53% — що події розвиваються в неправильному напрямі (у вересні — 17%, у грудні — 36%). Отже, частка тих, хто вважає, що події в Україні розвиваються у

неправильному напрямі, істотно перевищила частку тих, хто дотримується протилежної точки зору» [153].

Складне соціально-економічне тло та негативні очікування від розвитку реформ в Україні створюють перешкоди для повної функціональності, а територіальні громади замість позитивно консолідації виходить за межі актуального порядку денного. «Порівняно з попередніми місяцями зменшилася частка тих, хто дотримується думки, що Україна здатна подолати існуючі проблеми та труднощі протягом найближчих кількох років (у вересні 2019 р. такі становили 41%, у грудні — 28%, а за даними останнього опитування — 21%), Частки тих, вважає, що країна здатна їх подолати у більш віддаленій перспективі, становили відповідно 40%, 50% і 49%), що не здатна їх подолати — відповідно (6%, 11% і 15%)»[153].

Ставлення громадян до порядку денного розвитку територіальних громад в Україні також є чинником, який знижує можливості для політичної консолідації. У рейтингу довіри до основних інститутів держави лідерське місце посідають правоохоронні структури та військові організації. «Довіра до виконавчих та правоохоронних органів влади Серед виконавчих та правоохоронних органів влади найчастіше довіра висловлюється до Збройних Сил України (їм довіряють 69% опитаних), Державної служби з надзвичайних ситуацій (65%), Державної прикордонної служби (60%), Національної гвардії України (60%)»[153].

Небезпечною тенденцією є формування негативного полюсу правосвідомості громадян та формування думки про неможливість досягнення справедливості нормативно зумовленими шляхами. Це створює небезпеку для радикальних позиції і поведінки, що також не сприяє функціональній політичній консолідації. Недовіра найчастіше висловлюється «державному апарату (чиновникам) (77%), судовій системі загалом (76%), місцевим судам (71%), Прокуратурі (68%), Спеціалізованій антикорупційній

прокуратурі (66%), Національному антикорупційному бюро України (НАБУ) (65%), Національному агентству з питань запобігання корупції (НАЗК) (65%), Уряду України (64,5%), Верховному Суду (64%), Антикорупційному суду (64%), Конституційному Суду України (60,5%)»[153].

Можливості досягнення політичної консолідації територіальних громад в Україні пов'язані із політичною волею груп інтересів, які орієнтовані на центральний рівень в Україні. При цьому рівень довіри до уряду як основного органу центральної виконавчої влади знижується. Це дає є місцевим радам шанс на підвищення власного рейтингу. «Оцінка діяльності Уряду Повністю підтримують діяльність Уряду України 6% респондентів, підтримують окремі заходи — 34%, не підтримують — 51%. Діяльність Прем'єр-міністра України Олексія Гончарука повністю підтримують 6%, підтримують окремі заходи — 29,5%, не підтримують — 52%»[153].

Досить показовою стала ситуацію з рівнем довіри персонально до очільника українського уряду О. Гончарука. Це вказує на низький рівень до віри не лише до інституції, але й до кадрового складу найбільша потужного у плані повноважень інститут публічної влади в Україні. «Довіряють Уряду 28% респондентів, не довіряють — 64,5%, висловлюють довіру Прем'єр-міністру України О. Гончаруку 25% опитаних, не довіряють — 63%».

Зміна ставлення до центральних органів влади з боку української громадськості підтверджує тенденцію до дезорієнтації населення. Неможливість сформувати довіру до уряду на певний період часу створює небезпеку для делегітимізації. Це особливо видно на прикладі зміна рейтингу у період з 2019 по 2020 рік. «Рівень довіри до Уряду істотно знизився протягом останніх місяців. Найвищих показників він досягав у вересні 2019 року, коли Уряду довіряли 57% респондентів, не довіряли — лише 22%»[153].

Соціологічні кореляції, пов'язані з рівнем довіри до уряду серед прибічників основних політичних сил, засвідчують про небезпечну

тенденцію до політичного розділення українських громадян. Це знижує можливості для широкої та прагматичної консолідації на місцевому рівні, оскільки центральні політичні партії намагалися взяти під контроль місцеві ради на виборах 2020 року. «Рівень довіри до Уряду істотно залежить від політичних симпатій громадян: серед представників електорату партії «Слуга народу» довіряють Уряду 65%, не довіряють — 27%, серед представників електорату партії «Опозиційна платформа — За життя» — відповідно 11% і 88%, партії «Європейська солідарність» — відповідно 8% і 89%, ВО «Батьківщина» — відповідно 18,5% і 75%»[153].

Динаміка зміни політичних уподобань та довіри громадян засвідчує, що навіть ті державні інституції та правоохоронні структури, які на початку 2020 року мали безсумнівно довіру, вже наприкінці того ж року продемонстрували тенденцію до зниження авторитету серед громадян. «Довіра до державних та суспільних інститутів та окремих політиків Серед державних та суспільних інститутів частіше довіра висловлюється до Збройних Сил України (їм довіряють 66% опитаних), Церкви (62%), Державної служби з надзвичайних ситуацій (60%), волонтерських організацій (60%), Державної прикордонної служби (55%), Голови міста (селища, села), в якому проживає респондент (54%), Національної гвардії України (52%), добровольчих батальйонів (52%), ради міста (селища, села), в якому проживає респондент (50%)»[154].

Досить тривожною тенденцією є зростання недовіри до профільних інституцій України, спрямованих на боротьбу з корупцією. Ці органи, які виникли після Євромайдану довгий час приймалися як ознака успішних соціально-економічних трансформацій. Тенденції делегітимації основних інституцій захисту законності формує ситуацією пошуку альтернативних центрів влади. «Недовіра частіше висловлюється державному апарату (чиновникам) (не довіряють їм 79% опитаних), ЗМІ Росії (79%), Верховній Раді України (76%), судам (судовій системі загалом) (75%), Уряду України

(75%), політичним партіям (73%), комерційним банкам (73%), Національному антикорупційному бюро України (НАБУ) (72,5%), Національному агентству з питань запобігання корупції (НАЗК) (71%), Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі (70%), Вищому антикорупційному суду (70%), Прокуратурі (70%), Конституційному Суду України (65%), Національному банку України (64%), місцевим судам (63%), Верховному Суду (63%), Президенту України (60%), профспілкам (54%), національній поліції (53%), Службі безпеки України (51%)»[154].

Зниження рівня довіри до головних посадових осіб держави є об'єктивним показником для діючої владної команди в усіх країнах. З точки зору можливості для політичної консолідації такий стан спонукає громадян до пошуку шляхів розв'язання своїх потреб на місцевому рівні, що є характерним для консолідованої демократії. «Оцінюючи рівень довіри до політиків та громадських діячів, більшість респондентів висловлюють недовіру до всіх політиків, чиє прізвище було представлено в опитувальнику. Дещо частіше порівняно з іншими політиками довіра висловлюється В. Зеленському (йому довіряють 33%, однак не довіряють — 62%) та Д. Разумкову (відповідно 30% і 57%)»[154].

Зниження рівня довіри до основних політичних лідерів-очільників провідних політичних сил в Україні також звертає увагу громадян територіальних громад до політичних альтернатив, які акцентують увагу на місцевому порядку денному, виступають не з позицій партійних ідеологій, а з позиції інтересів громадян. Це підтвердили і результати місцевих виборів у місті Дніпро, під час яких політична партія Бориса Філатова «Пропозиція» отримала переконливу перемогу у 22 % у міській раді та понад 12 % в обласній раді. «Довіру Ю.Бойку висловили 22% опитаних (не довіряють йому 69%), П. Порошенку — відповідно 22% і 73%, С. Вакарчуку — відповідно 18% і 70%, Л. Кравчуку — відповідно 17% і 72%, Ю. Тимошенко — відповідно 17% і 77% , В. Медведчуку — відповідно 15,5% і 76%,

Д.Шмигалю — відповідно 12% і 69%, А. Авакову — відповідно 12% і 76%, М. Саакашвілі — відповідно 10% і 80%, А. Єрмаку — відповідно 8% і 59%, І. Венедіктовій — відповідно 6% і 62%» [154].

Своєрідним кадровим тлом для процесів політичної консолідації територіальних громад в Україні виступають процеси рекрутування регіональних еліт на основі представників місцевого самоврядування. На підтвердження цієї тези можна навести призначення губернатора Дніпропетровської області представникам партії «Пропозиція» Валентина Різниченка. «Джерелом формування нових регіональних політичних еліт чи, швидше, каналом рекрутування поступово стає реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, оскільки процеси децентралізації значною мірою мають сприяти приходу до влади «людей менеджерського типу, з «несовковим» мисленням, гнучких та сучасних». Понад те, децентралізацію розглядають як «інкубатор нової політичної еліти» [188, с. 64].

Формування дієздатної локальної політичної еліти виступає потужним чинником політичної консолідації на основі локального порядку денного. При цьому слід розуміти, що локальні еліти ще повинні доказати довести свою спроможність. Одними з головних «тестів» є здатність домовлятися щодо магістральних напрямків розвитку територіальної громади. «Із започаткуванням виборів до органів місцевого самоврядування в Україні за партійними списками в системі відносин між регіональною та центральною елітами формується ще один політичний актор – локальна політична еліта» [188, с. 96].

Таким чином, інституційна спроможність територіальної громади виступає не лише ознакою формальної відповідності законодавствоу та виконанням визначених повноважень. Головним критерієм є можливість сформулювати пропозиції для консолідаційних обговорень, генерувати нові

ідеї, які можуть бути позитивно сприйняті основним загалом та широкими верствами громадян свідомих членів територіальних громад.

Інституційна спроможність місцевих громад активно вивчається вітчизняними науковцями. Зокрема, Е. Гуськова, Л. Даниленко, В. Невідомий, М. Стасишин розглядали галузеві особливості втілення концепції спроможних інститутів. На рівні держави інституційна спроможність стала предметом розгляду в рамках угод щодо парламентської співпраці з ЄС. Знаходить своє розуміння дана проблема й на рівні демократичних політичних сил. Поряд з цим, необхідним є визначення конкретних шляхів та ресурсів забезпечення інституційної спроможності. У цьому контексті політична консолідація місцевих громад є однією з визначальних передумов.

Значної актуальності набуває встановлення значення політичної консолідації у контексті діяльності щодо забезпечення інституційної спроможності місцевих громад. Важливим у цьому контексті є виокремлення параметрів і критеріїв спроможності інституційної структури місцевих громад в Україні.

Політична консолідація місцевих громад в Україні відбувається шляхом перетворення політичних суб'єктів на дієвих учасників розв'язання проблем і завдань конкретних територій і населених пунктів. Політична складова діяльності місцевих громад має прояв в акцентуванні уваги на специфічних аспектах розвитку окремих територій. Профіль територіальних спільнот та її соціально-економічне районування у майбутньому мають відігравати ключову роль у концентрації зусиль структур місцевого самоврядування. Однак, як зазначають вітчизняні фахівці, ці аспекти мають висуватися на загальнодержавний рівень. Т. Кравченко стверджує, що «в Україні за останні роки державотворення в основному сформовані інституційні засади розвитку місцевого самоврядування. Однак, невирішеною залишається головна проблема – створення умов для сталого розвитку сільських територій»[98].

Специфіка місцевих громад в Україні визначає їх рівень інституційної спроможності. Не зважаючи на те, що нормативно-правові стандарти місцевого самоврядування є розробленими досить давно, їх реальне впровадження вимагає подальшої уваги, передусім, з боку політичної громадськості у кожній конкретній території. У цілому, завдання підвищення інституційної спроможності пов'язане із реальним змістом існуючих інституцій. Насамперед, це важливо у контексті прозорості та вмотивованості ухвалених рішень, представництва наявних соціально-економічних груп та розробка адекватного порядку денного. Зокрема, стосовно сільських населених пунктів Т. Кравченко вбачає за доцільне, що «в частині розвитку місцевого самоврядування в сільських територіях, здійснити такі заходи: розширювати практику міжмуніципального господарського співробітництва; органам місцевого самоврядування активніше взаємодіяти з асоціаціями та спілками виробників, сприяти організації таких спілок» [98].

Політична консолідація місцевих громад в Україні крім детермінації соціально-економічним районуванням включає й чинник подолання етнокультурних розбіжностей. Як відомо, регіони Закарпаття, Буковини та Західної України нерідко зустрічаються з етнічним та культурним різноманіттям, які в умовах децентралізації спричиняють соціальну та політичну диференціацію населення. У цій площині політична консолідація має забезпечити як адекватне представництво етнічних та національних груп, так і забезпечення інтересів громади в цілому. Це передбачає розширення публічних консультацій і організації міжконфесійного та міжнаціонального діалогу на рівні конкретних громад. Зазначені заходи можуть сприяти також і вирішенню загальнодержавних завдань покращення міжнародної співпраці. Н. Мартинюк ідентифікує перешкоди транскордонному співробітництву з боку культурних та мовних проблем. На шляху до розвитку прикордонного співробітництва, на його думку, стоять культурні та психологічні

відмінності, які є однією з причин існування стереотипів серед населення прикордонних районів.

Політична консолідація як чинник перетворення місцевих громад України на спроможні та самодостатні в інституційному плані утворення передбачає оптимізацію інституцій представництва партійних та громадських організацій, а також інституалізованих груп інтересів з метою широкої артикуляції політичних вимог та адекватного їх узгодження. Дієвим чинником узгодження позицій між соціальними інтересами всередині місцевих громад може стати прямиий діалог між центрами управління, представництва та економічними суб'єктами місцевих громад. Такий діалог можливий лише за умови відповідного суспільно-політичного клімату, який усуває надмірні вимоги та жорстке конкурентне змагання, веде до бачення консолідованих засад місцевого розвитку. В. Гарбариніна бачить у процесі реформи місцевого самоврядування та децентралізації влади в Україні появу можливості подолання багатьох викликів, зокрема інфраструктурної та фінансової слабкості громад. Партнерські відносини між державою, територіальними громадами та приватним сектором можуть стати інструментом забезпечення ефективного розвитку територіальних громад [28].

Проблема інституційної спроможності інститутів публічної влади в Україні розкривається у межах завдань демократизації, які детермінуються внутрішньополітичним розвитком України. Масштабна реформа щодо децентралізації визначає особливі підходи до менеджменту місцевих громад, набуття органами місцевого самоврядування суб'єктної позиції та усвідомлення ними відповідальності за всі процеси у місцевих громадах. Зазначене вимагає політичної консолідації, як шляху до політичної підтримки бажаних для місцевої спільноти політичних альтернатив та реалізації конкретних програм і стратегій. Це також вимагає від інституцій певного досвіду, високого фахового рівня та підготовки. В. Гарбариніна

вважає проблемою низький рівень інституційної спроможності публічної влади в умовах реалізації політики державно-приватного партнерства. Зокрема, потребує вдосконалення інституційне середовище реалізації ДПП в Україні та пошук шляхів виявлення пріоритетів розвитку території та вибору оптимальних механізмів реалізації проектів [28].

Консолідація місцевих громад в Україні є комплексним процесом, який передбачає спільне бачення перспектив розвитку громади, спільну підготовку і ухвалення політичних рішень. Розвиток місцевої політики у кожній конкретній громаді передбачає конкурентоздатність політичних сил, їх взаємодію за правилами демократичного суспільства та особливий рівень публічності політичних процесів. У зв'язку з цим, місцеві ради можуть ухвалювати рішення щодо оприлюднення результатів своєї діяльності, висувати взаємодію з громадськістю та ЗМІ на інший рівень, передбачати спеціальні програми щодо підвищення інституційної спроможності всієї системи публічного врядування. Проте ці рішення мають ухвалюватися консолідовано на основі широкого консенсусного усвідомлення завдань та напрямів змін. Як вважають вітчизняні вчені, зокрема В. Гарбариніна, «за об'єднаними територіальними громадами закріплюється широкий спектр власних повноважень, зокрема здійснення планування розвитку громади та вирішення питань економічного розвитку, і найважливіше – залучення інвестицій для розвитку своїх територій. Тому для вдосконалення процесу виявлення пріоритетів розвитку території, вибору оптимальних механізмів реалізації проектів громадам потрібно розробити стратегічні плани розвитку територій» [28].

Політична консолідація місцевих громад є тим процесом, який визначає дієвість і ефективність як місцевих рад, так і їх виконавчих органів. Також політична консолідація визначає суверенну політичну суб'єктність місцевих громад, їх відокремленість від органів публічного врядування загальнодержавного рівня та особливо державних органів на місцях. Отже,

всі політичні суб'єкти на місцевому рівні мають розуміти своє значення та відповідальність перед місцевими громадами, надто у випадках, коли вони намагаються відстоювати власні політичні інтереси. У цілому система місцевого самоврядування в Україні має досить усталений характер. Її трансформація відбувається в напрямку коригування утворення дієздатних територіальних громад. Ця система надає можливість широкої реалізації прав громадян і повноваження у короткі терміни, що визначає зміну соціально-економічної ситуації в державі в цілому. Н. Колісніченко та М. Войновський слушно вважають, що «поняття «місцеве самоврядування», «система місцевого самоврядування», «інститут місцевого самоврядування» ототожнюються і означають таку систему організації влади на місцях, за якої місцеві громади (об'єднання жителів територіальної одиниці) мають реальну можливість через створені ними структури самостійно, незалежно від держави та її інституцій розв'язувати місцеві проблеми, питання, що стосуються організації життєдіяльності будь-якої територіальної одиниці» [87].

Політична консолідація місцевих громад є процесом, який наповнює місцеве самоврядування особливим змістом, не лише відповідальності за доручену сферу суспільного життя, але і додаткові можливості і ініціативність, які можуть сприяти підвищенню добробуту життя місцевих громад. Саме ініціативність політичних складових місцевої громади забезпечує її рух у напрямку модернізації та досягнення світових стандартів у публічному врядуванні. Ініціативність громадян на основі політичної консолідації означає можливість і реальність трансформації на місцевому рівні. Н. Колісніченко та М. Войновський розглядають інститут місцевого самоврядування як загальноприйняті норми та правила, створені і підтримуються відповідними органами, яким делегувало повноваження суспільство» [87].

Практика розвитку місцевих громад країн ЄС, США, Австралії тощо засвідчує, що на рівні місцевих громад політичні сили не висувають до порядку денного не властивих локальному рівню питань загальнонаціональних політичних засад. Саме розподіл обов'язків та функцій є основою широкого процесу субсидіарності, який підвищує ефективність інститутів місцевого самоврядування і визначає динамічний сталий розвиток, як окремих територій, так і держав в цілому. Н. Колісніченко та М. Войновський стверджують, що «інституційна спроможність є складним поняттям, що фіксує самостійне явище, яке віддзеркалює процес та результат взаємовпливу та взаємодії двох інших понять – інститут та спроможність. Своєю чергою, інститут місцевого самоврядування є системою органів (інституцій), отже, вихідним елементом інституційної спроможності виступає й поняття «інституція» [87].

Шлях до визначення консолідаційних можливостей місцевих громад сьогодні вимагає рецепції як зарубіжного досвіду, так і вітчизняних реалій. Вибори до нових ОТГ в Україні протягом 2017 та 2018 років довели, що територіальні спільноти здатні та диверсифікацію політичного представництва. Подальше забезпечення інституційної спроможності громад буде забезпечуватися на основі подолання антагонізмів та зосередженні на місцевому порядку денному. Як вважають громадські активісти, місцевим громадам потрібні «експертна підтримка установчих процесів у громаді, допомога в ухваленні необхідних місцевих актів, а також ключова комунікація в межах об'єднаної громади, обласною владою та інституціями у Києві... юридичний, методичний та політичний супровід, проведе відповідне навчання для представників місцевих рад і новообраних депутатів цих громад спільно з британськими експертами» [82].

Етапи інституційного розвитку місцевих громад в Україні підтвердили, що наявність формальних установ не забезпечує відповідний рівень функціональності. Тому кожна громада має пройти свій шлях пошуку

політичного консенсусу. Як вважають громадські експерти, «реформа місцевого самоврядування та децентралізації повинна стояти на трьох стовпах: передача повноважень від центру до найнижчого можливого рівня; відповідно до переданих повноважень необхідно передати фінансові ресурси; забезпечити контроль з боку держави за діяльністю органів місцевого самоврядування».

Таким чином, трансформація системи місцевого політичного врядування в Україні лише розпочинає процес пошуку відповідності порядку денного локальним питанням. Активність центральних політичних партій і рухів на цьому етапі виступає як чинник, що переносить на місцевий рівень питання загальнонаціонального порядку денного.

Політична консолідація як напрям модернізації і демократизації визначається як свідомий вибір політичних суб'єктів до співпраці з іншими суб'єктами на спільній ідейній, або прагматичній основі, на рівні місцевих громадпроцеси політичної консолідації відображають перетворення політичних сил та уніфікація підходів і вимог до них з боку виборців. Не зважаючи на ідеологічні доктрини політичні партії, громадські об'єднання, які формують місцеві ради як інститути представництва, забезпечують єдність у поглядах та підходах на розвиток місцевих громад, зменшують вплив власних корпоративних та егоїстичних вимог та цілей на процеси розбудови місцевої інфраструктури. Спроможність політичних інститутів місцевих громад у цьому контексті є здатністю знаходити консенсус, гідно представляти інтереси виборців, брати участь у політичному процесі публічно, забезпечувати відповідність власних цілей і завдань інтересам всієї громади. У зв'язку з цим, рівень спроможності місцевих рад як ключового інституту місцевих громад ще потребує істотної корекції. Йдеться про оперативність ухвалення рішень, їх консультативну та аналітичну підготовку, відповідність нормативним засадам тощо. Провідними шляхами забезпечення політичної консолідації місцевих громад в Україні є подальше

посилення інституційної спроможності політичних сил, збільшення їх різноманіття. На основі місцевого порядку денного, досягається посилення зв'язку між суб'єктами виборчого процесу та виборцями у період всієї каденції органів місцевого самоврядування. Політична консолідація місцевих громад, крім загального консенсусу, передбачає спільність підходів до постановки завдань для виконавчої ланки, усунення дріб'язкових вимог та другорядних завдань діяльності. Зазначені параметри можуть забезпечити підвищення темпів демократизації в Україні, її політичної консолідації та прискорити рух в напрямі європейської інтеграції. Перспективами подальшої розробки політичної консолідації, є розгляд нормативно-правових засад політичної консолідації в Україні й в світі. Прикладом подібних досліджень є дані опитувань, проведених аналітичними підрозділами «Асоціації міст України».

Таблиця 2. Розподіл відповідей респондентів, згодних з наступними твердженнями, %

	Міста		ОТГ	
	Населення	Депутати	Населення	Депутати
У вашому населеному пункті інтереси представників місцевої влади важливіші за інтереси більшості населення	68,7	35,6	55,9	39,1
Місцева влада ефективно розподіляє бюджетні кошти та інші ресурси для задоволення потреб громадян	32,0	65,1	52,0	85,8
Представники місцевої влади добре інформують громадян про актуальні питання, що обговорюються в міській/сільській/селищній раді	38,3	67,8	56,4	80,2
Представники місцевої влади добре інформують громадян про те, на що витрачені гроші платників податків	27,9	61,4	46,1	78,5
Громадськість (мешканці) мають можливість впливати на рішення місцевої влади	15,6	65,2	21,9	72,5
У вашому населеному пункті представники місцевої влади дослухаються до думки громадян	38,9	72,2	60,0	83,5

Джерело: Партисипативна демократія та обґрунтовані рішення на місцевому рівні в Україні
https://www.auc.org.ua/sites/default/files/library/153nor_small1.pdf

На сьогодні Україна потребує реформ і перш за все вони мають бути здійснені в системі адміністративно-територіального устрою задля підвищення ефективності діяльності органів місцевого самоврядування. Ці процеси вимагають не лише оновлення або поліпшення елементів системи управління, що неналежно функціонують, а й радикального перетворення механізмів держави, зокрема правового й організаційно-функціонального, забезпечення процесів регулювання децентралізації, що є важливим чинником досягнення ефективності державного управління.

Як ми бачимо, актуальність дослідження політичної консолідації територіальних громад визначається важливістю реалізації в Україні демократичних реформ, об'єктивними процесами розвитку й реформування суспільства в цілому, необхідністю проведення адміністративно-територіальної реформи в державі. Будь-які форми державного управління приречені на невдачу, якщо не буде встановлене раціональне співвідношення між центральними та регіональними органами влади й органами місцевого самоврядування.

Актуальність нашого дослідження, як вже зазначалося, зумовлена вивченням теоретичних, методичних та практичних питань щодо аспектів функціонування місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади в Україні, аналіз проблем і розробка шляхів її вдосконалення, вивченні досвіду децентралізації влади європейських країн та вироблення пропозицій щодо можливостей його використання при реформуванні місцевого самоврядування України.

Політичні перетворення в Україні починаючи з 2014 року спричинили трансформацію функцій органів публічної влади. Зокрема, місцеві ради в умовах децентралізації набули статусу ключових центрів прийняття

політичних рішень, значно посилилося значення міських голів, зросла вага рішень фракцій, які беруть участь у функціонуванні місцевих рад. Політичні партії та громадські організації набули статусу автономних суб'єктів, які не залежать від позиції інститутів регіонального рівня. Однак, перетворення функціональних основ діяльності інститутів місцевих громад триває. Основними орієнтирами перетворення є самодостатність, підзвітність, прозорість, зв'язок з мешканцями громади, власна політична відповідальність, вихід за межі політико-маніпулятивних стратегій.

Висновки до розділу 2.

Як свідчать матеріали дослідження, політичний простір територіальних громад сучасної України формується на основі просування політичної пропозиції на місцевих рівень, активізації політичної діяльності в межах діяльності територіальної громади, формування специфічного політичного дискурсу, який притаманний місцевим громадам. До числа видів політичної діяльності, які формують місцевий політичний простір та місцеву політику, належать виборчі процедури та їх діяльність у межах місцевих політичних сил, відстоювання групових інтересів у місцевих радах та за їх межами (включно із зверненням груп інтересів до установ та інституцій регіонального та загальнодержавного рівня). Публічна політична діяльність громадського відстоювання (в тому числі акції підтримки протесту тощо), політико-правових дій, пов'язаних із місцевою специфікою (зокрема, оскарження рішень у судах та інших апеляційних інстанціях). Як показав досвід зарубіжних країн, взаємодія місцевих політичних акторів здійснюється навколо основних питань організації життєдіяльності громади, затвердження бюджету, реалізації інфраструктурних проектів, збереження навколишнього природного середовища, розвитку та зберігання культурної спадщини та медичного обслуговування. У сучасній Україні політичний

порядок денний територіальних громад має подвійну природу. З одного боку, він формується на основі потреб громади, з іншого – на основі імпульсів політизації, які надходять з центрального рівня. Зокрема, йдеться про спроби окремих політичних сил вносити питання соціального забезпечення, культурно-цивілізаційної ідентичності, зовнішньополітичних проблем для політичного обговорення на місцевому рівні. У рамках політико-маніпулятивних стратегій штучне створення негативного інформаційного тла, недостатність розв'язання майнових суперечностей (ідеться, серед іншого, про пряму конкуренцію між конкретними підприємцями), розгортаються штучні конфлікти у публічній сфері. За таких умов політична комунікація територіальної громад не набуває сталого характеру. Політичний простір на місцевому рівні стає фрагментованим. Джерела та динаміка політичної ініціативи у територіальних громадах в Україні також залежить від рівня ресурсного забезпечення політичних факторів, розміру та динаміка розвитку самої територіальної громади, політичних традицій та конфігурації місцевого політичного режиму. Можливість висування та відстоювання власних політичних пропозицій у місцевому порядку денному. Як свідчить досвід міста Дніпра після 2014 року, у ситуація політичної консолідації у багатьох випадках детерміноване внутрішньою логікою діяльності партій, депутатських груп та їх місцем у взаємодії з всеукраїнськими політичними силами. Можливість зростання політичної ініціативності на місцевому рівні стримуються якістю місцевих політичних лідерів, які не є самостійними фігурами у стосунку до підтримки громади. У такій ситуації політичні погляди та пропозиції не дають всієї повноти картини політичних переваг у громаді, не стають предметом обговорення та узгодження, які є необхідними етапами політичної консолідації. Діяльність інститутів управління і представництва територіальних громадах сучасної України у контексті політичної консолідації характеризується поступовим переходом до прийняття та впровадження комплексної політики, а не окремих рішень.

Водночас оприлюднення реальних позицій фракцій та депутатських груп не відповідає їх реальним інтересами, справжнім мотивам діяльності. У зв'язку з цим, в органах місцевого самоврядування панує ситуація формальної згоди з основних місцевих питань. У той же час, основні політичні сили перебувають у стані неформальної конфронтації.

Політична консолідація територіальних громад в Україні до певної міри обмежується впливом архаїчних концепцій «демократичного централізму», ієрархічного підпорядкування представницьких інститутів тощо. Зазначені консервативні ідеї поширюються у публічному просторі та дезорієнтують населення громад щодо основних напрямів ходу реформи щодо децентралізації.

РОЗДІЛ 3. ДИНАМІКА ПОЛІТИЧНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ: ГРОМАДСЬКІ ТА ПОЛІТИЧНІ СУБ'ЄКТИ

3.1. Структура громадянського суспільства територіальної громади

Аналіз політичної консолідації місцевих громад в Україні має бути доповнений вивченням значення сфери відповідальності громадянського суспільства. Складність цього завдання полягає в тому, що у світовій політичній теорії громадянське суспільство не підлягає поділу за структурними рівнями та адміністративно-територіальними ознаками. Проте існує можливість розглянути тематичний зв'язок діяльності неурядових організацій місцевого рівня та діяльності місцевої громади.

Політична консолідація територіальних громад залежить від належної спроможності громадських структур артикулювати та агрегувати проблеми та потреби територіальної спільноти. На основі проблем, які хвилюють громадян, можна судити про рівень актуальності адвокатських (від *advocacy* – відстоювання) вимог неурядових організацій територіальної громади. «Станом на липень 2019 р., в числі найважливіших проблем країни респонденти найчастіше називали такі: боротьба з корупцією (47%), підвищення зарплат і пенсій (46%), зниження тарифів на комунальні послуги (44%), вирішення проблеми Донбасу (42%)»[231, с. 45].

Попри інституційну децентралізацію в Україні соціальне тло в багатьох територіальних громадах залишається не досить позитивним. Громадян хвилюють питання забезпечення найпростіших соціальних потреб. У зв'язку з цим, неурядові структури та громадськість у цілому мають зосереджуватися на тому, що хвилює громадян. Це забезпечить більш високий рівень представництва і зв'язку інститутів врядування та широкого загалу. «Водночас, серед проблем, що турбують громадян особисто, найчастіше звучали підвищення зарплат і пенсій (63%) та зниження тарифів на комунальні послуги (64%); також досить часто називали покращення системи

охорони здоров'я, медичного обслуговування (36%). Натомість, боротьба з корупцією та вирішення проблеми Донбасу розташовувались у "рейтингу" проблем, найважливіших для самих опитаних, набагато нижче (24% та 22%, відповідно)»[231,с. 45].

Ключові проблеми порядку денного територіальної громади виступають однією з базових мотивації діяльності неурядових структур та самовиразу політично активних громадян. Перелік основних питань, які хвилюють мешканців територіальної громади, спонукають інституалізованих акторів вносити ці питання до порядку денного. Тому в сучасній Україні нерідко здійснюється обговорення на засіданнях місцевих рад тих проблем, які нібито не стосуються рівня місцевих громад. Зведення до компромісу та консенсусу полярних точок зору з ключових проблем і є початком руху до політичної консолідації територіальної громади. «Перелік першочергових завдань для нового складу Верховної Ради в липні 2019р. виглядав подібно до структури відповідей на попереднє питання. Зниження тарифів на комунальні послуги відносили до таких завдань 39% опитаних, підвищення зарплат і пенсій – 38%, боротьбу з корупцією – 34%, вирішення проблеми Донбасу – 32%»[231,с. 45].

Мотивація діяльності громадських структур рівня територіальної громади може бути пов'язана із стандартним переліком проблем, які є актуальними незалежно від регіону. Поряд з цим, слід усвідомлювати, що сучасні територіальні громади України не в змозі розв'язати всі питання одночасно. У зв'язку з цим важливим є зважений підхід та послідовність дій, спрямована на раціональну витрату ресурсів громади. «Також від 18% до 10% опитаних у числі пріоритетних назвали: покращення системи охорони здоров'я, медичного обслуговування, стримування зростання цін, скорочення безробіття, забезпечення законності, рівності всіх перед законом, боротьбу з економічною кризою, забезпечення територіальної цілісності України. У

цілому, названі чотири завдання є найбільш пріоритетними для жителів усіх регіонів [231,с. 46].

Розподіл пріоритетів територіальної громади та забезпечення їх сталого розвитку досить щільно пов'язані із загальнонаціональним порядком денним. У зв'язку з цим, інституалізація політичних акторів територіальної громади, насамперед фракції місцевих рад, покладається необхідність співвідносити завдання розвитку територій та національні питання. Особливо актуальним це є в період певної інерції реформ, яка спостерігається в сучасній Україні. Дані соціологічних опитувань засвідчують, що після двох виборчих кампаній суспільство вийшло з тривалого стану фрустрації та розчарування щодо напрямку розвитку країни і демонструє оптимізм стосовно майбутнього реформ. Прикметно, що жителі Сходу та особливо Півдня України зараз мають більш оптимістичні очікування, ніж решта країни [231,с. 46].

Чинником, який спонукає політичних акторів територіальних громад до консолідації, можуть бути події загальнонаціонального значення. Зокрема, це стосується зміни владної команди в Україні, яка сталася у 2019 року. З цією подією пов'язані позитивні очікування багатьох громадян та зростання популярності провладних політичних сил. Однак, як показали вибори до місцевих рад наприкінці 2020 року, популярність раніше успішних політичних сил нерідко знижується через негативне соціальне тло, незадоволеність очікувань та відсутність позитивних змін. «Причина такого оптимізму – безпрецедентний рівень довіри до нової влади, насамперед до Президента В.Зеленського. Через особливу роль, яку громадська думка відводить Президенту, капітал довіри поширився і на інші державні інституції, на державний апарат у цілому. У міжвиборчий період респонденти скоріше позитивно оцінювали перші кроки нового Президента на його посту, і насамперед із ним пов'язували свої надії на позитивні зміни у країні» [231,с. 46].

Здатність політичних акторів територіальної громади до консультаційних переговорів істотним чином пов'язана з політичними рейтингами конкретних партій та лідерів. За умови усвідомлення переваги у популярності частина політичних акторів буде прагнути до розв'язання власних питань без серйозної співпраці з іншими учасниками політичного процесу. Разумкова У суспільстві існував сильний запит на оновлення партійної системи, і в першу чергу цей запит мотивував симпатиків пропрезидентської партії “Слуга Народу”. Визначаючи “нові політичні сили”, громадяни орієнтувалися насамперед на незаплямованість репутації лідера [231, с. 46].

Поряд з цим, необхідним чинником політичної консолідації територіальних громад слід вважати діяльність експертних та консультаційних структур, які здатні представити стратегічні напрямки розвитку громади та проекти її удосконалення. Наявність впливових фабрик думок у політичній практиці територіальних громад має знизити непрофесіоналізм та «егоїстичність» окремих політичних сил, запровадити до політичного діалогу на рівні громади принципи конструктивності та фаховості у розгляді ключових питань. Стасишин «в країнах Європейського Союзу), органи влади своїм головним завданням вбачають задоволення проблем інститутів громадянського суспільства на рівні територіальної громади. Однак, в Україні традиція ухвалення управлінського рішення внаслідок обговорень, консультацій, експертизи та врахування пропозицій громадських інституцій ще не є усталеною, характерним є сповільнений розвиток інституцій реального громадянського суспільства» [209, с. 130].

Шляхом обмеження неконструктивної та егоїстичною поведінки окремих політичних сил є формування спроможної громадськості територіальної громади, яка може, з одного боку, спрямувати свої зусилля на забезпечення контролю, а з іншого – підтримувати клімат відкритості та якісного діалогу. «Мова про здатність інститутів громадянського суспільства

організовувати ефективні колективні дії та створювати інновації, що в сукупності забезпечує якісне управління органів публічної влади. Водночас, слід мати на увазі, що інституалізація є процесом визначення і закріплення соціальних норм, правил, статусів і ролей, приведення їх у систему, здатну діяти щодо задоволення певної суспільної потреби» [209, с. 131].

Наявність багатьох фахових профільних громадських організацій у межах територіальної громади сприяє більш якій артикуляції вимог та потреб. У рамках процесу політичної консолідації фахові громадські організації виступають ініціаторами розгляду певних питань в органах самоврядування. «Залучення громадськості до процесу прийняття рішень сприяє появі великої кількості недержавних інститутів, безпосередньо чи опосередковано задіяних у реалізації програм та проектів місцевого розвитку. Однак по-суті, на місцевому рівні при вирішенні питань соціально-економічного, культурного розвитку територій відбувається співпраця/взаємодія:

- громадян, що є представниками певної громади;
- інститутів громадянського суспільства;
- інституту місцевого самоврядування (виборних та виконавчих органів, що представляють інтереси громади та наділені відповідними повноваженнями);
- інституту державної служби (місцевих органів виконавчої влади, які реалізують державну політику на місцях, забезпечуючи баланс місцевих і національних інтересів)» [209, с. 133].

Одним з прикладів залучення фахової експертної спільноти до проблем розвитку територіальної громади є питання оподаткування та наповнення бюджетів. В умовах децентралізації актуальним є менеджмент податків територіальних громад там їх розподіл за витратними напрямками. Це потребує поглибленого і фахового розгляду. «В Україні інституційна спроможність громадянського суспільства має достатньо потужну правову

інституалізацію, що є свідченням проведення цілеспрямованої державної політики у цьому напрямі. Разом з тим, на часі маємо організаційну слабкість інститутів громадянського суспільства, що зумовлена як об'єктивними чинниками (наприклад, високий ступінь фрагментарності громадянського суспільства; самоорганізація, як засаднича основа громадських організацій, їх технічні можливості), так і суб'єктивними – відсутність персоніфікованої відповідальності у взаємодії з громадськістю органів публічної влади; здатність концентруватися і чітко та повно виражати інтереси громадян певної території чи сегменту суспільства» [209, с. 133].

Треба також брати до уваги, що «політика фіскальної консолідації у вузькому значенні здійснюється з допомогою інструментів прямого впливу на бюджет, що не виходять за межі податково-бюджетної політики. Основними з них є: — збільшення податкових надходжень до державних бюджетів за рахунок підвищення ставок окремих податків і зборів, запровадження нових податків, обмеження податкових пільг, удосконалення адміністрування податкових платежів, посилення боротьби з податковим шахрайством, запровадження заходів із антиофшорного податкового регулювання;— зменшення обсягів державних видатків; — збільшення ставок відрахувань до фондів державного соціального страхування з метою підвищення збалансованості цих відрахувань, а отже, й сектору загального державного управління;— формування механізму міждержавного фінансового регулювання та координації бюджетної політики, у т. ч. єдиних для країн ЄС правил регулювання величини бюджетного дефіциту, державного боргу, видаткової частини бюджету» [63].

Можливість прогнозування рівня податкових надходжень територіальної громади є однією з ознак інституційної спроможності як місцевої влади, так і громадянського суспільства. Оволодіння конкретними прийомами бюджетної консолідації та їх застосування забезпечує стабільний розвиток інфраструктури та підтримку її належного стану. Водночас

політична згода щодо оподаткування є ознакою якісної та тісної інтеграції посадових осіб політичного класу та громадськості територіальної громади.

Згідно з результатами емпіричних досліджень, наслідки фіскальної консолідації залежать від заходів, із допомогою яких вона реалізується, та їх тривалості (постійне, протягом усього періоду чи тимчасове скорочення видатків). Встановлено, що зменшення видатків переважно призводить до слабкої й нетривалої рецесії або взагалі не має негативних макроекономічних наслідків. На противагу цьому консолідація на базі податків супроводжується глибокими й тривалими спадами в економіці [206, с.70].

Політична консолідація територіальної громади щодо питань оподаткування та економічного розвитку забезпечує стратегічний розвиток та своєчасну відповідь на виклики економічної кон'юнктури. Наявність сталої фіскальної та економічної політики громади виступає вагомою передумовою зростання інвестицій та позитивного рейтингу населеного пункту. «В Україні одним із найдієвіших інструментів забезпечення ефективного використання бюджетних коштів може стати реалізація системи заходів по вдосконаленню державного управління та боротьбі з корупцією, які дадуть змогу підвищити темпи економічного зростання навіть без збільшення державних видатків» [80].

Згідно з сучасними уявленнями, тісний зв'язок між інститутами врядування територіальної громади і громадськістю є запорукою успішності громади як єдиного механізму. Потенціал самоорганізації неурядових структур немає чітких шляхів виразу та єдиного плану або моделі активізації. Він може бути задіяний лише на основі розв'язання конкретних проблем міста чи селища. Т.Славко слушно вказує, що «самоврядний та самоорганізаційний потенціали територіальних громад використовується управлінцями не ефективно, слабо досліджуються реальні інтереси громади, не налагоджена взаємовигідна комунікація між владою та громадою, а отже, і прогнозування розвитку на рівні територіальної громади за таких умов не

використовується належно. Прогнозування залишається у площині наукових проектів, так і не знайшовши втілення у конкретні й реальні дії на всіх рівнях управління. Причинами такої ситуації є, по-перше, недостатнє наукове вивчення даної проблеми, по-друге, відсутність чіткої законодавчої бази щодо регіональних і місцевих прогнозів, недосконалість нормативної бази, методик, рекомендацій» [205, с.95].

Дієвою і важливою умовою політичної консолідації територіальних громад є прогнозування розвитку цих спільнот. Предметне обговорення перспектив та можливостей сталого розвитку не є можливим без якісних інструментів прогнозування та втілення практик планування на територіальному рівні. Без цього інструментарію політична консолідація не буде мати предметного характеру. Згідно з позицією українських фахівців, «прогнозування на рівні місцевої громади здійснюється за інтегральними показниками, що складається з окремих, дуже відмінних за динамікою та властивостями індикаторів, така діяльність вимагає розробки цілого комплексу прогнозів, які мають бути узгоджені між собою» [96].

Громадянське суспільство територіального рівня має істотні можливості для якісного зростання. А за умови залучення до прогнозування та планування розвитку ініціативні наукові та прикладні дослідження можуть створити середовище ухвалення правильних рішень на основі відкритості та взаємного сприйняття. «На місцевому рівні, крім офіційно затверджених цільових завдань, необхідно мати незалежні, науково обґрунтовані прогнози, орієнтовані на об'єктивні обставини та можливості людського розвитку, з урахуванням конкретних політичних, економічних, соціальних умов, а також найкращих світових досягнень» [97].

Формування громадянського суспільства на основі політичної консолідації відбувається в умовах адміністративно-територіальних реформ, які мають на меті скорочення суб'єктів самоврядного представництва. Як свідчать приклади багатьох країн світу, на сучасному етапі превалює

тенденція до укрупнення суб'єктів територіального врядування. У цих умовах виникає виклик до місцевої ідентичності як основи для громадської активності. При цьому панує думка, що скорочення чисельності самоврядних спільнот є позитивним та неминучим явищем. Згідно з даними експерта Сидоренка, «грузинський уряд не став "заморочуватися" громадськими консультаціями, добровільними об'єднаннями. 2006 року тут відбулася швидка директивна реформа, яка просто ліквідувала найнижчий рівень самоврядування – сільський та селищний. Тобто самі села залишилися, а от депутатів та сільського голову там тепер не обирають. Натомість 65 колишніх районів Грузії, по суті, перетворилися на 65 великих муніципалітетів і стали базовою ланкою місцевого самоврядування»[204].

Інтенсивна нормотворчість в галузі перетворення територіальних громад на спроможні та ресурсно забезпечені одиниці також кидають виклик спроможності політичного представництва та зацікавленості громадян у громадсько- політичній участі. Протягом короткого періоду рівень повноважень самоврядних територіальних об'єктів радикально змінюється. Як зауважує український аналітик, «після реформи в Латвії залишилися 118 громад, тобто об'єднання відбулося в пропорції приблизно 1 до 5. А ще під час реформи були ліквідовані райони та прирівняні до районів міста – в них просто зникла потреба, їх повноваження перейшли "вниз", до громад» [204].

У багатьох випадках адміністративно-територіальна реформа як деконцентрація владних повноважень та функцій публічного врядування була зведена до уникнення державою непритаманних зобов'язань перед громадянами. Водночас відповідальність за спроможність територіальних громад несуть самоврядні інституції, які лише набувають досвіду ефективної діяльності. У зв'язку з цим політична зрілість нових територіальних громад має формуватися на основі адекватного бачення представництва інтересів та виразу потреби всіх компонентів укрупнених територіально-адміністративних утворень. «Естонія тривалий час "проштовхувала"

добровільне об'єднання громад. Та за 18 років (з 1996 по 2014) кількість муніципалітетів скоротилася лише на 16%, з 254 до 213. Та нещодавно там зважилися на добровільно-примусову реформу. Як підсумок, за рік кількість громад скоротилася до 79. Райони тут також ліквідують – вже наступного року. Більшість їх функцій перейде "вниз", і лише окремі послуги (передусім, пов'язані з охороною здоров'я) керуватимуться на рівні держави» [204].

Мотивація до адміністративно-територіальних реформ з метою скорочення кількості громад знаходить відгук на центральному рівні. При цьому слід усвідомлювати, що економічна кон'юнктура не завжди діє на користь розвитку локальної демократії. Відповідно до позиції експерта, «найрадикальніше зменшення кількості муніципалітетів відбулося в Греції. Після кризи, що розпочалася у 2008-2009 роках, ця держава відчувала гостру потребу в економії коштів. Хоча реформа тут розпочалася ще у "багаті часи". Адже маленькі села як самостійні одиниці – не тільки економічно невігідні, але й просто неефективні» [204].

Скорочення кількості муніципалітетів призводить до переформатування політичного представництва у територіальних громадах. При цьому центральні населені пункти набувають статусу головних й отримують більше привілеї для здійснення повноважень та розподілу бюджетних коштів. У зв'язку з цим критерієм зрілості громадянського суспільства та його консолідованості є послідовність відстоювання потреб та вимог конкретної громади. За даними фахівця, «на першому етапі реформи, у 1999 році, кількість муніципалітетів скоротилася вп'ятеро, з 5825 до 1033. Другий етап продовжив скорочення: кількість муніципалітетів зменшилася з 1033 до 325, а регіонів – з 50 до 13. Деякі функції, що раніше здійснювалися на регіональному рівні, були передані укрупненим муніципалітетам» [204].

Масовість та всеосяжність процесів укрупнення громад виступають передумовами для запозичення великої кількості практик та технологій, які раніше не використовувалися у місцевому самоврядуванні. Ідеться про

безконтактний та дистанційний доступ та диверсифікацію послуг і децентралізацією врядування. За таких умов громадянське суспільство має брати на себе функції інформування, сповіщення, споглядання за якістю послуг тощо. «Греція, звісно, стала не єдиною країною Балкан, яку зачепила "мода" на укрупнення громад. У 2015 році в Албанії відбулося радикальне об'єднання муніципалітетів, їхня кількість скоротилась з 380 до 61» [204].

Тенденції муніципальних реформ згори також можуть стати стимулятором для процесів політичної консолідації у громадах через неврахування місцевих особливостей та пошук «дешевих» моделей трансформації місцевого самоврядування. При цьому відсутність реформ також негативно впливає на рівень розвитку громад. «Цікавим є також приклад Македонії. На початку 1990-х років ця країна вирішила йти "проти течії". В той час як держави Західної та Північної Європи працювали над злиттям громад, тут вирішили розділити їх. Замість 34 муніципалітетів тут створили 123, майже вчетверо збільшивши кількість органів місцевого самоврядування... Але за 10 років країна була вимушена визнати помилку» [204].

Розбіжності у підходах щодо реформування муніципальної влади та системи представництва на локальному, регіональному та національному рівнях повинні спонукати до появи майданчиків для дискусій щодо розв'язання спірних питань. В умовах сучасної України створення об'єднаних територіальних громад проводилося через формальні громадські обговорення. Водночас низка громад висловлювали незадоволення конфігурацією територіальних об'єднань.

При цьому розбіжності проявляються саме в обсязі реалізації практик прямої демократії, а не в підходах до реформування й розвитку територіальних громад.

Таблиця 3. Розподіл відповідей на питання «Наскільки складно громадянам вашого міста донести свою думку/скаргу до місцевої влади?»

	Міста 2014	Міста 2017	ОТГ 2017
Нескладно	26 %	38 %	49 %
Існують незначні обмеження	21 %	16 %	17 %
Складно, є серйозні перешкоди	22 %	15 %	9 %
Неможливо для звичайних громадян	16 %	17 %	11 %
Вагаються з відповіддю	16 %	14 %	12 %

Джерело: Партиципативна демократія та обґрунтовані рішення на місцевому рівні в Україні https://www.auc.org.ua/sites/default/files/library/153nor_small1.pdf

Динаміка розвитку територіальних громад передбачає усвідомлення значення інновацій для прийняття рішень у здійсненні локальної політики. Це також може бути чинником, який буде спонукати політичну консолідацію з метою координації щодо впровадження інновацій. Як вважає Сердюкова «досягти найвищого ступеня задоволення своїх потреб суспільство може лише за умови використання інноваційного способу у процесі свого розвитку. Як правило, інноваційний процес передбачає впровадження передових форм, методів і технологій, досягнень науково-технічного прогресу в процес життєдіяльності територіальних громад з метою покращання існування і членів. Але цей процес не може здійснюватися хаотично. Для досягнення основної мети місцевого самоврядування - якнайповнішого та якісного задоволення потреб територіальної громади - цим процесом щільно управляти» [201, с. 147].

Структурний вимір громадянського суспільства територіальних громад не буде відображений повно за умови відсутності уваги до проблем взаємодії влади і населення територіальної громади. Здатність громадян донести свої потреби та вимоги до центрів прийняття владних рішень виступає важливою

якісною умовою для політичної консолідації територіальних громад. В. Самсонов стверджує, що «мешканці будь-якої окремо взятої територіальної громади не усвідомлюють своїх можливостей впливу на діяльність місцевих властей. Існуюча законодавча база не дозволяє муніципалітетам знайти необхідну самостійність, яка дозволила б забезпечити повноцінний розвиток цієї системи. Особливо важливе те, що механізми взаємодії місцевої влади і населення розвинені слабо» [197, с. 87].

Одним з провідних шляхів розбудови громадянського суспільства на рівні територіальних громад має бути поширення відомостей щодо властивостей системи місцевого самоврядування задовольняти практичні потреби громадян. В. Самсонов вказує, що «цінність самоврядування серед населення сьогодні невисока. Будучи частиною політичної системи, місцеве самоврядування передбачає політичну участь громадян у становленні системи місцевого самоврядування. Проте однією з характеристик населення на сьогоднішній день є аполітичність» [197, с. 87].

Підвищення інституційної спроможності територіальних громад за рахунок внутрішньополітичної консолідації можливе лише за умови високої ініціатив політично активних мешканців. Своєю чергою, запустити процеси громадянського активізму на місцевому рівні в Україні допоможе глибока обізнаність та доступність процесів волевиявлення та впливу на прийняття рішення. В. Самсонов вважає, що «низький рівень політичної активності населення і нездатності місцевих органів самоврядування до розвитку системи місцевого самоврядування стати причиною того, що місцеве самоврядування не знаходить значущого розвитку на самому низовому, територіально-громадському рівні. Реформа місцевого самоврядування, що проводиться державою, спрямована в першу чергу на реформування структури муніципальних органів, а не на формування громадських інститутів» [197, с. 88].

Таким чином, інтенсифікація політичних перетворень у територіальних громадах є важливою за умови подолання викликів, пов'язаних із зміною нормативної бази та структури місцевого самоврядування. Глобальними трендами скорочення муніципального простору адекватного розуміння інновацій та високого рівня автономії у розбудові громадських інституцій. Політична консолідація при цьому пришвидшує процеси інституалізації територіальної громади як спільноти громадян, об'єднаних метою добробуту та спільного життя.

Отже, громадянське суспільство на місцевому рівні формується як сукупність неурядових акторів різних форм, кількісного та якісного складу, які здійснюють неприбуткову (неоплачувану) діяльність з метою захисту інтересів місцевої громади. В умовах сучасної України до порядку денного територіальних громад можуть залучатися всеукраїнські організації та мережі. За умов цифрових та кібернетичних засобів комунікації з'являється можливість екстериторіальної мобілізації громадських активістів, що ускладнює розв'язання політичних протиріч у місцевих громадах.

3.2. Етапи політичної консолідації територіальних громад та місцева політична громадськість

Розподіл типів політичної консолідації місцевих громад у сучасній Україні є досить умовним, оскільки емпіричний матеріал свідчить, що політична консолідація у місцевих радах є ситуативною та кон'юнктурною. Політичний досвід м. Дніпра у період 2015 – 2019 рр. свідчить, що розгляд стадій політичної консолідації покликаний визначити помилки та підходи для досягнення політичних результати. Цими результатами може бути розв'язання політичних криз на місцевому рівні, узгодження фракційних позицій на користь територіальних громад.

наступний набір політичних інститутів демократії, які сьогодні складають основу представницької демократії:

Етапи політичної консолідації територіальних громад в Україні ідентифікуються відповідно до основних інституційних особливостей демократичного політичного режиму. Важливими етапами перетворення територіальних громад є утворення дієвих та самоорганізованих політичних спільнот, а також формування механізмів представництва всередині громади. Тут працюють принципи, характерні для регіонального і національного рівня і відображені у класичних політологічних працях з теорії демократії. На думку сучасних дослідників, ними мають бути «1) Виборність посадових осіб. Контроль за прийнятими рішеннями та діяльністю уряду повинен здійснюватися завдяки механізму обрання та переобрання посадових осіб всіх рівнів. Це означає, що сучасний демократичний уряд будь-якої держави повинен мати представницький характер» [85, с. 448].

Можливість організувати виборчий процес на конкурентній та відповідній міжнародним стандартам основі є важливою передумовою політичної консолідації територіальної громади. Наявність адекватних публічних політичних акторів забезпечує адекватне висування вимог та порядку денного для політичної консолідації. Відкрите та вільне волевиявлення. «Посадові особи повинні обиратися шляхом проведення відкритих та вільних виборів. Всі громадяни за таких умов мають виборчі права та реальні можливості приймати участь у виборах. Чим більше посад в державі можна обіймати тільки через обрання тим краще», вважають науковці [85, с. 448].

У контексті формування громадянського суспільства на рівні територіальної громади ключовою особливістю публічної сфери є забезпечення свободи висловлювань та поглядів щодо основних питань політичного порядку денного громади. Будь-які перешкоди свободі висловлювання уповільнюють процеси демократичної політичної консолідації. «Свобода висловлювань. Громадяни повинні мати можливість висловлювати свої погляди з приводу будь-яких політичних питань, а також

критикувати посадових осіб, пануючу ідеологію, при цьому не боятися переслідувань з боку влади» [85, с. 448].

На макрорівні сучасної України після 2014 року створюється система політичної комунікації, в якій громадян починають відігравати вагому роль. Завдяки сучасним інформаційно-комунікаційним системам контроль над інформацією з боку влади поступово відходить у минуле. Наступним етапом є створення вільного інформаційного середовища на рівні територіальних громад. «Доступ до альтернативних джерел інформації. Громадяни повинні мати право користуватися альтернативними та незалежними джерелами інформації. Такі джерела інформації, не повинні контролюватися владою чи якою-небудь політичною силою і мати законодавчі гарантії захисту», вважають сучасні українські науковці [85, с. 448].

Функціонування громадянського суспільства на місцевому рівні в Україні не може бути повноцінним без можливості утворення нових громадських акторів. При цьому такі об'єднання мають бути відокремлені від решти політичних інститутів, зокрема, політичних партій і груп інтересів. «5) Автономія асоціацій. Громадяни для захисту своїх прав повинні мати право створювати відносно незалежні політичні партії та «групи інтересів». Такі об'єднання своєю різноманітною діяльністю формують громадянське середовище в якому багато професійних» [85, с. 448].

Критерієм створення інституційного середовища для процесів політичної консолідації або територіальної громади є відстоювання громадянських прав як місцевої традиції або поширеної соціальної практики. За таких умов на політичному рівні права громадян ніколи не будуть другорядними і будуть виступати важливим обмеженням для зловживань політичних акторів територіальної спільноти. «6) Загальні громадянські права. Ніхто з громадян, на яких розповсюджується юрисдикція держави, не повинен бути позбавлений прав, необхідних для функціонування п'яти вище перерахованих інститутів. Сюди включаються: право участі у вільних та

справедливих виборах; право організації штабу виборчої кампанії; право вільного висловлювання своєї позиції; право на створення та функціонування незалежних політичних організацій; право на доступ до альтернативних джерел інформації; право на інші свободи та можливості, які необхідні для ефективного функціонування політичних інститутів демократії тощо», стверджує В. Козьма [85,с.448].

Отже, важливим етапом політичної консолідації є формування умов інституційної та нормативної достатності для дій громадських суб'єктів та інститутів представництва.

Саме ці чинники стають мотивами підвищення рівня політичної участі громадян на місцевому рівні.

Таблиця 1. Динаміка політичної участі громадян в містах України, 2014 -2017 рр., %

Відповіді «Так» на питання «Чи брали ви участь у якомусь із перелічених видів політичної активності протягом останніх 12 місяців?»	%		Зміна міського голови на останніх виборах
	2014 р.	2017 р.	
Голосування на виборах	84	75	-9
Зустрічі із депутатами міської ради	18	16	-2
Участь у загальних зборах громади	15	17	2
Відвідування публічних зустрічей з мером	14	15	1
Участь у демонстраціях, страйках, протестних акціях	13	12	-1
Участь у місцевих опитуваннях	9	13	4
Звернення до органів місцевої влади	9	20	11
Підписування петицій	8	18	10
Участь у місцевих громадських слуханнях	8	15	7
Участь у місцевих ініціативах	6	8	2
Участь у дискусіях з місцевою владою через Інтернет	5	12	7
Збір підписів	4	6	2
Участь у публічних дискусіях про місцеві рішення чи законодавство	4	6	2
Бойкотування виборів	3	7	4
Участь у семінарах, круглих столах, консультаціях	3	7	4
Запити на інформацію	3	7	4
Роздача політичних листівок	2	5	3
Виголошення політичних промов	1	3	2

Джерело: Партиципативна демократія та обґрунтовані рішення на місцевому рівні в Україні

https://www.auc.org.ua/sites/default/files/library/153nor_small1.pdf

Важливим етапом формування інституційного середовища політичної консолідації територіальної громади є поява місцевих політичних сил. Йдеться про політичні об'єднання та структури, які висувають насамперед пріоритети місцевого розвитку як програмні елементи. Проте законодавство України вимагає від політичних партій загальнонаціональної реєстрації. Прикладом є партія «Вінницька європейська стратегія». Вона висунула свій список лише в одну міськраду – Вінницьку, посіла на виборах перше місце,

сформувавши в міськраді найбільшу фракцію. Партію було зареєстровано в січні 2015 року, виборчий список очолював секретар Вінницької міськради Сергій Моргунов (на момент виборів – в. о. міського голови), який водночас переміг на виборах міського голови Вінниці. На місцевих виборах 2010 року . Моргунов обирався від партії «Совість України», від якої балотувався і був обраний на посаду мера Вінниці Володимир Гройсман [115].

Приклади функціонування так званих місцевих політичних сил в Україні доводять, що відповідність порядку денному великих міст є достатньою умовою для електорального успіху у територіальних громадах. Наявні групи виборців, які схильні диференціювати загальнонаціональний та місцевий порядок денний. Зокрема, «Громадська сила». Партія сконцентрувала свої електоральні зусилля переважно в місті Дніпропетровську: до міської та районних рад м. Дніпропетровська балотувалось 68 % від загального числа усіх висунутих партією кандидатів у списках. Партія подолати п'ятивідсотковий бар'єр на виборах до міськради і всіх районних рад Дніпропетровська. Партію утворено на базі громадської організації «Громадська сила», ще раніше створеної відомим у місті місцевим політиком Загідом Красновим [115].

На основі власного досвіду депутата міської ради автор може стверджувати, що в інтересах політичної консолідації територіальної громади Дніпра мали місце переговори між основними політичними силами міської ради, обраної у 2015 році. Наявність потужних місцевих політичних акторів зумовила численні обговорення щодо розвитку міста, які мали предметний характер. У цілому навички взаєморозуміння серед фракцій міської ради Дніпра, незважаючи на значну політичну конкуренцію, дозволили вирішити багато важливих питань розвитку міста. «Партія вперше заявила про своє існування в 2014 р., висунувши кількох кандидатів у мажоритарних округах на виборах до Верховної Ради (де-юре партія існує з 1999 р.). Список у міськраду очолив лідер партії Загід Краснов – уродженець

Дніпропетровська. У 2010 р. Краснов балотувався до Дніпропетровської міськради за списком партії «Народний порядок» і одночасно – у мери Дніпропетровська (на обох виборах зазнав невдачі)» [115].

Механізмом повноцінного представництва всіх електоральних груп у територіальних громадах України ще проходять свою апробацію. При цьому можна зважати й на наявність тих політичних сил, які акцентують увагу на проблемах конкретних електоральних груп, зокрема жінок. «Жінки за майбутнє». Партія висунула списки лише у дві місцеві ради Донецької області – Красноармійську й Добропільську, на виборах у Добропільську міськраду подолала прохідний бар'єр і сформувала в міськраді другу-третю за чисельністю фракцію. Список партії очолювала багаторічний начальник міського відділу освіти Ольга Гетьман, сам список значною мірою складався з місцевих педагогічних працівників. Ця політична сила була обрана до Добропільської міськради і на місцевих виборах 2010 р. [115].

Можливість політичної консолідації місцевих громад на основі гендерного політичного представництва ще потребує окремого дослідження. При цьому сучасні фахівці відзначають маніпулятивну природу окремих місцевих партійних проектів з вузькою цільовою групою. «Участь цієї партії на виборах у Добропільську міськраду можна вважати проектом міської влади, значна частина представників якої брала участь у виборах у складі «Опозиційного блоку». Вибір саме бренда партії «Жінки за майбутнє» зумовлений, на наш погляд, його вигідністю з огляду на місцеві електоральні уподобання» [115].

Наявність повноцінних політичних акторів та механізмів представництва всіх наявних електоральних груп є надійною запорукою формування дієвих механізмів узгодження позиції там врахування інтересів на взаємній основі. У зв'язку з цим вихідні умови політичної консолідації потребують постійного укріплення та розвитку відповідно до європейських стандартів, а також відкритості та активної політичної участі.

Таким чином, етапами політичної консолідації місцевих громад сучасній Україні є 1) утворення ситуації політичної консолідації; 2) представлення основних позицій у публічному або не публічному режимі; 3) демонстрація намірів політичних акторів щодо досягнення попередніх домовленостей; 4) перехід до апробації співпраці та 5) реалізація стратегічного партнерства в інтересах територіальної громади.

3.3. Процеси децентралізації сучасної України та політична консолідація територіальних громад

Процеси децентралізації у в сучасному світі є важливою передумовою інтенсифікація розвитку територіальних громад. Водночас в сучасній Україні децентралізація є одним з аспектів комплексних демократичних реформ, які здійснюються після Революції гідності в умовах гострих загрози національній безпеці та втрати частини території. За таких умов потрібно розглянути роль децентралізації та пристосування локальних громад до таких умов.

Децентралізація в сучасній Україні є постійно діючим чинником для політичного розвитку територіальних громад. Проте результати процесів передавання повноважень від центру до громад у політичному сенсі не є однозначним. Звідси виникає певна двозначність для оцінки процесів політичної консолідації. З одного боку місцеві політичні актори є повністю автономними. З іншого боку, місцевий політичний порядок денний перебуває під впливом загальнонаціональних подій та процесів. «Напрямок проведення реформи місцевого самоврядування було визначено у Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, затвердженої Кабінетом Міністрів 1 квітня 2014 року» [48].

Принципові основи створення повноцінної локальної політики у територіальних громадах України у загальному вигляді склалися у 2014 році. Водночас якість імплементації цих принципів і досягнення проміжних

цілей децентралізації потребує подальшої оцінки. «Відповідно до затвердженого документу, реформа місцевого самоврядування та децентралізації повинна стояти на трьох стовпах: передача повноважень від центру до найнижчого можливого рівня; відповідно до переданих повноважень необхідно передати фінансові ресурси; забезпечити контроль з боку держави за діяльністю органів місцевого самоврядування» [48].

Наявність базових засад нормативного забезпечення розвитку територіальних громад як політичних спільнот створила умови для політичної конкуренції за збільшені ресурси місцевих бюджетів. «З часу затвердження Концепції було сформовано базову правову рамку для проведення реформи, зокрема було внесено зміни до Податкового та Бюджетного кодексів України (фіскальна децентралізація), затверджено Державну стратегію регіонального розвитку та ухвалено новий Закон про регіональну політику, запущено процес зміни адміністративно-територіального устрою» [48].

Особливістю процесів децентралізації в Україні, які впливають на процеси політичної консолідації, є одночасність процесів перетворення територій та механізмів самоврядування. Це створює певну невизначеність для траєкторії розвитку окремих територіальних громад, особливо тих, які мають низьку ресурсну спроможність. «Особливістю проведення децентралізації влади в Україні є те, що одночасно триває процес реформи місцевого самоврядування, адміністративно-територіального устрою та державної регіональної політики» [48].

Участь центральних інститутів політичної влади в організації розвитку територіальних громад, з одного боку, надає можливості для повноцінної політичної активності та прийняття рішень. А з іншого – вона формує високі вимоги для політичної відповідальності місцевих рад та інститутів управління. «28 грудня 2014 року Верховна Рада України ухвалила зміни до Податкового та Бюджетного кодексів України. Внесені зміни визначили нову

фінансову основу органів місцевого самоврядування, встановили новий розподіл загальнодержавних податків та запровадили нові місцеві податки, а також запровадили нову систему бюджетного вирівнювання» [48].

Наявність базових фіскальних засад для економічного розвитку територіальних громад вимагає від них високої спроможності щодо менеджменту та розподілу податків. Як свідчить досвід автора, одними з перших питань у політичних обговореннях місцевих політичних сил після міської ради м. Дніпропетровська після їх обрання у 2015 році стали місцеві податкові надходження та система їх розподілу. «Після внесення змін до податкового та бюджетного законодавства, основними податками, які наповнюють місцеві бюджети (міста обласного значення, районів, об'єднаних територіальних громад) стали: 60% ПДФО (податку на доходи фізичних осіб), 5% акцизного податку з реалізації підакцизних товарів, 100% єдиного податку, 100% податку на майно (нерухомість, земля, транспорт), 100% плати за землю, 100% податку на прибуто підприємств комунальної власності, 100% плати за надання адміністративних послуг та 25% екологічного податку» [48].

Приклади окремих міст України дають змогу бачити розбіжності у фінансовому забезпеченні територіальних громад. Це створює розбіжності у передумовах обговорення в рамках політичної консолідації. «У Києві надходження з ПДФО складає 40%, додатково до бюджету надходить 10% податку на прибуток підприємств. Крім цього, у міста Київ немає вилучень з бюджету (реверсної дотації), і немає базової дотації» [48].

Сервісний характер реформи місцевого самоврядування в Україні на основі принципів децентралізації призвів до розбіжностей у рівні реалізації її найважливіших функцій держави та громад. Зокрема, йдеться про проблеми медичного обслуговування та освіти. Протиріччя, закладені у децентралізації 2014 року яскраво проявилися у період коронавірусної кризи починаючи з 2020 року, коли територіальні громади були змушені активно усувати

недоліки забезпечення медичної сфери за рахунок місцевих ресурсів та бюджетів. «Фінансування медичної та освітньої сфери передано на районний рівень та рівень міста обласного значення через прямі субвенції з державного бюджету відповідно до затверджених нормативів. У результаті основну відповідальність за фінансування галузей несуть профільні Міністерство освіти та Міністерство охорони здоров'я. При чому залишки коштів державної субвенції у кінці року не вилучаються, а залишаються у місцевих бюджетах і можуть використовуватися на оновлення матеріально-технічної бази навчальних та медичних закладів» [48].

Політична консолідація місцевих громад нерідко сповільнюється через суперечливість регіональної політики урядів України. Місцеві політичні актори можуть апелювати до регіональної влади щодо корекції політики окремих громад. При цьому метою політичної консолідації є консолідоване бачення місцевих політичних акторів стосовно інтересів громади населеного пункту та регіону. «6 серпня 2014 року Кабінет Міністрів затвердив нову Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2020 року. Наприкінці 2014 року Верховна Рада внесла зміни до Бюджетного кодексу – зокрема до статті 241 про Державний фонд регіонального розвитку. На початку 2015 року Верховна Рада ухвалила закон «Про засади державної регіональної політики», яким визначено мету, основні принципи та пріоритети державної регіональної політики; засади координації органів влади щодо розвитку регіональної політики тощо» [48].

Проекти регіонального розвитку в Україні створюють додаткові матеріальні стимули для розвитку громад. Однак інтеграція територіальних громад до регіональних інфраструктурних проектів все ще є досить важким завданням, яке потребує наполегливості у прояві політичної ініціативи. «На виконання цього закону Кабінет Міністрів затвердив Постанови №195 та №196, якими визначив порядок підготовки, оцінки та відбору проектів регіонального розвитку у 2015 році, та починаючи з 2016 року. 7 жовтня 2015

року Кабінет Міністрів України затвердив план заходів на 2015 – 2017 роки з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку» [48].

Можливість співвіднесення розвитку територіальних громади рівня регіону та рівня населених пунктів вимагає додаткових консультацій та вироблення спільної позиції всередині громад стосовно базових інтересів громад. Саме для цього потрібна внутрішня консолідація мешканців громади – для того, щоб спільно й одностайно виступати перед регіональними і центральними інститутами влади з конкретними та зваженими пропозиціями. «У результаті внесених до Законодавства змін було проведено реформу регіональної політики в Україні, зокрема передбачено кошти у Державному бюджеті на регіональну політику, визначено прозорий механізм фінансування проектів регіонального розвитку. Органи місцевого самоврядування отримали можливість готувати та подавати проекти на фінансування з Державного фонду, зокрема фінансування інвестиційних проектів та програм» [48].

Як відомо, обсяг фінансування регіонального розвитку в Україні з початком процесів децентралізації значно зріс. Однак участь територіальних громад у виробленні основних напрямків державного стимулювання інфраструктури територій залишається низькою. «Відповідно до статті 241 Бюджетного кодексу України, при складанні Державного бюджету України сума коштів у фонд регіонального розвитку передбачається у сумі не менше 1% від доходу загального фонду державного бюджету. У 2015 році з Державного бюджету до фонду регіонального розвитку виділили 2,9 млрд грн. Прогнозована сума коштів фонду регіонального розвитку у 2016 році складатиме близько 4,5 млрд грн.» [48].

Можливість просування місцевих потреб на регіональній та національній рівень вимагає зміни структури внесення пропозицій та механізмів легального лобювання територіальних інтересів на центральному рівні.

Таблиця 2. Причини, які заважають громадянам впливати на прийняття місцевих рішень, 2014 – 2017 рр., %

Відповіді «Так» на питання «Що заважає громадянам впливати на прийняття місцевих рішень?»	Відповіді експертів, %			Відповіді мешканців, %		
	2014	2017		2014	2017	
	Міста	Міста	ОТГ	Міста	Міста	ОТГ
Нічого не заважає	24	30	37	15	20	24
Брак часу	9	12	12	16	20	27
Загроза протидії з боку органів влади	3	4	7	7	8	4
Відсутність однодумців	2	7	5	5	7	5
Незнання законодавства, що регулює ці питання	39	12	13	12	9	8
Недосконалість законодавства, що регулює ці питання	25	24	19	15	9	9
Впевненість, що дії не принесуть бажаного результату	Немає даних	12	7	Немає даних	28	29

Джерело: Партисипативна демократія та обґрунтовані рішення на місцевому рівні в Україні https://www.auc.org.ua/sites/default/files/library/153nor_small1.pdf

Реакція населення територіальних громад на процеси децентралізації є певним емпіричним підтвердженням суперечності, закладеної у принципах передавання повноважень від центру до територій в Україні. Динаміка громадської думки, зафіксована Центром Разумкова, у різні періоди до та після місцевих виборів 2020 року, вказує, що ставлення громади до посадових осіб, обраних на місцевих виборах у 2015 році, неодноразово змінювалася. Наприклад, за інформацією середини 2020 року наданої навіть Центром Разумкова «Якби найближчим часом проходили вибори Київського міського голови, найбільшу підтримку виборців на них отримав би чинний мер Віталій Кличко — за нього готові проголосувати 36% усіх опитаних, або

41% тих, хто готовий взяти участь у виборах і визначився, за кого з кандидатів голосуватиме» [57].

Аналіз громадської думки територіальної громади міста Києва напередодні виборів 2020 року дозволяє стверджувати, що акцент уваги на конкретних місцевих проблемах не дозволяє периферійним політичним акторам здобути значну електоральну перевагу. Також давався взнаки певний кадровий диспаритет в окремих політичних силах. Все це вказує на низький рівень вихідних умов для політичної консолідації територіальних громад в умовах децентралізації в Україні. «На другому-третьому місцях за рівнем електоральної підтримки — Андрій Пальчевський (відповідно 8% і 9%) і Олександр Попов (відповідно 7% і 8%). Далі йдуть Ірина Верещук (відповідно 5,5% і 6%), Сергій Притула (відповідно 5% і 5,5%), Ігор Смешко (відповідно 4% і 5%), Олександр Омельченко (відповідно 3% і 4%), Михайло Добкін (відповідно 3% і 3%), Олексій Гончаренко (відповідно 3% і 3%), Андрій Ілленко (відповідно 2% і 2,5%), Микола Томенко (відповідно 2% і 2%), Борислав Береза (відповідно 2% і 2%), Олександр Дубінський (відповідно 1% і 1,5%), Віталій Нестор (відповідно 1% і 1%), Андрій Білецький (відповідно 1% і 1%), Юрій Левченко (відповідно 1% і 1%)»[57].

Підготовка до місцевих виборів 2020 року продемонструвала, що процеси децентралізації надали територіальним громадам важливий матеріальний ресурс, який дозволив продемонструвати зусилля щодо удосконалення місцевої інфраструктури. Це відбилося на зростанні популярності місцевих посадових осіб, насамперед, обраних очільників міст. «Якби найближчим часом проходили вибори до Київської міської ради, найбільшу підтримку виборців на них отримали б партія “УДАР Віталія Кличка” (за неї готові проголосувати 17% усіх опитаних, або 20% тих, хто готовий взяти участь у виборах і визначився, за яку партію голосуватиме)» [57].

Політичне структурування територіальних громад в умовах децентралізації напередодні виборів 2020 року показало, що робота з електоратом основних національних політичних сил велась не на основі місцевого порядку денного, а на основі політичного популізму та проєктних політичних технологій. Згідно з даними Центру Разумкова, «За партію «Слуга народу» були готові проголосувати відповідно 13% і 15%, за партію «Опозиційна платформа — За життя» — відповідно 10% і 11,5%, за партію «Європейська солідарність» — відповідно 9% і 11%, за партію «Перемога Пальчевського» — відповідно 6% і 7%, за ВО «Батьківщина» — відповідно 5% і 5,5%, за партію «Сила і честь» — відповідно 5% і 5,5%, за партію «Голос» — відповідно 4% і 4%, за «Партію Шарія» — відповідно 3% і 3,5%, за ВО «Свобода» — відповідно 3% і 3%, за Партію «Єдність» — відповідно 2% і 3%, за Громадський рух «Рідна країна» — відповідно 2% і 2%, за партію «Свої» — відповідно 1% і 1,5%, за Партію «Національний корпус» — відповідно 1% і 1%, за кожен з інших політичних сил, що були представлені в опитувальнику — менше 1% респондентів» [57].

Заміри громадської думки на національному рівні підтвердили, що істотним чинником політичної консолідації територіальних громад є загальнонаціональні події та процеси. На тлі коронавірусної кризи та загального економічного спаду посилюються негативні очікування громадян України. Це загалом негативно впливає на перспективи консолідації територіальних громад як політичних спільнот. «Більшість українців були переконані, що загалом ситуація в країні розвивається у неправильному напрямі — таких 59%. Лише 19% мають протилежну думку та вважають, що ситуація розвивається у правильному напрямі. Такі негативні оцінки є традиційними для українського суспільства. Окремі сплески позитивної оцінки спостерігаються тільки у короткому проміжку часу після виборів Президента» [57].

Відображення процесів децентралізації у свідомості основних електоральних груп показує, що чим більш мобільним та активним є електоральна та соціально-демографічна група, то більш зваженою є оцінка нею наслідків реформ щодо децентралізації. «У цьому аспекті простежуються й чіткі відмінності залежно від віку респондентів: чим молодшими є респонденти — тим більше позитивних оцінок стосовно розвитку ситуації в країні можна очікувати. Так, серед молоді рівень позитивних оцінок становить 33%, а серед осіб, яким за 60 років — лише 11%. Серед виборців різних партій лише в електораті «Слуги народу» домінує переконання в правильності вектору розвитку — тут позитивних оцінок понад 55%»[57].

Протистояння загальнонаціональних політичних сил на рівні територіальних громад в Україні істотно зашкодило перспективам політичної консолідації. Трансляція непритаманних місцевим громадам проблем істотно відкинуло назад місцевий політичний дискурс та орієнтувало населення на зовнішньополітичні чинники, а також прив'язала очікування громадян до особистостей політичних лідерів. «Пропрезидентська партія «Слуга народу» попри падіння своїх рейтингів залишається одноосібним лідером електоральних симпатій: якби вибори до парламенту відбулись у цю неділю, за неї готові проголосувати майже 30% виборців, які визначились зі своїм голосом і пішли би на виборчі дільниці. Дещо зросла кількість симпатиків «ОПЗЖ» — сьогодні за неї готові проголосувати майже 22% виборців. На третьому місці «Європейська Солідарність» — трохи менше 16%. До парламенту також проходить «Батьківщина» — більше 11%. Трохи нижче прохідного бар'єра набирає «Сила і Честь» — 4,6%. Інші партії, як от «Радикальна партія Ляшка», «партія Шарія», «Свобода» та «Голос» розмістилися значно нижче виборчого бар'єра і на сьогодні не претендували би на потрапляння до Верховної Ради» [57].

Динаміка електоральних переваг мешканців територіальних громад після 5 років активної децентралізації в Україні показує, що соціально-економічні зміни на місцевому рівні обійшли проблему підвищення добробуту найбільш незахищених верств населення. Це особливо наочно проявилось у голосуванні на місцевих виборах 2020 року. Як показали заміри соціологів, «У голосуванні за партії є чіткі регіональні та вікові відмінності. Так, «Слуга Народу» значно більше голосів здобуває серед молодших респондентів — 6 із 10 її виборців молодше 40 років. На противагу «ОПЗЖ» має «пенсіонерський» характер. 7 із 10 виборців «ОПЗЖ» старші 50 років, а майже половина — старші 60 років. Половина зі всіх виборців «ОПЗЖ» проживає у Східному регіоні. «ЄС», натомість, має кардинально іншу картину — практично всі виборці цієї партії проживають на Заході та у Центрі країни, а на Сході та Півдні живе менше 14% усіх тих, хто збирається голосувати за «ЄС» [57].

Відповідно до стану соціального самопочуття мешканців територіальних громад в Україні формуються уявлення щодо загальнонаціональних питань і проблем. Ці уявлення також можуть впливати на рівень «глибинної» політичної консолідації територіальних громад. «Якби референдум щодо проголошення державної незалежності України відбувся сьогодні — то він був би безумовно виграний для прихильників незалежності. Так, голоси на ньому розподілилися б 84,4% — «ЗА» і 15,6% — «ПРОТИ». Якщо аналізувати також респондентів, які вагаються з відповіддю, або не пішли б на референдум, то проти виступили би менше 13% громадян, а майже 68% проголосували би за незалежність. Підтримка незалежності на умовному референдумі є найпопулярнішою опцією у всіх регіонах, вікових групах та серед прихильників всіх великих політичних партій» [57].

Здатність громадян адекватно сприймати наслідки децентралізації в Україні залежить від регіонального виміру й соціокультурних основ.

Можливість пов'язати свої інтереси з інтересами держави та територіальної громади призводить до різних точок зору щодо перспектив розвитку державності України. Водночас, незважаючи на таку абсолютну підтримку рішення про незалежність, простежуються суттєві регіональні, вікові та партійні відмінності. Так, на Заході противників рішення про незалежність менше 1%, а на Сході майже 30%. Існує й тенденція — чим молодші респонденти — тим більше серед них прихильників рішення про незалежність. Серед прихильників політичних партій — найвищий рівень підтримки незалежності у «ЄС» — понад 90%. Найменший — у «ОПЗЖ», де він лише трохи більший за тих, які хотіли б залишитись у складі СРСР [57].

Рівень консолідації громадської думки територіальних громад істотно пов'язаний із культурним тлом населення. Архаїчні уявлення та ідеалізація радянського минулого все ще становлять значну перешкоду для поширення європейських цінностей на територіальному рівні окремих регіонів. Однак при цьому слід зважати, що падіння рівня життя не сприяє оптимізму громадян у цілому. «Втім, високий рівень підтримки рішення про незалежність не позбавляє багатьох українців непозбувної бентеги та суму за Радянським Союзом. Так, майже 32% вважають, що розпад Радянського Союзу — це погано. Протилежної думки дотримуються 49% опитаних. Решта — вагаються з відповіддю» [57].

Таким чином, соціологічний зріз наслідків децентралізації після 5 років реформ підтвердив, що інфраструктурна модернізація у територіальних громадах була «конвертована» у електоральну підтримку діючих міських голів та наближених до них політичних сил місцевого значення. При цьому соціальні втрати призвели до значного зростання популістських настроїв та настроїв соціального утриманства, характерних для 90-х років ХХ століття. Потреби дослідження політичної консолідації територіальних громад полягають у встановленні впливу зовнішніх та внутрішніх детермінант політичної консолідації місцевих громад в Україні. Першорядне значення

має визначення попередніх вимог оптимальної стратегії політичної консолідації для місцевих громад на основі вітчизняного та зарубіжного досвіду.

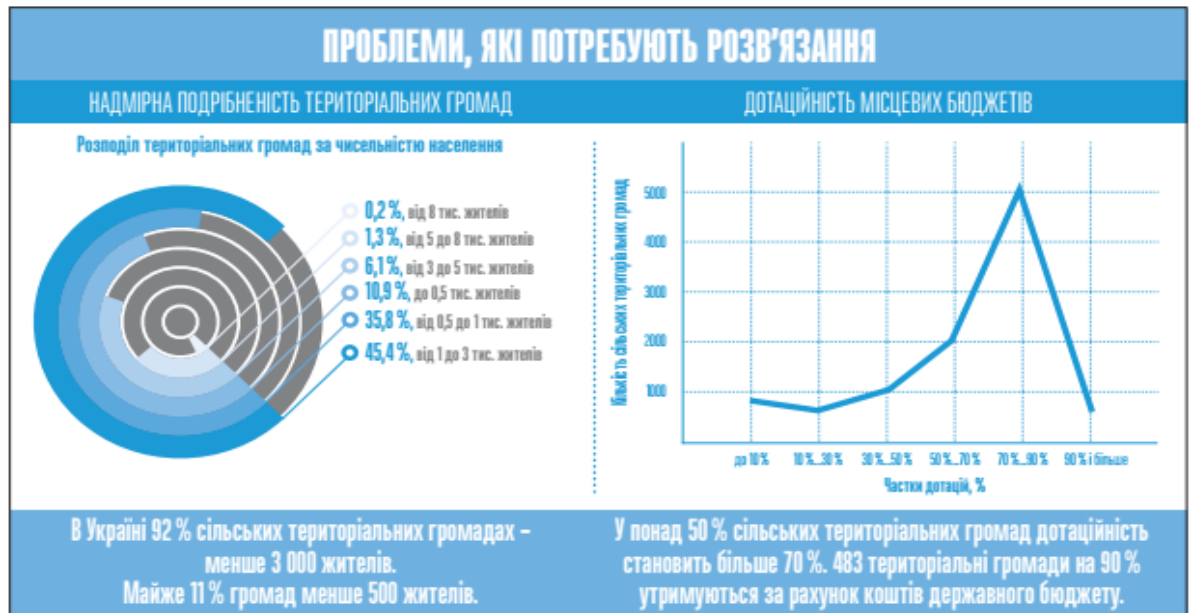

Рисунок 1. Роздрібненість територіальних громад і дотаційність місцевих бюджетів [1]

Процеси політичної консолідації виступають базовим рівнем демократичних перетворень політичної системи в умовах сучасної України, ці питання актуалізуються у контексті процесів націотворення, політичної інтеграції та забезпечення спроможності політичних інститутів. Здатність суспільства забезпечити політичну консолідацію є однією з провідних ознак його цілісності та наявності основних компонентів політичного співіснування і розвитку, на рівні місцевих громад політична консолідація має значення конститутивної умови існування територіального об'єднання на самоврядних засадах. Як зауважують сучасні вчені, зокрема О. Оржель, «основою соціального згуртування є взаємодія в межах однієї соціальної групи та між різними групами; між елітами та широким загалом, між політикумом та електоратом, громадянським суспільством тощо» [151, с. 32]. Вказане свідчить про велике значення консолідації у контексті процесів макрополітичного рівня.

Концепт соціального згуртування, який є однією з передумов політичної консолідації, активно розглядається вітчизняними вченими. Однак в сучасній Україні, на нашу думку, доречніше розглядати політичну консолідацію як передумову соціальної інтеграції. Соціальна структура сучасної України є досить фрагментованою, лише набуває сталих форм. На цій основі політична консолідація місцевих громад є чинником підвищення дієвості інститутів управління. Але передусім вона є чинником процесів забезпечення самоорганізації врядування локальних спільнот на основі власного порядку денного та внутрішніх інтересів і потреб. Як вважає О. Оржель, «соціального згуртування, то його в контексті завдань консолідації українського суспільства можна тлумачити як зближення у процесі взаємодії різних представників українського соціуму (громадян, об'єднань громадян, територіальних громад, соціальних груп, об'єднаних за професійними, релігійними, політичними, етнічними та іншими ознаками), посилення їхньої спроможності до суспільно значущих дій та акцій, до мобілізації та досягнення спільних цілей, утвердження спільних цінностей, захисту себе або інших представників спільноти» [151]. Таким чином, принципове значення політичної консолідації на місцевому рівні дає відповідь на питання про існування політичної нації як такої та її життєздатності у майбутньому.

Відображення рівня соціальної згуртованості у процесах консолідації потребує подальшого вивчення. Однак, політична консолідація може виступати не лише результатом агрегованих інтересів соціальних груп. Тому в Україні не відображений соціетальний вимір політичної консолідації. Він, імовірно, буде забезпечуватися на основі конституювання політичних механізмів узгодження та ухвалення прийнятих рішень, їх легітимації та дотримання протягом тривалого періоду. Крім внутрішнього порядку денного, який спонукає до політичної консолідації місцевих громад, консолідація має бути забезпеченою й низкою зовнішніх чинників. Вони

мають різний зміст в залежності від досвіду державного будівництва та політичного розвитку різних країн світу. Як вважає О. Оржель «внаслідок соціального згуртування твориться соціальний капітал та інфраструктура для соціальної взаємодії: постає громадянське суспільство, з'являються мережі, платформи, форуми, заснуються рухи, фонди, програми» [151]. Отже, консолідація місцевих громад є базовою передумовою їх інфраструктурного зростання у сенсі ускладнення й модернізації громадської участі та залучення громадян.

Зовнішні чинники політичної консолідації місцевих громад в Україні формуються, передусім, у межах національного законодавства, яке відображає задум загальнонаціональних еліт щодо устрою конкретних держав на місцевому рівні. На цій основі місцеві громади у прагненнях своєї внутрішньополітичної консолідації нерідко перебувають в умовах, які зобов'язують їх не лише консолідуватися, але й коригувати свою діяльність з діями інших територіальних самоврядних спільнот. На думку О. Попової, «консолідація громад шляхом міжмуніципального співробітництва проводиться добровільно зі стимулами, а також з елементами примусу. Обов'язковість міжмуніципального співробітництва має місце у Фінляндії, Угорщині, Великій Британії» [178]. Отже, внутрішньополітична консолідація громад є вагомою передумовою зовнішньої співпраці з подібними громадами. Спроможність місцевих громад є вимогою до їх повноцінної та ефективної ролі, виконання їх ролі у загальній будові політичного управління країною.

Регламентація та обов'язковість політичної консолідації місцевих громад визначається стратегічними напрямками розвитку конкретних держав та тенденціями міжнародної інтеграції. Спроможність місцевих громад є однією базових передумов політики субсидіарності ЄС, менеджменту проектами, цілеспрямованого забезпечення розвитку територій та вирівнювання їх спроможності. Згідно з О. Поповою, «в Угорщині законом

стимулюється створення спільних муніципальних офісів, один офіс має покривати принаймні сім громад. У Нідерландах міжмуніципальне співробітництво передує об'єднанню. Якщо ж процес об'єднання заходить у глухий кут, то з 2013 р. регіональний орган влади може ініціювати формалізацію об'єднання муніципалітетів» [178].

Перетворення місцевих громад України на спроможні самоврядні територіальні об'єднання передбачається в межах програм уряду, розрахованих на довготерміновий розвиток. Політична консолідація місцевих громад в цьому контексті передбачає формування передусім, дієвої політичної інфраструктури, спроможної відповідати завданням щодо реалізації урядових програм, зокрема щодо розбудови інфраструктури й забезпечення сталого розвитку. В умовах загальної демократизації в Україні, політична консолідація місцевих громад може проходити на засадах захисту прав людини і громадянина та реалізації усіх політичних позицій в рамках обговорень. О. Попова слушно зазначає, що «Кабмін може визнати ОТГ спроможною у разі, якщо кількість її населення становить не менш як половину тієї кількості населення громад, які мали би увійти до її складу відповідно до перспективного плану формування територій громад. У подальшому за механізмом приєднання громад територія ОТГ нарощуватиметься і буде доведена до запланованих меж» [178].

Реалізація адміністративно-територіальної реформи також передбачає вплив на процеси політичної консолідації місцевих громад. Однак, концепція адміністративно-територіального поділу України, ще проходить свою апробацію. Водночас формування об'єднаних територіальних громад покликане сформувати територіальні самоврядні колективи шляхом знизу до гори. При цьому значення обласних центрів політико-адміністративного управління зберігається. Також, зберігається значення міст обласного підпорядкування. У цих населених пунктах політична консолідація набуває характер гострої конкурентної боротьби через розвиненість політичної

інфраструктури, наявність підготовлених кадрів та значні фінансові ресурси. У цій ситуації політична консолідація місцевих громад можлива за умови усвідомлення значення територіальними спільнотами свого місця не лише у політичній структурі всієї держави, але й соціально-економічному розподілі праці на регіональному та національному рівнях.

Політична консолідація місцевих громад в Україні спирається не лише на імпульси управління, які надходять із центру, а також на підходи і досвід зарубіжних країн. Осмислення цього досвіду в експертній спільноті активно триває в Україні на різних рівнях. Водночас специфікою децентралізації є те, що місцеві громади можуть самостійно обрати свою власну модель і це буде ознакою їх свідомого політичного вибору, здійсненого на засадах політичної консолідації. Таким чином, внутрішня політична консолідація місцевих громад є не лише чинником їх зростання, але й визначенням моделі розвитку на тривалий період. С. Сидоренко зауважує, що «після реформи в Латвії залишилися 118 громад, тобто об'єднання відбулося в пропорції приблизно 1 до 5. А ще під час реформи були ліквідовані райони та прирівняні до районів міста – в них просто зникла потреба, їх повноваження перейшли «вниз», до громад» [204].

Важливим зовнішнім чинником політичної консолідації місцевих громад є прагнення центральних та регіональних установ передавати якомога більшу кількість повноважень на локальний рівень. У рамках процесів деконцентрації в цьому контексті місцеві громади мають проявити певну політичну консолідованість для того, щоб обрати для себе ту кількість повноважень, які вони спроможні реалізувати на основі своєї ресурсної бази. Отже, політична консолідація є чинником суб'єктності місцевих громад в процесі реформування адміністративно-територіального поділу та децентралізації. Аналізуючи зарубіжний досвід, Сергій Сидоренко зазначає, що «Естонія тривалий час «проштовхувала» добровільне об'єднання громад. Та за 18 років (з 1996 по 2014) кількість муніципалітетів скоротилася лише на

16%, з 254 до 213. Та нещодавно там зважилися на добровільно-примусову реформу. Як підсумок, за рік кількість громад скоротилася до 79. Райони тут також ліквідують – вже наступного року. Більшість їх функцій перейде «вниз», і лише окремі послуги (передусім, пов’язані з охороною здоров’я) керуватимуться на рівні держави» [204]. Зменшення кількості муніципальних утворень є загальною тенденцією реформування адміністративно-територіального устрою багатьох країн, в цьому контексті відповідно як до національних пріоритетів, так і, згідно з загальноєвропейськими і світовими тенденціями.

Зображення 3. Структура загального фонду об’єднаних територіальних громад України [1]

Політична консолідація місцевих громад у цьому процесі є вирішальною для збереження самої громади як такої, що передбачає певний рівень її ініціативності та здатності до активних дій з відстоювання своїх прав і представництва інтересів. Як свідчить зарубіжний досвід, імперативність зменшення муніципальних утворень істотно обмежується проактивною позицією консолідованих місцевих громад. Згідно з С. Сидоренком,

«найрадикальніше зменшення кількості муніципалітетів відбулося в Греції. Після кризи, що розпочалася у 2008 – 2009 роках, ця держава відчувала гостру потребу в економії коштів... На першому етапі реформи, у 1999 році, кількість муніципалітетів скоротилася вп'ятеро, з 5825 до 1033. Другий етап продовжив скорочення: кількість муніципалітетів зменшилася з 1033 до 325, а регіонів – з 50 до 13. Деякі функції, що раніше здійснювалися на регіональному рівні, були передані укрупненим муніципалітетам» [204]. Таким чином, формування оптимальної конфігурації місцевих громад, з точки зору політичної активності її населення впливає на довгострокові плани їх розвитку.

Також рівень політичної консолідації визначає можливість і здатність громад відігравати певну роль у взаємодії між центральною і регіональною владою. Водночас можливість внутрішньої консолідації визначається рівнем трансформації всієї країни і темпами проникнення та конституювання принципів демократичного врядування й представництва на рівні всієї країни. Процес створення об'єднаних територіальних громад в рамках децентралізації в Україні показав, що прагнення до політичної консолідації не є однаковим для всіх територіальних утворень. У зв'язку з цим, українське суспільство потребує загальної типової дорожньої карти політичної консолідації, яка має бути запропонована громадам як шлях до розбудови інфраструктури та взаємовигідної співпраці на місцевому рівні.

Політична консолідація місцевих громад в умовах децентралізації лише розпочалася. Внутрішніми чинниками, які спонукають до неї є потреби місцевих громад у побудові власної системи «Good-Governance», яка може відповідати на запити перехідного періоду. Також важливими внутрішніми викликами для політичної консолідації є формування локальної політики у значенні «Politics». Вони передбачають появу значної кількості публічних політичних суб'єктів місцевого рівня, чого раніше не спостерігалось. Бажаною вимогою щодо консолідації місцевих громад є формування системи

політичної конкуренції, яка створить умови для рівноправної співпраці тих політичних сил, як отримують підтримку населення без зловживань та маніпуляцій. Зовнішні чинники політичної консолідації місцевих громад в Україні визначаються пріоритетами комплексного реформування держави та її євроінтеграційними прагненнями. Це визначає певний тиск з боку уряду щодо підвищення інституційної спроможності місцевих громад та швидкої модернізації місцевої інфраструктури, забезпечення нових стандартів якості життя громадян. Ключовими процесами політичної консолідації місцевих громад в Україні мають стати публічна презентація всіх наявних політичних акторів та налагодження взаємодії між ними з метою вироблення стійких правил локальної політики. Потребують свого втілення принципи публічного політичного лідерства та прозорості конкуренції з метою забезпечення довготривалого існування місцевих громад та підвищення рівня самоідентифікації громадян. За умови внутрішньої політичної консолідації місцеві громади зможуть забезпечувати стійкість перед зовнішніми впливами та забезпечувати відстоювання власних інтересів у взаємодії з іншими рівнями врядування. Перспективами подальшого розвитку теми, порушеної в даній роботі, є вивчення зарубіжного досвіду політичної консолідації місцевих громад.

Участь громадян у процесах прийняття рішень, які впливають на їхнє життя та доступ до механізмів підзвітності, є фундаментальним фактором для сприяння сталому розвитку та зменшенню бідності. Це особливо актуально на місцевому рівні, де живуть і працюють громадяни, де надаються основні послуги та створюються підприємства. Отже, громадяни мають на меті спільні інтереси для встановлення цілей та спільної роботи над визначенням рішень, зокрема спрямованих на поліпшення доступу до послуг, більш збалансований розподіл наявних ресурсів, більшу соціальну згуртованість та посилену підзвітність та прозорість державних органів, включаючи відповідальність механізми.

Якісне перетворення територіальних громад в Україні на основі принципів централізації передбачає не лише корекцію дій центральних міністерств і відомств та перегляд їх ставлення до територій. Потрібно формувати адекватні можливості та мережу громадських інститутів, здатних уникати або діяти автономно без владного примусу та директивного управління. «Будучи ближче до громадян, ніж інші державні установи, місцеві органи влади несуть відповідальність за мобілізацію думок місцевих суспільств, виконуючи роль каталізаторів змін. Це особливо актуально з точки зору більш ефективного державного управління, більш інклюзивних процесів розвитку у співпраці з організаціями громадянського суспільства (ОГС) та вирішення нагальних проблем, з якими стикаються місцеві громади. Такі виклики включають соціальну ізоляцію, міграцію, продовольчу безпеку, обмежену інфраструктуру, швидку урбанізацію, виснаження ресурсів, громадську безпеку та насильство, екологічний та соціальний вплив видобувної діяльності, адаптацію та пом'якшення клімату, верховенство права та доступ до правосуддя» [289].

Усвідомлення територіальними громадами принципів сучасного містобудування та глобальних трендів урбанізації є вагомим чинником політичної консолідації. Принципи урбанізації є потужним теоретичним та практичним обґрунтуванням громадських та політичних вимог та артикуляції інтересів. Нова урбаністика перебуває поза межами старих ідеологічних уподобань та загальнонаціональних чинників порядку денного, які мають здебільшого маніпулятивний характер. «Через швидке зростання міського населення, управління містом стало ще одним важливим аспектом належного місцевого управління. Місцева влада у міських районах відіграє вирішальну роль у вирішенні проблем, пов'язаних з урбанізацією, таких як потреби громадян, які проживають у несанкціонованих населених пунктах без належних послуг та засобів, збіднене якість життя, злочинність та соціальна дисфункція»[289].

Згідно з даними європейських інституцій, міська інфраструктура є одним з основних ресурсів глобального розвитку. Міські поселення мають адекватно відповідати на глобальні виклики. Звідси на політичну структуру громад покладаються важливі завдання, оскільки саме демократичні територіальні громади здатні ухвалювати та втілювати рішення щодо розвитку, які будуть відповідати сучасним реаліям. «До 2025 року приблизно дві третини світового населення житимуть у міських районах, при цьому 95 відсотків приросту міського населення відбуватимуться у країнах-партнерах і зосереджуватимуться у групах з найнижчими доходами. Урбанізація має різні причини, включаючи міграцію людей з малих міст та сільських районів у великі мегаполіси та міграцію із села в місто до проміжних міст, а також природний приріст існуючого населення в мегаполісах» [289].

Модернізація громадянського суспільства територіальних громад України має здійснюватися на основі загальноєвропейських принципів. «У співпраці з країнами-партнерами ЄС намагатиметься просувати стійкі стратегії сприяння недискримінації та руйнувати бар'єри, що виключають доступ різних ресурсів до ресурсів та можливостей міського розвитку з метою сприяння соціальній інтеграції та територіальній згуртованості та охорона навколишнього середовища» [289].

Порядок денний територіальних громад в Україні досить часто «захаращений» питаннями неякісного або о нецивілізованого лобювання інтересів. При цьому урбаністична політика висуває конкретні завдання, які виключають популістські та кланово-корпоративні й тіньові інтереси з публічного розгляду територіальної громади. «Особливу увагу слід звернути на доступ до земель як необхідну умову сталого міського розвитку. Урбанізація має глибокий вплив на вартість землі, тому важливо забезпечити, щоб муніципальні фінанси могли отримати вигоду від

збільшеної вартості землі, щоб мати можливість фінансувати послуги та обладнання» [289].

За умови забезпечення політичної консолідації територіальних громад існує можливість приєднання до програм та проєктів європейської грантової допомоги, які здатні істотно покращити функціонування систем місцевого врядування та політичного представництва. «Зокрема, ЄС повинен заохочувати визначення міської політики щодо модернізації нетрі, щоб поступово вдосконалювати, формалізувати та включати нетрі до самого міста, поширюючи землю, послуги та громадянство на мешканців нетрі. Крім того, ЄС повинен прагнути покращити адміністративну спроможність місцевих органів влади реєструвати права та інтереси на землю до ефективного та ефективного управління міською землею (кадастри, реєстри міської власності) [289].

Можливість реалізації проєктів інфраструктурного розвитку та підвищення інвестиційного потенціалу територіальних громад виникає на основі зосередженості політичних сил та громадських об'єднань територіальних громад на важливих питаннях інфраструктурної модернізації центрів управління, обробки інформації та прийняття рішень. «Поліпшення міських земель відкриє ринки нерухомості. Майна та операцій стане більше прозорий та податково оподатковуваний, збільшуючи фіскальний потенціал місцевих органів влади, що є необхідною умовою для розвитку міської інфраструктури та покращення загальної якості життя» [289].

Рисунок 2. Формування ОТГ в Україні (станом на 10.10.2016) [1]

аявність європейського консенсусу стосовно принципів розвитку територій дає територіальним громадам України низку завдань для втілення на найближчі роки. Основним стратегічним напрямком є уніфікація внутрішньої політики територіальних громад з європейськими зразками за параметрами порядку денного та орієнтирів сталого розвитку. Разом зі своїми країнами-членами ЄС у 2017 році прийняв Європейський консенсус з питань розвитку як частину реагування на Порядок денний ООН зі стійкого розвитку до 2030 року та цілі сталого розвитку (2015 рік). Консенсус визначає наше спільне бачення та основи дій для співпраці у галузі розвитку [292].

Згідно з уявленнями сучасних європейських інституцій та аналітичних центрів і спільнот ООН, місія політичної консолідації територіальних громад полягає у розв'язанні важливих глобальних проблем людства. «Консенсус підтверджує викорінення бідності як нашу головну мету розвитку, але він також інтегрує економічні, соціальні та екологічні виміри сталого розвитку та підкреслює зв'язок між розвитком та іншими європейськими політиками, включаючи мир та безпеку та гуманітарну допомогу» [292].

Просуваючи порядок денний на наступні десятиліття, міжнародні та європейські організації дають змогу визначати напрями докладання зусиль там витрачання місцевих ресурсів. «Консенсус побудований навколо «5 п.», Що складають Порядок денний 2030: Люди – Планета – Процвітання – Мир Партнерство» [292].

Просування до порядку денного територіальних громад другорядних неважливих або неістотних питань усуває можливість та обмежує ресурси для досягнення першорядних цілей сталого розвитку в Україні. Як європейський, так і глобальні порядок денний ще потребує свого активного просування на рівні територіальних громад. «Текст демонструє важливі наскрізні елементи, такі як молодь, гендерна рівність, мобільність та міграція, стабільна енергетика та зміна клімату, інвестиції та торгівля, належне управління, демократія, верховенство права та права людини, інноваційна взаємодія з більш розвиненими країнами, що розвиваються та мобілізація внутрішніх ресурсів» [292].

Послідовність політики розвитку та в розвитку місцевих громад вимагає співпраці інститутів врядування різних країн Європи на горизонтальному рівні. Йдеться про технічного та консультативну співпрацю, обмін досвідом та кращими практиками. «Що стосується реалізації, консенсус передбачає поєднувати допомогу з іншими ресурсами побудувати краще адаптовані партнерські стосунки з широким колом зацікавлених

сторін підтвердити нашу відданість послідовності політики щодо розвитку» [292].

Вирівнювання політичної участі жінок та чоловіків на рівні територіальних громад є одним з важливих принципів європейської політики на локальному рівні. У зв'язку з цим поглиблення процесів децентралізації в Україні має призвести до якісного розуміння проблеми гендерного представництва у громадських мережах нашої держави. «Місцеве управління для переважної більшості чоловіків та жінок у будь-якій країні, незалежно від її політичної ситуації, залишається найбільш доступним рівнем взаємодії з державними органами та державними установами. Це механізм і канал, найближчий до людей для доступу до основних послуг та можливостей для поліпшення їх життя, для участі в громадських процесах, де приймаються рішення, що зачіпають їхнє життя, та для реалізації своїх прав та обов'язків» [323].

На основі вирівнювання гендерного представництва а також увага до вирівнювання розвитку території із різним рівнем ресурсної спроможності буде усуватися загроза гострих соціальних конфліктів та протистоянь. «Ефективне місцеве врядування є ключовим фактором для розвитку, який є інклюзивним та стійким, як на місцевому рівні, так і на національному. Це має важливе значення для поліпшення якості життя людей як в міських, так і в сільських районах, зменшення нерівності у всіх її формах у суспільстві та посилення відносин між людьми та державними установами» [323].

Програми ООН щодо місцевого розвитку також пропонують принципи перетворень внутрішньої політики територіальних громад. Якщо керуватися цими принципами, то багато політичних бар'єрів всередині локальних спільнот може бути знято. Важливо, щоб обговорення з приводу політичної консолідації стосувався реальних, а не маніпулятивних проблем. «ПРООН допомагає країнам розробити ефективну програму місцевого самоврядування та місцевого розвитку (LGLD) та підтримує цілий ряд зусиль у різних

контекстах (сільські, міські, стабільні та кризисні середовища). Це допомагає країнам створювати структури та системи багаторівневого управління через політику, інституційний розвиток та розвиток потенціалу, а також розробку систем надання послуг. Крім того, він виступає за територіальний підхід та сприяє співпраці у розвитку між територіями для посилення місцевого потенціалу для розвитку» [323].

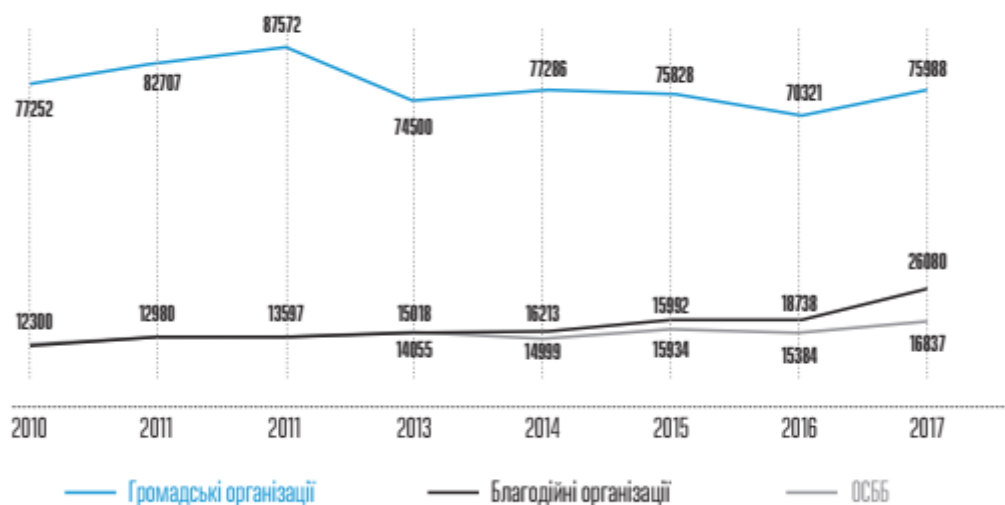
Процеси децентралізації в Україні, як вже зазначалося, розвивається на тлі багатьох адміністративно-територіальних реформ в різних країнах. При цьому його результативність потребує оцінювання згідно з міжнародними критеріями. «Підхід ПРООН просуває процес LGLD, який передбачає всебічне та гармонізоване надання ключових внесків у системи місцевого управління: сприяння демократичній підзвітності, зміцнення верховенства права та безпеки, нарощування адміністративного потенціалу для управління розвитком та надання послуг, збільшення фіскальних ресурсів та розширення прав і можливостей, оснащення колекції управління просторовою інформацією та пришвидшення формування соціального капіталу» [323].

Якщо здійснити неупереджене порівнянням з принципами децентралізації в Україні та документами ООН, то територіальні громади в Україні ще потребують багатьох зусиль для імплементації світових принципів місцевої політики. При цьому важливим завданням для територіальних громад є інтеграція до міжнародних програм та проєктів. Це дозволить істотно підвищити рівень інституційної спроможності та коригувати свій розвиток з кращими світовими зразками. У 2014 році ПРООН здійснює 274 поточні програми з місцевого врядування та місцевого розвитку приблизно в 80 країнах. Програми, зосереджені на різних аспектах LGLD (місцевого врядування й розвитку – англ.), при цьому значна підтримка відзначається в таких зусиллях, як децентралізація та місцеве врядування, співробітництво в галузі розвитку та місцевий економічний розвиток за допомогою ініціативи ART, управління містом та розвиток з

акцентом на стратегічному використанні інформаційних та комунікаційних технологій (ІКТ), місцеве врядування, що реагує на гендерні аспекти, врядування для надання місцевих послуг та місцеве врядування в кризових та постконфліктних ситуаціях. ПРООН співпрацює з глобальними партнерами, включаючи Об'єднані міста та місцеві уряди (UCLG), Форум місцевого врядування Співдружності (CLGF), Федерацію регіональних урядів (FOGAR)» [323].

Локалізація порядку денного територіальних громад є завданням місцевих самоврядних інститутів політичних сил експертної спільноти та громадськості в широкому розумінні. Якщо такі тенденції будуть набирати силу, цілком реально отримати міжнародну ресурсну допомогу. 44/2. При цьому динаміка кількості неурядових організацій в Україні свідчить, що в умовах децентралізації кількість громадських суб'єктів поступово зростає. «ПРООН сприяла та продовжує підтримувати країни та установи в локалізації порядку денного розвитку на період після 2015 року та Цілей сталого розвитку (ЦСР)» [323].

ДИНАМІКА КІЛЬКОСТІ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ

Зміна пріоритетів у політиці децентралізації в Україні серйозним чином залежить від політичної конфігурації центральних органів влади та кадрового потенціалу інститутів національного врядування, можливостей співпраці або конфлікту гілок влади та окремих відомств. Обрання нового Президента України В. Зеленського створило як можливості, так і виклики для політичної консолідації територіальних громад в Україні. «За результатами виборів зміни відбулись як у владних інститутах різних рівнів (від Президента до голів районних державних адміністрацій), так і у пріоритетах державної політики, засобах їх реалізації та характері здійснення повноважень вищими владними інститутами» [230].

Критичне оцінювання діяльності центральної влади є характерним для багатьох посадових осіб сучасних територіальних громад. Однак в інтересах розвитку міст та інших населених пунктів важливою є консолідована позиція між рівнями влади. «Попри декларацію докорінних змін, нове керівництво держави не змогло запропонувати суспільству нової моделі розвитку країни, оскільки на момент виборів не мало її системного бачення, і запропонувало громадянам самим створити її через “передвиборчі побажання”. Це відобразилося у фактичному отриманні партією карт-бланшу для формування пакета політичних пропозицій, частину якого склали заходи, спрямовані на вирішення актуальних для суспільства проблем (незалежно від ступеня їх реалістичності)» [230].

Після 2019 року посилилася тенденція впливу центральних інститутів влади на процеси політичних взаємодій всередині територіальних громад. У зв'язку з цим політична консолідація має стати інструментом, який забезпечить позиції місцевого самоврядування та громадськості населених пунктів і регіонів у відносинах із центром. «Відсутність загальної програмної основи дала можливість окремим групам усередині влади намагатися реалізувати власні ідеологічні підходи, які не збігаються з настроями більшості виборців, у т.ч. виборців самої партії «Слуга Народу». Це

стосується зокрема лібертаріанських підходів в економічній та соціальній політиці, які дисонують з конституційно визначеним характером України як соціальної держави, а також посилюють особливо небезпечну в умовах зовнішньої збройної агресії тенденцію до подальшого нівелювання ролі і значення держави та її інститутів (як реального, так і символічного)" [230].

Ситуація загальної підтримки президента Зеленського створила у 2019 році унікальні умови для спільної роботи територіальних громад та інститутів влади національного рівня. Проте сучасна ситуація свідчить про необхідність подальшого узгодження позицій між цими основними акторами місцевим місцевої політики. «Разом з тим, електоральні успіхи, зокрема підтримка як Президента, так і його партії більшістю виборців, які взяли участь у голосуванні, створили у новій владі ілюзію у підтримці більшості суспільства (що не одне й те ж саме). Це було сприйнято як “мандат” на дії від імені більшості, там де фактично йшлося про концентрацію влади й ігнорування принципів розподілу влади, вимог Конституції і законодавства» [230].

Реакція громадянського суспільства територіальних громад в Україні на реалії децентралізації та взаємодії місцевої центральної влади потребує істотної корекції. Неурядові організації мають бути чинниками вироблення спільної консолідованої позиції територіальних громад у відносинах з різними рівнями влади. Натомість деякі з організації виступають лише інструментами впливу на місцеву політику з боку владних чинників центрального рівня. «Організації громадянського суспільства та волонтерські організації зберегли високий рівень суспільної довіри – станом на кінець 2019р., на довіру (повну або часткову) до цих соціальних інститутів вказували, відповідно, 52% та понад 64% опитаних громадян⁶⁴, що мало відрізняється від даних минулорічного дослідження⁶⁵. Утім, є багато причин для припущення, що така висока оцінка зумовлена передусім емоційними підставами, або ж алюзією на непростий період 2014-2016рр., коли під час

війни відбувалося фактично відродження з нуля зруйнованих державних інститутів» [230].

Необхідність координації між різними громадськими структурами, зростання їх незалежності, професійності та експертної підготовки вимагає нового рівня дослідження. Водночас вже зараз можна сказати що медійний та політико-організаційний порядок денний в Україні формується без участі потужних неурядових структур. Згідно з даними Центру Разумкова, «на тлі політичної турбулентності виразною рисою громадянського суспільства стала його розрізненість, брак координації й системності в діях. Парадоксально, але після того, як деякі відомі волонтери стали частиною нової владної системи, фактично розпочалася кампанія з нівелювання в суспільній свідомості ролі й значення волонтерського руху. Показовою стала ситуація, коли підозрювані у виконанні вбивства журналіста П.Шеремета волонтери – співак А.Антоненко, лікарка Ю. Кузьменко, подружжя Грищенків, бойовий медик Я.Дугарь – без суду були названі злочинцями, жодні аргументи, які б не вкладалися у офіційно озвучену версію, не бралися до уваги, а у повідомленнях провідних телеканалів робилися акценти саме на волонтерській діяльності цих людей. Цікаво, що Міністр внутрішніх справ А.Аваков, під керівництвом якого відбувалися ці дії, сам свого часу активно доклався до підтримки розвитку добровольчого та волонтерського рухів» [230].

Отже рівень функціональності територіальних громад в Україні внаслідок процесів децентралізації істотно змінився. Разом з тим, міжнародний порядок денний урбаністичної політики та сталого розвитку вимагає постійного удосконалення політичних відносин не лише між громадою та інститутами місцевого самоврядування, але й між громадами та інститутами регіонального і центрального врядування. Також на порядку денному залишається проблема підвищення спроможності громадських структур, їх автономії та скоординованої діяльності.

Таким чином, децентралізація в сучасній Україні забезпечила можливість місцевим громадам розподіляти значну частину ресурсів на місцевому рівні. Також децентралізація пришвидшила територіальних громад щодо інфраструктурних проєктів та соціально-економічного розвитку. Разом з тим, процеси формування місцевої ідентичності та політичної підтримки населенням сил, які виступають в інтересах громад лише розгортається. Внаслідок децентралізації зросла ціна ресурсу за які відбуваються політичне змагання на місцевому рівні. У майбутньому це буде спонукати місцевих політичних акторів до широкій співпраці з метою відстоювання позитивних змін.

3.4. Громадські практики на місцевому рівні як результат політичної консолідації територіальних громад

Пошук ресурсів політичної консолідації на місцевому рівні в Україні спонукає до вивчення практик громадської взаємодії, здатної забезпечити підтримку переважної частини населення. Також вона здатна надати можливість політичній самореалізації соціальних верств і груп всередині територіальної громади, забезпечити конкретизацію форм і методів громадської діяльності, спрямованих на політичну консолідацію місцевих громад. Це буде сприяти ідентифікації стратегічних рішень щодо підтримки цих процесів. Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» головним елементом системи місцевого самоврядування виступає територіальна громада, яка безпосередньо здійснює місцеве самоврядування за допомогою різних форм прямої демократії [94].

Громадські практики на територіальному рівні в Україні за три десятки років Незалежності не набули сталого характеру. При цьому рівень

територіальних громад залишається одним з найбільш перспективних для розвитку громадянської та політичної участі та утвердженням механізмів прийняття рішень на основі вільного волевиявлення. «Пріоритет територіальної громади в системі місцевого самоврядування прямо закріплено в ст. 143 Конституції України, згідно з якою вона вирішує питання місцевого значення безпосередньо або через утворені нею органи місцевого самоврядування. У нормативно-правових актах України консолідація постає виключно як політичний феномен, а не правовий інструмент, який має чітке визначення та спирається на визначений набір механізмів реалізації. Документи, що стосуються сфери етнонаціональних відносин, практично не згадують про консолідацію» [24, с. 280].

Політична консолідація як загальнонаціональний процес привертає увагу багатьох дослідників. Аналізуючи сучасні нормативно-правові акти України, вони доходять висновку, що територіальний рівень є найбільш перспективним для узгодження позицій національних меншин. У рамках поліетнічних територіальних громад такий діалог є найбільш перспективним та має найменші перешкоди. Згідно з Законом України «Про національні меншини в Україні» та Декларацією прав національностей України згадок про національну консолідацію не містить. Конституція України в ст. 11 визначає, що держава сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України [24, с. 280].

Етнічний аспект національної єдності в Україні на рівні територіальних громад може проявлятися на основі співпраці профільних орієнтованих громадських організацій. Інституалізація громадських представників етнічних меншин та їх інтеграція у процесі державотворення України має розпочинатися саме з рівня територіальних громад. «Однак зауважимо, що консолідація української нації як етнічної спільноти, закріплена як

конституційний принцип, немає нічого спільного з загальноукраїнською громадянською або етнокультурною консолідацією і може навіть посилювати етноструктурні деконсолідаційні процеси в українському суспільстві. Більш пізні закони сфери етнонаціональних відносин розглядають консолідацію дуже вузько, вони не обґрунтовують політику консолідації і не наповнюють її механізмами реалізації» [24, с. 280].

Сталий розвиток територіальних громад в Україні визначає необхідність міцного громадянського миру. Це означає, що громадяни різних національностей та соціальних груп мають об'єднувати зусилля або, щонайменше, співіснувати на безконфліктній основі. «В документі наголошується, що в Україні суспільно-політичні події гостро порушують проблему забезпечення національної єдності та соборності Української держави, вирішення якої ускладнюють: ціннісно-світоглядне розшарування українського суспільства, яке обумовлюється культурно-історичними відмінностями окремих регіонів України і поглиблюється внаслідок спекуляцій на цій проблематиці з боку певних внутрішньо- і зовнішньополітичних сил, зокрема екстремістського спрямування; слабкість та розпорошеність інституцій громадянського суспільства, що не дозволяє належним чином реалізовувати їхній потенціал стосовно демократизації суспільного життя» [24, с. 281].

Етнополітичний аспект консолідації на рівні територіальних громад має прояв в тому, що в окремих регіонах та в окремих громадах формуються групи інтересів на основі належності конкретних бізнесменів та представників етнічних діаспор для розв'язання власних питань. На прикладі Закарпаття ми бачимо, що виключення етнічних громад з процесів національної консолідації веде до спроб розхитати мир та стабільність в Україні в цілому. «Отже, сучасні етнополітичні процеси в Україні вказують на неефективність консолідаційної складової етнонаціональної політики України. Аналіз засвідчив, що політика загальнонаціональної консолідації

проводиться фрагментарно, стихійно, оскільки не спирається на законодавчу базу. Нормативно-правові акти здебільшого не обґрунтовують політику консолідації і не наповнюють її механізмами реалізації. Передвиборчі програми та заяви, які містять консолідаційні положення, не знаходять втілення на практиці. Тим часом посилюються виклики етнополітичній безпеці, що походять від деконсолідованого українського суспільства - етнополітичний розкол, конфліктність, протестна активність» [24, с. 282].

Політична консолідація територіальних громад в Україні як чинник формування громадянського суспільства має прояв у зосередженні зусиль на основних функціях місцевого врядування та представництва. Відповідно до специфіки територіальних громад, визначеної у національному законодавстві, можна говорити про доцільність спрямування зусиль суб'єктів громадянської дії на покращення розвитку тих або інших спільнот. «Спираючись на функції, задля реалізації яких об'єднувались люди в ті чи інші часи на території сучасної України, всю сукупність територіальних громад, на нашу думку, необхідно поділити на : 1) соціальні територіальні громади (об'єднання людей із метою об'єднання зусиль задля вирішення різних соціальних проблем та здійснення соціального контролю); 2) економічні територіальні громади (об'єднання людей із метою спільного господарювання, запровадження податків, накопичення фінансових запасів, надання чи отримання фінансової допомоги)» [29, с. 10].

Специфічні територіальні спільноти в Україні мають потенціал для розвитку лише на основі реальної, а не формальної чи імітаційної громадської активності. Це вимагає навичок громадської діяльності та мотивації дрібних спільнот та колективів мешканців територіальних громад. «3) культурні, духовні територіальні громади (об'єднання людей із метою виховання, збереження та розвитку традицій); 4) політичні територіальні громади (об'єднання людей із метою участі у вирішенні питань місцевого значення, формування управлінських навичок, ухвалення рішень щодо

стратегічних питань розвитку); 5) судові територіальні громади та оборонні територіальні громади тощо» [29, с. 10].

Одним з провідних етапів політичної консолідації територіальних громад слід вважати усвідомлення громадськими акторами потенціалу місцевого врядування та розв'язання місцевих питань повноваження територіальних громад як правило містяться у статуті. «Показово, що статут територіальної громади покликаний детально конкретизувати її права та обов'язки, визначити модель (вид) обраного представницького органу, його структурний та кількісний склад, порядок укладення різних договорів та угод, де визначається процедура їх затвердження і прийняття, обсяг матеріальної та іншої відповідальності, а також спосіб та умови внесення зміни до них. Іншими словами, статут територіальної громади закріплює особливості правового статусу конкретної територіальної громади» [29, с. 11].

Отже, потенціал статуту територіальної громади є основою для старту щодо активізації громадянської активності. Ідеться передовсім про планомірну та копітку роботу із перетворенням неурядових організацій на реальні чинники формування порядку денного громади і планування її розвитку. С. Д'яченко слушно зауважує, що «держава в останні роки досить дієво підтримує органи місцевого самоврядування. Мається на увазі дотації депресивним територіям, якими за останній десяток років, за відсутності ефективного контролю з боку територіальних громад, стала більшість населених пунктів. Хоча, здавалосяб, добра справа підтримки населених пунктів формує на місцях споживацькі настрої і впевненість у тому, що як би погано не працювали на місцях, а на заробітну плату гроші все одно дадуть з державного бюджету» [42].

Соціально-економічний розвиток громад також має бути під пильною увагою громадських суб'єктів. Можливість реалізації інтересів мешканців громад серед іншого залежить від клімату економічних взаємодій, їх

динаміки, профілю та специфіки. Ініціативність громадського сектору в соціально-економічному розвитку має проявлятися на основі протидії негативним явищам, зокрема тіньовій економіці та корупції. «В той же час роками нічого не робиться з відновлення раніше зупинених підприємств, об'єктів комунальної власності та створення нових робочих місць, що дало б надходження у місцевий бюджет через податки на прибутки громадян. Масовим стало явище, керуючись одноразовим прибутком, продажу, за необдуманих рішень рад, дохідних для бюджету об'єктів, таких як: ринки, готелі, ритуальні підприємства, об'єкти соцкультпобуту. Протистояти цьому можна і потрібно силами територіальної громади, використовуючи надані чинним законодавством форми участі громадян у місцевому самоврядування» [42].

Проактивний спосіб маніфестації прав та свобод громадян на територіальному рівні полягає не тільки в усвідомленні, але й у прагненні до активних дій. Тому усунення перешкод до громадської діяльності є одним з першочергових завдань демократичних політичних сил кожної територіальної громади в Україні. «В першу чергу це використання колективних форм реалізації громадянами права на участь у місцевому самоврядуванні. Мається на увазі висловлення своєї думки про незадовільну роботу виборної посадової особи або органу на зборах за місцем проживання, мітингах, походах, демонстраціях» , вказує С. Д'яченко [42].

Приведення у відповідність законодавчих та нормативних умов політичної консолідації в Україні є справою не лише політичних акторів, але й всіх мешканців громади. Слід усвідомлювати, що процес активізації громадської діяльності та повноцінне партнерство інститутів врядування та громадського сектору в міжвиборний період є справою, яка має плануватися заздалегідь і тривати відповідний період. «Відповідальність за це цілком лягає на органи місцевого самоврядування та міських, сільських та селищних голів, які їх очолюють, обов'язок яких донести до кожного члена

територіальної громади ази місцевого самоврядування, права і основні положення прийнятих в Україні законодавчих актів з питань місцевого самоврядування», вважає український фахівець [42].

Досвід розвитку територіальних громад в Україні засвідчив, що громадянське суспільство до сих пір не прийшло на стадію самоорганізації та самовідтворювання. Питома вага членів громадських організацій у всередині територіальних громад України є непропорційно низькою у порівнянні із розвиненими країнами. «Проте знову ж таки опитування членів територіальних громад, аналіз комунальних і незалежних видань свідчить про те, що ці питання просто замовчуються в пресі. Не розповсюджуються з цього приводу будь-які інформаційні листи про права громадян на місцеве самоврядування. В той же час утворення органів самоорганізації населення може стати надійною опорою та законною інституцією як для залучення найбільш активної частини населення, так і для формування проектів та програм місцевого розвитку» [42].

За умови наявності всіх законних підстав та умов для розширення потенціалу громадянського суспільства на порядку денного залишається формування традицій громадського життя нарівні конкретної громади. Позитивними формами громадської активності є коворкінг, краудфандинг спільна реалізація проектів тощо. Зокрема, у місті Дніпро тривалий час функціонує ініціатива відкритого бюджету та інші громадські ініціативи. Тож на часі мультиплікація позитивних практик та поширення їх досвіду на всю територію громади. Процес політичної консолідації громадських організацій та спільнот територіальних громад має посилитися на основі розкриття потенціалу місцевих самоврядних структур для розв'язання прагматичних питань та проблем мешканців населених пунктів.

Таблиця 1. Результати дослідження статутів територіальних громад міст – учасників проекту «Регіональні Голоси – Створюємо Мости для Демократії» на предмет доступності механізмів демократії участі

№	ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА	СТАТУТ	НАЯВНІСТЬ І ПОВНОТА МЕХАНІЗМІВ ПРЯМОЇ ДЕМОКРАТІЇ		
			Громадські слухання	Загальні збори	Місцева ініціатива
1.	Вінниця	+	++	++	+++
	Бар	-	-	-	-
	Гайсин	-	-	-	-
	Жмеринка	-	-	-	-
	Калинівка	+	+++	+	+++
	Томашпіль	-	-	-	-
	Ямпіль	-	-	-	-
2.	Житомир	+	+	+	+
3.	Запоріжжя	+	+	+	+
	Мелітополь	-	-	-	+
4.	Київ	+	++	++	+++
	Біла Церква	+	+	+	+
5.	Сколе	-	-	-	-
6.	Миколаїв	+	+	+	-
7.	Суми	+	+	++	+
8.	Харків	+	+	+	+
	Чугуїв	+	++	++	+++
9.	Херсон	+	+	+	+
	Гола Пристань	+	+	+	+

Особливості демократичних перетворень у трансформаційних країнах сучасного світу визначають напрями консолідації суспільства навколо демократичних цінностей. Найбільш важливими умовами закріплення демократичних практик під час переходу до демократії є розширення політичної участі громадян, забезпечення функціонування демократичних інституцій на середньому і локальному рівнях. Пряма демократія в умовах технологічних та масових суспільств виявляється певною примарою (з огляду на концепцію медіакратії). Все більше аналітиків ставлять під сумнів електоральний вибір громадян як чинник реального впливу на політичні процеси. При цьому сучасна Україна перебуває перед низкою викликів, які

визначають подальшу долю демократичного вибору держави. Укріплення демократії в Україні може й повинне здійснюватися на основі розвитку місцевої громади. Ці процеси реалізуються у межах загальнонаціональної стратегії децентралізації. Вибори до оновлених територіальних громад в Україні, які відбулися у 2017 році, показали, що нові місцеві політичні спільноти в цілому здатні мобілізуватися для формування інституцій представництва і управління. Однак, наскільки консолідованими є ці нові утворення, якою є перспектива їх подальшого розвитку? Ці питання є нагальними не лише для розбудови інститутів місцевого самоврядування в Україні, але й для розуміння явища політичної консолідації, вплив якого поширюється як на процеси націотворення, так і на збереження політичного суверенітету, й формування дієвого громадянського суспільства. Пряма демократія охоплює ті дії громадян на локальному рівні політичного процесу, які включають безпосереднє волевиявлення в рамках визначених законом процедур. До таких дій, як відомо, належать місцеві референдуми, публічні слухання, громадські ініціативи тощо. Важливою проблемою політичної консолідації є здатність відображення позиції громадян в рамках існуючих процедур. На цій основі є потреба розглянути пряму демократію як чинник консолідації сучасних місцевих громад в Україні.

Значної актуальності набуває встановлення значення прямої демократії як чинника політичної консолідації місцевих громад в Україні. Інтереси встановлення громадських практик вимагають визначення найбільш дієвих та значущих форм, волевиявлення та політичної участі громадян на місцевому рівні у контексті процесів консолідації суспільства в Україні.

Проблема впливу прямої демократії на консолідацію суспільства набуває не лише національного, але й міжнародного розголосу. Світовою тенденцією є створення стабільної та самовідтворенної демократичної політичної системи, заснованої на політичній активності громадян. В умовах ускладнення електорального вибору індивідів все більш значущим критерієм

політичної спроможності держави є стабільність її локальних спільнот. Увагу привертає, насамперед, здатність таких утворень вирішувати свої питання децентралізовано, відповідно до локального порядку денного. Розбудова цієї мережі, яка укріплює самодостатність сучасних держав, віддаляє їх від ознак «failed states», особливо актуальною є для постколоніальних та постсоціалістичних країн. Прогрес реформ в Україні після Революції Гідності та її подальша демократизація також пов'язані із потребами самовідтворення на всіх рівнях політичної системи. Як зазначає український фахівець М. Фесенко, «найбільш складним і суперечливим в умовах глобальної кризи є становище низки країн Африки, Латинської Америки, а також СНД, які не встигли зміцнити свою державність і створити ефективну та конкурентну політичну систему. Становище України, що знаходиться між Заходом і Сходом і переживає критичний етап політичної, економічної та соціальної модернізації, також є досить складним»[242].

Здатність політичних систем набувати сталого та самовідтворюваного характеру за рахунок внутрішньої консолідації пов'язана не лише із кількісним зростанням учасників процедур прямої демократії, але й із доцільністю їх застосування в кожній конкретній державі. Розбудова національної системи місцевого самоврядування в Україні на основі світового досвіду як один з варіантів визначає застосування уніфікованої континентальної або французької моделі. Згідно з нею публічне врядування на місцевому рівні також вирішує низку завдань державного будівництва. У зв'язку з цим, елементи прямої демократії необхідні не лише з огляду на політичне розв'язання місцевих питань, але й з точки зору впровадження загальнодержавних реформ. У цьому зв'язку моделі прямої консолідаційної демократії ще потребують ґрунтовної розробки. Як вважає В. Козьма, «стосовно прямої форми демократії, то вона за багатьма параметрами, якщо можна так сказати, є більш демократичною, але не позбавлена головного недоліку: вона не може впоратися з протиріччям між кількістю часу,

необхідного для участі в управлінні, та кількістю громадян, покликаних приймати участь в такому управлінні» [85, с.447].

Делегативна або опосередкована демократія є апробованим інструментом представництва соціально-демократичної структури та політичних інтересів у суспільстві. Отже, на рівні місцевих громад існує потреба у доповненні цієї системи у період між виборами на основі політичної консолідації та публічних обговорень. Ці форми, які багато років в Україні вважалися факультативними, набувають великого значення в умовах політичної децентралізації. Саме динамічний вираз громадської думки потребує формування відповідної інфраструктури громадських рад та слухань. Важливою функцією, яка сприяє консолідації локальних спільнот в Україні, є контроль за ухваленням рішень та забезпечення прозорості місцевого політичного процесу. За умови відповідності цим вимогам місцеві громади в Україні будуть відповідати не лише європейським нормам щодо публічного врядування на місцевому рівні, але й забезпечувати високу легітимність ухвалених рішень. Це буде зменшувати кількість деструктивних конфліктів у місцевих громадах. Як стверджує В. Козьма, «чим більша кількість громадян є в політичній одиниці, тим менша ступінь безпосередньої участі цих громадян в прийнятті рішень, і тим більше прав повинні вони делегувати своїм представникам» [85, с.448].

Рух місцевих громад до консолідації навряд чи можливий без мобілізації громадян для впровадження процедур прямої демократії. Одним з великих чинників для цього в сучасній Україні є відстоювання прав і свобод громадян шляхом звернень до відповідних уповноважених осіб. Підвищене значення публічних обговорень має сприяти формуванню порядку денного органів публічного врядування у місцевих громадах, який буде прямо пов'язаний із станом громадської думки та реальними потребами громади. Отже, інструменти прямої демократії – це важелі корекції місцевої політики. При цьому громадяни мають брати участь у цих процесах на добровільній

основі та відповідно до своїх прагматичних інтересів. В. Козьма зазначає, що «громадяни для захисту своїх прав повинні мати право створювати відносно незалежні політичні партії та «групи інтересів». Такі об'єднання своєю різноманітною діяльністю формують громадянське середовище в якому багато професійних, соціальних духовних потреб людей реалізуються незалежно від впливу держави» [85, с.448].

Політична консолідація місцевих громад в Україні потрібна не лише для ефективного розв'язання місцевих проблем та розбудови дієвої інфраструктури. У ситуації протистояння на Сході сучасній Україні потрібна реальна політична єдність на широкій консенсусній основі. Тому об'єднання місцевих політичних партій і рухів у коаліції зростання можливе на основі виокремлення особливої локальної партійної ідентичності. Загалом, створення локальних партій і рухів або наповнення діяльності центральних політичних сил місцевою проблематикою, будуть сприяти очищенню порядку денного інститутів публічного врядування місцевих громад від зайвої ідеологічної політизації та забезпечувати ділову співпрацю з метою виведення розвитку місцевих громад на новий рівень. Одним із дієвих шляхів до цього є електронна демократія. На думку В. Кудрявцева, «електронне урядування несе переваги для усіх зацікавлених груп суспільства. Державні органи отримують функціональну систему управління, яка у багато разів спрощує модель функціонування апарату влади, бізнес отримує прозорість та легальність взаємовідносин з державою, громадяни отримують дієві можливості впливу на політичне життя своєї країни, а також спрощення багатьох повсякденних операцій з державними органами» [103, с.125-126].

Політичні перетворення останніх років в Україні засвідчують, що аргументація партійно-політичного спектру, звернена до громадян міст і селищ набуває дедалі більших масштабів. У зв'язку з цим, місцеві громади потребують дієвих стратегій консолідації та об'єднання з метою забезпечення функціонування інфраструктури населених пунктів.

Політичний порядок денний місцевих громад формується не лише на основі діяльності офіційних політичних сил, але й груп інтересів, чия діяльність не є формальною та публічною. У зв'язку з цим, місцеві громади потребують розширення впливу громадських організацій і рухів, які концентруються на проблемах і інтересах місцевої громади. Групи відстоювання громадських інтересів у всьому світі просувають до порядку денного місцевих громад проблему захисту навколишнього природного середовища, культурного спадку, удосконалення інфраструктури відповідно до потреб мешканців, а також розширення і облаштування публічного простору в інтересах всієї спільноти. На сучасному етапі цей процес лише тільки розпочався завдяки процесам децентралізації. Згідно з О. Самойловим, «нова система самоорганізації населення приведе до створення української модерної політичної нації шляхом забезпечення низки вимог. ... пряме народовладдя, яке створить спільну культурну цінність для усіх громадян – політичну й соціальну свободу; єдиний та мобільний інформаційний простір із високим рівнем легітимності, який дозволить забезпечити швидку культурну взаємоінтеграцію усіх громадян України» [196, с. 157].

Механізми прямої демократії представляють собою не лише процедури взаємозабезпечення зв'язку між центрами прийняття політичних рішень та електоратом, але й артикують значущі вимоги з боку громадськості. При цьому спроможність розв'язати соціальні і побутові проблеми є важливим ресурсом застосування елементів прямої демократії. Консолідаційний потенціал цих інструментів передусім полягає у публічному відстоюванні інтересів та їх узгодженні на основі рівноправ'я й вільного доступу до важелів і механізмів ухвалення рішень. Інструменти прямої демократії можуть і повинні збалансувати медіа-присутність окремих політичних сил та їх зв'язок із реальними соціально-демократичними групами всередині місцевих громад. Як вказує Т. Астахова, «розвинуте громадянське суспільство у змозі обмежити державну владу, на відміну від людини, яка не

має влади, а має тільки свободу і тому не може реально вплинути на державу. У цьому випадку держава може тільки самообмежити свою владу та визнати пріоритет людини» [6, с. 129].

Крім політичних наслідків консолідації, інструменти прямої демократії можуть мати довгостроковий ефект у вигляді формування проактивної громадськості, яка буде діяти в інтересах місцевих громад не епізодично, а на постійній основі. Активістська або громадянська політична культура є основою для функціонування сталої демократії. Локальний рівень, який забезпечуються процедурами прямої демократії, може сприяти кількісному розширенню громадянського активізму, його якісному і змістовому наповненню. Інструменти прямої демократії забезпечують консолідацію місцевих громад на основі розуміння громадянами можливості розв'язання власних прагматичних проблем. Згідно з Т. Астаховою, «громадянське суспільство зацікавлене у розвитку людини, в досягненні нею особистого успіху, воно орієнтоване на людину, функціонує «через людину» та «заради людини», тобто воно є гуманістичним. Без вільної людини немає громадянського суспільства» [6, с. 129].

Політична консолідація місцевих громад в Україні виступає першоосновою їх динамічного і успішного розвитку. Узгодження позицій політичних сил, представлених у місцевих радах, здатне підвищити ефективність процесу ухвалення рішень, усунути конфліктні аспекти та спрямувати діяльність самоврядних інститутів на життєві проблеми. Інструменти прямої демократії забезпечують кількісну та якісну легітимність органів місцевої влади у міжвиборчий період, а також визначають оптимальне витрачання ресурсів під час ухвалення політичних рішень.

Однією з ключових проблем впровадження інструментів прямої демократії є спроби окремих груп застосовувати ці інструменти з маніпулятивною метою. Звідси, один з найбільш дієвих інструментів прямої демократії в Україні – місцевий референдум – може бути дискредитований

через висування дріб'язкових або значно політизованих питань. У зв'язку з цим, кожна дія прямої демократії має узгоджуватися та реалізовуватися не в інтересах політичної доцільності, а відповідно до потреб розвитку місцевої громади. Обговорення й узгодження напрямів застосування інструментів прямої демократії також є елементом політичної консолідації, воно є свідченням існування дієвої громадськості, яка контролює дії інститутів представництва і управління вступає із ними у відносини співпраці та взаємодопомоги.

Розгляд форм прямої участі громадян у демократичних процесах засвідчив, що механістичне поширення окремих дій в рамках функціонування сучасних місцевих громад неповною мірою відповідає розвитку процесів консолідації на сучасному етапі в Україні. Пряме народовладдя як чинник формування політичних спільнот на локальному рівні неповною мірою відповідає стану місцевої політики як стану конкурентного середовища. У цілому процеси впровадження місцевих референдумів, ініціатив та плебісцитів скоріше можуть ускладнити процеси консолідації, оскільки вони будуть фіксувати радикальні розбіжності щодо розвитку місцевих громад на сучасному етапі. Однак, акцент у формах прямої демократії, спрямованих на консолідацію місцевих громад має бути зроблений на місцевих зборах громадян, діяльності самоорганізованих мереж, громадянських активістів, інформуванні органів місцевого самоврядування, забезпечення корекції й діяльності управління муніципалітетів та залучення громадськості до консультативної діяльності. Консолідація місцевих громад в Україні полягає в об'єднанні зусиль на сценаріях зростання та інфраструктурної розбудови місцевих громад. У цьому контексті, пряме волевиявлення громадян не є корисним, коли політичні сили, які беруть участь у процесах місцевого самоврядування, надто пов'язані із центральним рівнем і реалізують у місцевих громадах партійну політику, яка є центрованою на пріоритетах «владної вертикалі».

Отже, за умови децентралізації в Україні посилення консолідації місцевих громад будуть сприяти такі форми демократії як народне публічне обговорення та громадські ініціативи. Вони будуть сприяти адекватному сприйняттю діяльності політичних представницьких органів та корекції діяльності органів виконавчих управлінських інститутів. Для нормативного закріплення прямої демократії на локальному рівні в Україні слід просувати законодавчі ініціативи, спрямовані на забезпечення періодичності форм прямої демократії у міжвиборчий період. Перспективами подальшої розробки, порушеної в цьому підрозділі, є розкриття особливостей зарубіжного досвіду громадської ініціативності у контексті консолідації місцевих громад.

Основними формами громадської діяльності, яка сприяє внутрішній інтеграції територіальних громад є сусідська співпраця, добровільні благодійні проекти, розбудова публічних просторів, волонтерська діяльність, освітні, доброчинні та екологічні громадські проекти. В умовах сучасної України ці форми громадської діяльності мають набути всебічної підтримки за рахунок політики мультиплікації позитивного досвіду та стимулювання агентів змін.

Висновки до розділу 3

Важливим чинником політичної консолідації територіальних громад в Україні на сучасному етапі є формування повноцінного громадянського суспільства, передусім його політичної складової. Починаючи з кінця 1980-х років в Україні функціонують громадські організації різного спрямування, їх кількість постійно збільшується. Водночас важливою для територіальних громад є диференціація громадянського суспільства, зокрема розширення кількості громадських експертних структур, реалізації розбудови інституційної спроможності територіальних громад, формування демократії участі на локальному рівні. Класичне визначення громадянського суспільства

акцентує увагу на масовому характері підтримки населенням громадської активності й самоврядної діяльності.

У сучасній Україні активність громадських організацій є досить високою на центральному рівні. Як показали емпіричні дані, кількість неурядових організацій, які належать за своєї статутної діяльності до міських чи територіальних або комунальних є досить високою. Поряд з цим, як свідчать дані опитувань, кількість громадян, які беруть реальну участь у громадських організаціях місцевого рівня, не є такою, що може задовольняти територіальні громади щодо рівня активної політичної позиції.

Участь у громадських обговореннях значущих проблеми територіальної громади також є далеким від бажаної. У зв'язку з цим процеси політичної консолідації є майже позбавленими відповідно інституційного середовища. стимулювання розвитку громадянського суспільства на місцевому рівні за рахунок результатів політичної консолідації можливе, якщо учасники політичного процесу на локальному рівні будуть займати консолідовану позицію щодо збільшення активності квартальних комітетів, ініціативних груп за місцем проживання, групи власників співвласників багатоквартирних будинків, сусідських спільнот тощо. Розвиток громадянського суспільства на місцевому рівні може відбуватися, серед іншого, на основі впливу діяльності політичних сил, які об'єднують непрофільні громадські структури до масових передвиборчих об'єднань, розбудовують просвітницьку мережу, сприяють інформуванню населення.

Структурування громадянського суспільства на основі політичних уподобань може бути вагомою передумовою політичної консолідації у період після чергових місцевих виборів. Разом з тим, політична консолідація всередині інститутів місцевої влади має залучати громадян до громадської діяльності, яка відповідає інтересам розвитку територіальних громад. Таким чином, у сучасній Україні як наслідок децентралізація з'явилися перспективи взаємної підтримки демократично обраної публічної влади та громадського

середовища. Поряд з цим, громадянське суспільство у територіальних громадах потребує більше цілеспрямованих перетворень, які стосуються підвищення рівня фахової спроможності громадських діячів та лідерів, поширення етично зумовлених практик та підходів. В умовах децентралізації зростає рівень відповідальності за політичний розвиток територіальних громад не лише з боку органів та інститутів самоврядування, але й з боку громадських об'єднань, оскільки вони мають бути безпосередньо зацікавленими у покращенні життя громади.

Громадянське суспільство за наслідками процесів політичної консолідації територіальних громад в Україні отримало потенційні можливості для подальшого якісного зростання. Разом з тим, його проактивна позиція, інституційна спроможність та інтегрованість до місцевих політичних процесів потребує істотного посилення. На сучасному етапі на громадські структури територіального рівня (включно з тими, які входять до складу потужних загальнонаціональних мереж) «покладається» завдання перетворитися на повноцінних акторів та агентів політичної консолідації. Вони покликані стати «драйверами» цих процесів, забезпечити їх сталий і демократичний характер.

ВИСНОВКИ

1. У площині сучасної політичної теорії концептуальний зміст поняття «політична консолідація» пов'язаний передусім з укріпленням представницької демократії в результаті переходу авторитарних практик до політичного плюралізму і змагальної політики. Консолідація у політичному сенсі означає формування єдиної спільноти, яке здійснюється на добровільних засадах з урахуванням перспективи задоволення спільних інтересів, збалансованого ухвалення стратегічних рішень, можливості спільної діяльності в рамках розвитку політичної системи або окремих її компонентів. Політична консолідація – одна з провідних передумов утворення політичного режиму консолідованої демократії, яка поєднує риси мінливості та стабільності. Феномен політичної консолідації у вузькому сенсі стосується діяльності об'єднання споріднених політичних сил з метою досягнення цілей спільних цілей. У цьому контексті консолідація є одним з варіантів консенсусної політичної поведінки на протипагу конфліктам та егоїстичній політиці окремих політичних суб'єктів. Внутрішня консолідація політичних інституцій в умовах демократії означає підвищення рівня їх функціонування, належне виконання політичного призначення інститутів самоврядування, здійснення вагомого впливу на політичне оточення.

На рівні сучасних територіальних громад політична консолідація поєднує всі основні змістові компоненти інститутів місцевого врядування та політичного представництва. Політичні сили беруть участь у процесах консолідації на рівні міжгрупової міжінституційної взаємодії з метою покращення рівня функціональності політичного урядування та забезпечення стабільності громади як території та як політичної спільноти. В умовах сучасної України відбувається апробація форм і методів політичної консолідації територіальних громад, спричинена процесами децентралізації.

2. Інституційна структура процесів політичної консолідації та місцевих громад на сучасному етапі представляє собою взаємодію формальних та неформальних політичних акторів у межах політичного простору територіальної спільноти сучасної України.

До інституційних акторів політичної консолідації належать передусім місцеві ради, політичні партії, неурядові організації, громадські рухи та групи інтересів. До цієї ж структури належить інституційне середовище непрофільних організацій, до яких відносять профспілки, етнічні та релігійні громади, культурницькі товариства та інші добровільні об'єднання громадян.

Базовою умовою політичної консолідації у місцевих радах сучасної України є взаємодія політичних сил, представлених у цих органах в умовах реалізації політики децентралізації, яка триває з 2014 року. Політичні сили, які перебувають у місцевих радах, мають можливість встановити відносини співпраці незалежно від позиції центрального керівництва політичних сил. Така позиція має прояв у голосуваннях за питання місцевих бюджетів, ухвалення проектів розвитку місцевих громад, формування єдиної муніципальної політики.

На відміну від попередніх періодів, рівень конфліктності місцевого самоврядування в Україні значно знижується. Разом з тим, зростає вплив групових політичних акторів, які не є інституалізованими гравцями місцевого самоврядування. Вони спрямовують зусилля на реалізацію інтересів шляхом безпосереднього впливу на процес політичної консолідації. Особливо наочно це видно на прикладі лобювання конкретних проектів в рамках інфраструктурного розвитку міст, формування податкової політики, забезпечення норму прибутку комерційних та комунальних підприємств, впорядкування процесів розподілу земельних ресурсів, регулювання комунального майна та муніципальної власності тощо. Разом з тим, у сфері місцевої політики зростає рівень політичної конкуренції, що до певної міри звужує базу для політичної консолідації.

3. Етапи консолідації територіальних громад в сучасній Україні слід розглядати у загальному контексті розвитку демократичного політичного процесу. Основи консолідаційних явищ в Україні були закладені під час перших альтернативних виборів до рад всіх рівнів у колишньому СРСР у 1989 році. У західних областях України національно- демократичні сили виявили спроможність узгоджувати політичні позиції з метою протистояння панівній більшості представників комуністичної партії. Водночас процеси консолідації на територіальному рівні не є завершеними і досьогодні. Протягом періоду Незалежності процеси політичної консолідації територіальних громад в сучасній Україні були пов'язані з електоральними процедурами та результатами виборів.

Отже, основною вихідною умовою політичної консолідації є повнота політичного плюралізму на рівні конкретної територіальної громади. Важливою передумовою процесів політичної консолідації також є наявність сприятливої ситуації в органах місцевої влади, коли існує паритетне становище обраних політичних сил або груп депутатів місцевих рад, і вони змушені шукати компроміси з метою ухвалення необхідних рішень. У зв'язку з цим політичний досвід сучасної України дозволив виокремити різновиди консолідації територіальних громад: процедурна консолідація, ідейно-доктринальна консолідація, формальна консолідація, тактична або тимчасова консолідація, латентна консолідація, ситуативна консолідація тощо. До етапів політичної консолідації місцевих громад в Україні віднести: усвідомлення потреби консолідації; пошук можливостей компромісу; попередні домовленості; узгодження інтересів; партнерська взаємодія; стратегічна політична співпраця. В рамках місцевої політики поза межами органів публічної влади територіальних громад процеси політичної консолідації реалізується на основі усвідомлення місцевими політичними акторами своєї ролі та значення в рамках порядку денного територіальної громади. У зв'язку з цим етапи політичної консолідації включають

інституалізацію агентів політичної співпраці, формування запиту на місцеву політичну консолідацію у середовищі громадськості, поширення ідей консолідації в засобах масової комунікації, формування ідейної платформи політичної консолідації громадсько-політичного спектру на основі порядку денного місцевого розвитку та вирішення комунальних проблем, формування мережі постійної співпраці місцевих політичних акторів.

4. Політичний простір територіальної громади сучасної України формуються як сукупність політичних дій з просування до місцевого порядку денного рішень та пропозиції, які відповідають інтересам і цілям місцевих політичних суб'єктів. Політичний простір місцевих громад в Україні формується на основі політичного плюралізму та різноманіття інтересів у контексті інституалізації та модернізації місцевої політики. В Україні політичний простір окреслюється, з одного боку, рамками місцевого політичного порядку денного. Він відрізняється за своїм характером від регіонального та центрального. А з іншого боку, він визначається засобами та ресурсами, які можуть бути застосовані під час політичної діяльності на місцевому рівні. Демаркація між політичним простором територіальної громади та територіальних одиниць всеукраїнського рівня в багатьох випадках є досить умовною. Однак, в рамках процесів децентралізації в сучасній Україні після 2014 року дається взнаки зниження кількості питань центрального рівня, які просуваються до порядку денного територіальної громади. Зокрема, це питання зовнішньополітичні орієнтації держави, питання компетенції центральних органів управління, безпеки та оборони тощо. Разом з тим, політичний простір територіальних громад в Україні значно збагатився діяльністю волонтерських організацій, спрямованих на допомогу збройним силам України, ветеранам АТО тощо. У цих явищах реалізується принцип динамічної єдності та взаємозв'язку політичного простору нових демократичних політичних громад в Україні. Особливості політичного простору територіальних громад на сучасному етапі є політична

сезонність, недостатня кваліфікація місцевих політичних лідерів та громадських діячів, низький рівень політичної та правової культури громадян. Ці чинники відзначають низький рівень політичної участі.

5. Результатами політичної консолідації територіальних громад в сучасній Україні стало формування самодостатнього місцевого порядку денного, розвиток мережі громадянського представництва, зростання темпів демократичної трансформації на місцевому рівні. Територіальні громади в сучасній Україні в умовах децентралізації стають цілісними політичними комплексами, які дають змогу вирішувати більшість питань більшість потреб населення у сферах соціального та культурного розвитку, матеріального забезпечення умов праці та особистісного розвитку. Водночас, дані результати передусім стосуються нормативно-правових засад, правил, механізмів та умов політичних перетворень. Важливою ознакою якісних перетворень політичної громадськості в Україні є публічність політичного процесу на місцевому рівні, відкритість намірів та мотивації дій, які мають місцеві політичні суб'єкти у цьому контексті. Однією з важливих проблем місцевої політики в Україні є незатверджені правила політичної конкуренції, процедур щодо просування пропозиції громадськості до порядку денного, функціонування інститутів публічної влади у міжвиборний період, взаємодії у сесійних залах місцевих рад. Відбувається різке скорочення обговорень по суті. Після Революції гідності територіальні громади в Україні отримали низку додаткових повноважень та ресурсів, які дають їм змогу впливати на розвиток громад. Однак, повноцінної політики місцевої політики у багатьох громадах досі не склалося. Реальна політична конкуренція як чинник розвитку політична громадськості в Україні досі не набула сталих організаційних форм, які можуть бути реалізованими на автономній та самовідтворюваній основі. У зв'язку з цим, політичні суб'єкти територіальних громад уникають можливостей реалізувати свої програмні цілі, справити позитивний вплив щодо покращення перетворень своїх громад. Натомість

вони опікуються питаннями, які генеруються на центральному рівні, та навіть перебувають у взаємодії з іноземними центрами впливу. У зв'язку з цим, гальмується подальший розвиток політичної громадськості, зокрема місцевих громадських рухів, рідко у порівнянні із західними державами здійснюються адвокаційні громадські кампанії. Якісні перетворення громадянського суспільства на територіальному рівні не набули самодостатніх форм.

б. Оптимізація підходів до розвитку громадянського суспільства в територіальних громадах України полягає у залученні окремих громадян та їх груп до діяльності щодо представництва інтересів, висунання альтернативних політичних пропозицій, всебічного висвітлення та експертної оцінки рівня спроможності та функціонування місцевої влади. Залучення громадськості до таких завдань можливе лише за умов комплексної та всебічної модернізації громадських структур, які об'єднують політично активне населення територіальної громади. Об'єднання зусиль уповноважених представників територіальних громад та представників громадськості покликана забезпечити креативний розвиток місцевого політичного простору, просування ідей сталого розвитку, формування механізмів громадянського залучення та політичної соціалізації. Місцеві потреби та пріоритети вимагають посиленої уваги з боку політичної громадськості, оскільки діяльність інститутів публічної влади потребує доповнення з боку діяльності фахових експертних спільнот в різних сферах діяльності. Громадські ради при місцевих радах сучасних територіальних громад є чинником формування громадського середовища, зацікавленого у позитивних перетвореннях. Разом з тим, політична громадськість як конструктивний опонент владної команди територіального рівня спроможна здійснювати контроль та надавати альтернативні рекомендації щодо місцевого розвитку. Умовами такої діяльності є політична відповідальність громадських лідерів та діячів, прагнення знаходити компроміс, долучатися

до процесу консолідації, зберігати зважену позицію та запобігати руйнуванню політичної єдності територіальних утворень.

7. Ефективними засобами політичної консолідації територіальних громад в Україні є створення умов для реалізації процедур прямої демократії. Це, зокрема, референдуми місцевого рівня, публічний звіт фракції місцевих рад та окремих депутатів. Практика формування об'єднаних територіальних громад в Україні показала, що політичні сили всеукраїнського рівня намагаються реалізувати стратегія домінування у виборних органах влади. Вони роблять спроби реалізувати свою перевагу, намагаючись отримати контроль над ключовими комісіями та іншими робочими органами місцевих рад. Така одностороння позиція не сприяє врахуванню потреб та вимог фракцій і депутатів, які перебувають у меншості. Таким чином, необхідним засобом політичної консолідації є гарантування прав опозиції, як це має місце на рівні загальнодержавного парламенту. Практика функціонування місцевих рад як політичних центрів територіальних громад засвідчили, що чинниками, яким підривають внутрішню стабільність у ситуації місцевого самоврядування, є змагання за контроль керівними органами місцевих рад, в результаті чого зазначені інституції тривалий час можуть функціонувати в обмеженому режимі або взагалі зупинити свою роботу. У зв'язку з цим існує необхідність подолання впливу фракцій та депутатів, які мають статус золотої акції. Формування політичної більшості у місцевих радах є одним з найважливіших політичних процесів у територіальних громадах. Водночас, як свідчить практика України, більшість рідко є абсолютною. Зазвичай «правлячі» та «домінуючі» політичні сили утворюють ситуативну більшість. Для подолання такої ситуації потребує реформи виборча система на місцевому рівні, яка б передбачала перехід від пропорційної системи мажоритарної або зміну формули підрахунку результатів пропорційної системи.

8. Організаційні та політико-технологічні засоби консолідації територіальних громад в Україні мають бути доповнені нормами та позиціями, які ґрунтуються на застосуванні інноваційного досвіду сталих демократій, а також країн, які нещодавно подолали демократичні трансформації. Згідно із зарубіжним досвідом, політична консолідація територіальних громад розгортається за умови активної позиції судової влади та системи юстиції, які сприяють обмеженню впливу центральних органів державної влади та неофіційного втручання у політичні процеси територіальної громади політичних сил, лідерів, фінансово-промислових груп.

Обираючи модель політичної консолідації для сучасної України, слід урахувати, що більшість наявних територіальних одиниць були утворенні в рамках адміністративно-командної системи Радянського Союзу. Тому формування політичної громадськості є досить тривалим та клопітким процесом. Взаємозв'язок політичної громадськості та політичних сил, які беруть участь у безпосередньому управлінні громадою, забезпечується на основі, так би мовити, «генетичних зв'язків», коли політичні сили та громадські рухи місцевого рівня утворюються на основі функціонування сталої мережі громадських організацій, які вимагають високого рівня підтримки та довіри населення. Ця підтримка і довіра на місцевих виборах конвертується в електоральний результат. З метою пришвидшення процесів політичної консолідації місцевих громад в Україні необхідним є стимулювання розвитку неурядових організацій та місцевих громадських рухів, які будуть відстоювати інтереси мешканці певного населеного пункту або територіальної одиниці. За таких умов політичні сили будуть отримувати підтримку не на основі політичних маніпуляцій та виборчих технологій, а на засадах реалізації природних інтересів та прагнень громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авксентьев М. Ю. Консолідація державної політики щодо державно-приватного партнерства в Україні. Університетські наукові записки. 2009. № 3. С. 369-372.
2. Алфьоров С. В. Особливості устрою та функціонування територіальних громад країн-членів ЄС. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. 2013. Вип. 37. С. 181-189.
3. Андрійчук Ю. Позиція деяких стейкхолдерів децентралізації стосовно виборів до районних рад не зрозуміла та суперечлива <http://rayrada.km.ua/2020/08/10/yurij-andrijchuk-poziciya-deyakix-stejkholderiv-decentralizaciyi-stosovno-vivoriv-do-rajonnix-rad-ne-zrozumila-ta-superechliiva.html>
4. Андрійчук Ю.: Консолідація сил асоціацій органів місцевого самоврядування підвищує шанси на успішне завершення децентралізації URL: <http://rayrada.km.ua/2020/01/29/yu-andrijchuk-konsolidaciya-sil-asociacij-organiv-miscevogo-samovryaduvannya-pidvishhuye-shansi-na-uspishne-zavershennya-decentralizaciyi.html>
5. Арістотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. К.: Основи, 2000. 239 с.
6. Астахова Т. В. Політичні партії в системі інститутів громадянського суспільства: конституційно-правовий аспект / Т. В. Астахова // Актуальні проблеми держави і права. 2012. Вип. 64. С. 128 –137.
7. Бабінова О. Забезпечення самодостатності територіальних громад як необхідна умова сталого місцевого та регіонального розвитку. Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. 2009. № 1. С. 122-129.

8. Бабінова О. Територіальні громади як основа територіального розвитку: окремі аспекти досвіду Франції. Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. 2010. Вип. 2. С. 143-151.

9. Баймуратов М. О., Батанов О. В., Приходько Х. В. Муніципальна реформа в Україні з позиції теорії сучасного муніципалізму: у пошуках доктринального оптимуму. Південно український правничий часопис. 2014. № 2. С. 3–8.

10. Баймуратов М. Публічна самоврядна (муніципальна) влада в Україні: методологічні підходи до визначення основних ознак. Публічне право. № 2 (2011). С. 4-11.

11. Баймуратов М.О. Публічна самоврядна (муніципальна) влада в Україні: основні ознаки й особливості//Актуальні проблеми виконання законів України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про місцеві державні адміністрації»: наук. - практ. Посіб./ за ред.. В.В. Кравченка. Київ: Атіка, 2003.288 с.

12. Бакуменко В., Князев В., Сурмін Ю. Методологія державного управління: проблеми становлення та подальшого розвитку. Вісник Української Академії державного управління при Президентіві України. 2003. №2. С. 11-27

13. Балацька О. Б. Формування інституту консолідації політичної еліти в сучасній Україні: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 [Текст] / О. Б. Балацька ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Луганськ, 2010. 20 с.

14. Батанов О. В. Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні. К.: Ін Юре, 2003. 511 с.

15. Батанов О. В. Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії і практики [Текст]: монографія / О. В. Батанов; відп. ред. М. О. Баймуратов; Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К.: Юрид. думка, 2010. 656 с.

16. Беззубко Б. Розвиток державних механізмів стратегічного планування територій в умовах децентралізації. Публічне адміністрування: теорія та практика. 2015. Вип. 2. С.20-24.

17. Бикадорова Н.У. Фінансова децентралізація місцевого самоврядування. Екон. вісн. Донбасу. 2010. № 2 (20). С. 145 – 151.

18. Бобровська О. Ю. Консолідована економічна політика як інструмент впливу на забезпечення стійкості розвитку регіонів. Державне будівництво. 2014. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2014_1_8

19. Бодрова І. І. Організаційно-правові питання діяльності асоціацій місцевих рад України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / І. І. Бодрова // Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2002. 19 с.

20. Бондаренко І. О. Особливості правового статусу територіальних громад як суб'єктів права комунальної власності [Електронний ресурс] / І. О. Бондаренко // Актуальні проблеми держави і права. 2011. Вип. 61. С. 136-144.

21. Бурачок Л. Консолідаційні процеси в українському політичному таборі в 1930-х рр. ХХ ст. Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2010. Вип. 18. С. 69-78.

22. Васильєва Н. В. Муніципальна консолідація як стратегічний напрям розвитку України. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]. Серія : Державне управління. 2015. Т. 263, Вип. 252. С. 42–46.

23. Вітман К. М. Консолідація як політичний феномен: актуальність для України/ Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2013. Вип. 62. С. 421-427.

24. Вітман К. М. Особливості політики консолідації в Україні Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2014. Вип. 63. С. 276-282.

25. Ворона П.В. Місцеве самоврядування в Україні в контексті розвитку представницької влади: монографія. Полтава: ПУЕЕ, 2012. 341 с.

26. Воронова І.В. Проблеми реформування місцевого самоврядування в Україні в контексті наближення до європейських стандартів. Організація місцевої влади в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 28 жовт. 2009 р. / відп. за вип. І. В. Яковюк. Х. : НДІ держ.буд-ва та місц. самоврядування, 2009. 223 с.

27. Гарагонич В.В. Концептуальні засади транскордонного співробітництва. Наук. пр. Серія: Історія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. Т. 115, вип. 102. С. 69–74.

28. Гарбариніна В. Підвищення рівня інституційної спроможності органів публічної влади в умовах реалізації політики державно-приватного партнерства. *Ефективність державного управління*. 2016. 1-2(1). 180.

29. Гейда О. В. Види територіальних громад в Україні та особливості їх правового статусу: загальна характеристика.Європейські перспективи. 2012. № 3(3). С. 9-13.

30. Гербут І. А. Проблеми концептуалізації консолідації в політичній науці та практичній українській політиці. Держава і право. Серія : Політичні науки. 2017. Вип. 75. С. 93-104.

31. Глушкова Л. В. Удосконалення ресурсного забезпечення соціального розвитку територіальних громад у Дніпропетровській області. Грани. 2013. № 11. С. 64-69.

32. Головатий М. Ф. Політична нація як об'єднуючий феномен української державності в процесі консолідації українського Наукові праці МАУП. 2012. Вип. 4. С. 5-9.

33. Голощук Р. О., Федорів М. Л. Консолідований інформаційний ресурс маркетингової діяльності книготорговельної мережі Видавництва Львівської політехніки. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Інформаційні системи та мережі. 2014. № 783. С. 313-321.

34. Горбач Денис Підприємці політичного насильства: інтереси й тактики ультраправих в Україні URL:<https://commons.com.ua/uk/pidpriyemci-politichnogo-nasilstva/>
35. Грицяк І. Місцеве самоврядування України в історії та сучасності Вісник УАДУ при Президентіві України. 1996. № 1. С. 58-61.
36. Грiневська С.М. Сучасні тенденції формування механізмів саморозвитку регіону в умовах децентралізації. Економіка промисловості. 2016. № 2. С. 5-16.
37. Громадська думка населення щодо реформи децентралізації та її результатів (серпень 2020р.) URL:<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/gromadska-dumka-naselennia-shchodo-reformy-detsentralizatsii-ta-ii-rezultativ-serpen-2020r>
38. Громадська думка України на 28-му році незалежності держави URL:<https://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-ukraini-na-28-rotsi-nezalezhnosti-derzhavi>
39. Громадська оцінка реформи децентралізації URL:https://www.irf.ua/gromadska_otsinka_decentraliz/
40. Громадська участь/залучення громадян. Депутатська діяльність в округах (навчальний модуль) / Олександр Сергієнко, Олег Ватаманюк. К. : ІКЦ «Легальний статус», 2016. 92 с.
41. Гуськова Е. Роль інституціональної спроможності громадських рад у формуванні довіри до органів виконавчої влади *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*. 2014. 26 – 30.
42. Д'яченко С.П. Територіальна громада в системі місцевого самоврядування. Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2013. № 16. С. 18-21.
43. Даниленко Л. Інституційна спроможність загальноосвітнього навчального закладу в умовах розвитку державно-громадського управління *Імідж сучасного педагога*. 2017.8. 10 – 14.

44. Деменко О. Ф. Відновлення величі: політика національної консолідації Франції після Другої світової війни. Зовнішні справи. 2019. № 8-9. С. 18-24.

45. Демократизація політичних інститутів і суспільний розвиток в Україні. Збірник наукових праць / за ред. О.О. Рафальського. О.М. Майбороди. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2019. 432 с.

46. Державне політичне правління і національна єдність: аналітична доповідь / за ред. О.М. Майбороди. Київ: ІІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2017. 248 с.

47. Децентралізація URL:<https://decentralization.gov.ua/about>

48. Децентралізація під мікроскопом: експертний аналіз URL:><http://decentralization.gov.ua/news/1453>

49. Децентралізація: позитив переважає URL:<https://dif.org.ua/article/detsentralizatsiya-pozitiv-perevazhae>

50. Динаміка децентралізації в Полтавській області URL:<https://np.pl.ua/2017/12/dynamika-detsentralizatsiji-v-poltavskij-oblasti/>

51. Динаміка об'єднання територіальних громад України (2015-2018) URL:<https://socialdata.org.ua/dinamika-obiednannya-teritorialnikh-g/>

52. Добровольська А. Досвід трансформації молдовського суспільства: протиріччя на шляху до політичної консолідації. Європейські історичні студії. 2016. № 4. С. 85-112.

53. Довгалюк І. Г. Формування ціннісних орієнтацій сучасної територіальної громади. Публічне управління: теорія та практика. 2013. Вип. 2. С. 84-88.

54. Донченко О. Раціоналізація архетипу консолідації і злагоди у політичній практиці. Публічне управління: теорія та практика. 2014. Вип. 2(спец. вип.). С. 77-85.

55. Дробуш І.В., Долішній М.І. Функції органів місцевого самоврядування в Україні. Київ: НАНУ, 2003. 244 с.
56. Друзюк С. Проблеми інституту місцевого самоврядування в аспекті конституційних поглядів М. С. Грушевського. Право України. 1998. № 3. С. 87-88.
57. Електоральні орієнтації киян на виборах Київського міського голови та Київської міської ради (серпень 2020р.) URL:<http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/elektoralni-orientatsii-kyian-na-vyborakh-kyivskogo-miskogo-golovy-ta-kyivskoi-miskoi-rady-serpen-2020r>
58. Етнополітичні чинники консолідації сучасного українського суспільства / ред. кол. О. Рафальський (голова), В. Войналович, М. Рябчук. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2020. 336 с.
59. Європейська декларація прав міст. [Електронний ресурс]. URL:<http://www.equ.org.ua/index.php?page=1206>.
60. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями Конвенція :міжнар. док. від 21.05.1980 Офіц. вісн. України. 2006. № 9.С. 200.
61. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 р.//36. Договорів Ради Європи: офіц.. вид. Київ: Парламент. Вид-во, 2000. С. 190-205.
62. Європейська хартія місцевого самоврядування: Закон України від 15.07.1997 № 452/97-ВР URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/452/97%D0%B2%D1%80/paran2#n25>.
63. Єрмолаєв А., Лупацій В., Потапенко В. Децентралізація влади та реформа місцевого самоврядування в Україні. «Нова Україна» / інститут стратегічних досліджень. 2015. С. 3-41.
64. Завальська Л. В. Комунікативна стратегія консолідації в інтерактивному спілкуванні українських політиків. Наукові праці Кам'янець-

Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. 2015. Вип. 40. С. 88-91.

65. Загальні засади місцевого самоврядування в Україні: підруч. / [За заг. ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого]. К.: НАДУ, 2010. 400 с.

66. Зайцева І. О. Напрями вдосконалення статутної нормотворчості: процедура розробки та прийняття статуту територіальної громади. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2013. № 1(2). С. 76-83.

67. Закоморна К. О. Державне (конституційне) право зарубіжних країни (навчальні матеріали та схеми) [Текст]: посіб. для підготов. до іспитів / К. О. Закоморна. 2-е вид., переробл. Х.: Право, 2016. 280 с.

68. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05.02.2015 р. № 157-VIII

69. Закон України «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 р. № 156-VIII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>

70. Закон України «Про ратифікацію Додаткового протоколу до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах органу місцевого самоврядування» від 02.09.2014 р. № 1664-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1664-18#Text>

71. Закон України «Про співробітництво територіальних громад» від 17.06.2014 р. № 1508-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Te>

72. Заяць Д. Д. Хартії середньовічних міст Західної Європи як історичний попередник статутів територіальних громад. Теорія та практика державного управління. 2008. Вип. 4. С. 144-153.

73. Звернення Асоціації об'єднаних територіальних громад до органів місцевого самоврядування ОТГ і громад, що об'єднуються. URL: http://ammu.com.ua/wp-content/uploads/2016/12/Zvernennya_v.3-final.pdf

74. Зорич О.О. Політичні ідентичності в сучасній Україні: міська громада Полтави. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2017. 104 с.

75. Іщенко І. В. Особливості мотиваційного напрямку стабілізації політичних інститутів і суспільного середовища в умовах консолідованих демократій. Грні. 2015. № 4. С. 180-185
76. Кальниш Ю. Г. Пряма демократія в Україні: історичні традиції та перспективи розвитку. URL: <http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/9/2.pdf>
77. Камінська Н.В. Місцеве самоврядування: теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз: навч. Посіб. Київ, 2010. 232 с.
78. Кампо В. Місцеве самоврядування в Україні [Текст] / В. Кампо. – К.: Ін Юре. 1997. 482 с.
79. Кармазіна М., Бевз Т., Ротар Н. Регіональні політичні режими в Україні: підстави формування, специфіка функціонування, особливості трансформації. К. ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2018. 248 с.
80. Касич А.О. Теоретичні аспекти впливу процесів децентралізації на економічний розвиток країни. Актуальні проблеми економіки. 2016. № 8. С. 16-21.
81. Кириченко Ю. М. Участь територіальної громади у здійсненні місцевого самоврядування. Актуальні проблеми права: теорія і практика. - 2007. № 10. С. 205-211.
82. Кобута С. Питання ветеранського статусу вояків УПА: консолідаційний ресурс політиків та правові перспективи визнання самих ветеранів. Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. 2011. Вип. 583-584.
83. Коваленко Н. В. Консолідація суспільства як запорука подолання бідності. Теорія та практика державного управління. 2011. Вип. 2. С. 149 – 153.
84. Козлова Л.В. Механізми розвитку дієвих та ефективних громад в контексті реформування та децентралізації. Centre for the Support of International Initiatives (CSII). 2015.

85. Козьма В. В. Демократизація українського суспільства та проблеми становлення демократичних інститутів. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2014. Вип. Спец. вип. С. 447 – 451.

86. Колесников Д. В., Винокурова К. В. Якість життя як основний показник соціально-економічного розвитку територіальної громади. Вісник Академії митної служби України. Сер. : Державне управління. 2009. № 1. С. 112-116.

87. Колісніченко, Н., Войновський М. Інституційна та інституціональна спроможність місцевого самоврядування: сутність понять та особливості визначення *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2015.16. 299.

88. Колтун В. С. Публічний простір у процесах консолідації територіальних громад. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1163>

89. Консолідація державного фінансування розвитку громад у одному ДФРР забезпечить єдність та ефективність регіональної політики держави. URL: <https://tp.gov.ua/PressCenter/News/?id=562>

90. Консолідація українського суспільства: сучасний стан, проблеми та перспективи : матеріали засід. круглого столу, 20 – 21 жовт. 2005 р., Сімферопіль/ ред.: А. В. Мальгін; Регіон. філ. Нац. ін-ту стратег. дослідж. в м. Сімферополі, Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні. - Сімф. : СФ НІСД, 2005. 166 с.

91. Консолідація українського суспільства: шляхи, виклики, перспективи. Відбулася фахова дискусія URL: <http://razumkov.org.ua/novyny/anons-fakhova-dyskusiia-konsolidatsiia-ukrainskoho-suspilstva-shliakhy-vyklyky-perspektyvy>

92. Консолідувати зусилля задля вирішення проблем територіальних громад. URL: <http://katerynopiladm.gov.ua/rada/item/164-konsoliduvati-zusillya-zadlya-virishennya-problem-teritorialnih-gromad>

93. Конституційний огляд: Пряма демократія в дії // Український часопис конституційного права. 2017. № 1. С. 11–18.
94. Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2013. 96 с
95. Корнієнко М. Місцеве самоврядування та «урядова вертикаль» Місцеве самоврядування. 1997. № 3-4 (5). С. 37-41.
96. Кравченко Т. А. Реалізація національних інтересів України на основі сталого розвитку територіальних громад. Право та державне управління. 2013. № 2. С. 152-158.
97. Кравченко Т. А. Роль зв'язків громадськості з місцевими органами влади у забезпеченні сталого розвитку територіальних громад в Україні. Держава та регіони. Сер. : Державне управління. 2013. № 3. С. 108-113.
98. Кравченко Т. Посилення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування у сільській місцевості. *Місцеве самоврядування та регіональний розвиток в Україні*. 2012. 1. 24.
99. Красівський О. Я., Мороз О. Ю. Чинники консолідації українського суспільства на сучасному етапі його розвитку: ціннісно-культурний, політичний та соціально-економічний виміри. Ефективність державного управління. 2019. Вип. 3. С. 24-39.
100. Кресіна І. О., Явір В. А. Теоретичні та політико-правові засади етнокультурної консолідації. Політологічний вісник. 2013. Вип. 70. С. 211–219.
101. Кривенкова Р. Ю. Політична нація та державне управління: аспекти проблеми національної консолідації. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Управління. 2014. Вип. 1. С. 272-282.
102. Круглий стіл «Безпекові аспекти децентралізації влади в Україні: ставлення держави та суспільства» URL: <http://razumkov.org.ua/novyny/anons-kruhlyi-stil-bezpekovi-aspekty-detsentralizatsii-vlady-v-ukraini-stavlennia-derzhavy-ta-suspilstva>

103. Кудрявцев О. Ю. Сучасна пряма демократія: потенціал електронного урядування у реаліях українського сьогодення. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Питання політології. 2013. № 1060, вип. 23. С. 123-128.

104. Кукуруз О. В. Українсько-польські відносини: проблеми політичної консолідації в сучасній Європі. Правова держава. 2013. Вип. 24. С. 557-558.

105. Куц Ю. О. Успішність територіальної громади. Вісник Академії митної служби України. Сер. : Державне управління. 2010. № 2. С. 117-121

106. Куц Ю. О., Мамонова В. В.; Територіальна організація влади в Україні: навч. посіб./за заг.

107. Куценко Т. Ф., Дударенко Є. Ю. Об'єднані територіальні громади в Україні: короткий аналітичний огляд. Економіка та держава. 2017. № 3. С. 64-70.

108. Кучуран А. М. Локальна політика та типи міських соціальних рухів. Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Історія. Політологія. 2016. Вип. 16. С. 265-274.

109. Ладані В. О. Консолідація демократії в період системної трансформації: концептуальні засади дослідження. Грани. 2014. № 1. С. 69–75.

110. Лакішик Д. М. Стан і перспективи консолідованої міжнародної політики США і ЄС. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2012. Вип. 107(1). С. 122-129.

111. Лиска О. Г. Члени територіальної громади: від клієнтів до партнерів. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. - 2007. Вип. 30. С. 225-237.

112. Лиховид Д. О. Соціальні чинники самоорганізації територіальної громади. Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки. 2014. Т. 161. С. 90-94.

113. Лідерство в публічному управлінні: відповідь на виклики сьогодення. URL:<http://www.slg-coe.org.ua/p20322/>
114. Ліфанова Є. Роль територіальної громади у формуванні іміджу міста. Державне управління та місцеве самоврядування. 2012. Вип. 4. С. 299-307.
115. Локальні політичні процеси: чинники виникнення та перспективи політичної діяльності (за підсумками місцевих виборів - 2015). Аналітична записка URL:<https://niss.gov.ua/doslidzhennya/politika/lokalni-politichni-procesi-chinniki-viniknennya-ta-perspektivi-politichnoi>
116. Ломака І.І. Політологічний аналіз інтеграційної ролі релігії в умовах модернізації українського суспільства: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 [Текст] / І.І. Ломака ; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2006. – 20 с.
117. Луста В. В. Консолідація дій на шляху до спільної мети. Ринок праці та зайнятість населення. 2012. № 4. С. 59–60.
118. Луцишин Г. І. Державна політика історичної пам'яті як чинник консолідації українського суспільства [Електронний ресурс] / Г. І. Луцишин // Грані. - 2015. - № 8. - С. 33-38.
119. Луцишин Г. І. Національна консолідація України в умовах демократизації суспільства [Текст] / Г. І. Луцишин // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія. – 2012. – Т. 182, Вип. 170. – С. 51–55.
120. Луцишин Г. І. Національна консолідація як фундаментальна основа розвитку української політичної нації [Текст]/ Г. І. Луцишин //Філософія і політологія в контексті сучасної культури – 2012. – Вип. 4(3). – С. 195 – 200.
121. Любченко П. Конституційно-правові основи розвитку місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства [Текст]: монографія / П. М. Любченко. – Харків: Одиссей, 2006. – 352 с.

122. Лялюк О. Ю. Основи організації і діяльності місцевих рад в Україні [Текст]: монографія / О. Ю. Лялюк. – Х.:Право, 2008. – 287 с.
123. Мазепа В. Методологія системного підходу в організації місцевого самоврядування // Збірник наукових праць Національної Академії державного управління при Президентові України. – 2007. – Вип.1. – С. 144-156.
124. Майборода О. Консолідація українського суспільства в умовах російської агресії: проблема пошуку оптимальних політичних рішень [Електронний ресурс] / О. Майборода // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. - 2017. - Вип. 5-6. - С. 138-157.
125. Мануїлова К. В. Пряма демократія як складовий чинник децентралізованої публічної влади [Електронний ресурс]/ К. В. Мануїлова – Режим доступу: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=917>
126. Мартиненко П. Децентралізація у здійсненні державної влади як конституційний принцип в Україні//Вісн. Конституційного Суду України. 2000. №6. С. 38–56.
127. Маршрути успіхів. Кращі практики місцевого самоврядуванняhttps://www.auc.org.ua/sites/default/files/library/marshruty_ushpiv3web.pdf
128. Матвиенко В. Я. Прогностика: прогнозирование социальных и экономических процессов: теория, методика, практика. / В.Я.Матвиенко. – К. : Укр. пропілеї, 2000. – 500 с.
129. Матета О. А. Мовна політика в Україні: національна консолідація чи політичний ризик [Електронний ресурс] / О. А. Матета, О. С. Доскач // Історико-політичні студії. - 2013. - № 1. - С. 113-121.
130. Медвідь Ф. Консолідація української модерної нації: проблема збереження етнічної ідентичності [Текст] / Ф. Медвідь // Етнічна історія народів Європи. – 1999. – Вип. 1. – С. 44–48.

131. Меленко С.Г. Консолідація як вид систематизації нормативно-правових актів: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Текст] / С.Г. Меленко ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2002. – 19 с.
132. Мельник А. Ф., Монастирський Г. Л. Управління розвитком муніципальних утворень: теорія, методологія, практика: монографія. – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – 476 с.
133. Мельниченко В. І. Безпосередня демократія як складова і чинник демократичного врядування в Україні [Електронний ресурс]/ В. І. Мельниченко. – Режим доступу: <http://academy.gov.ua/ej/ej18/PDF/28.pdf>
134. Меморандум про взаєморозуміння між Верховною Радою України та Європейським парламентом про спільні рамки парламентської підтримки та підвищення інституційної спроможності *Віче*. 2015. 13. 4 – 5.
135. Методологія наукових досліджень з державного управління : хрестоматія / упоряд. : С. В. Загороднюк, О. Л. Євмешкіна, В. В. Лещенко ; за заг. ред. д-ра політ. наук К. О. Ващенко. – К. : НАДУ, 2014. – 180 с.
136. Місцеві вибори-2020: електоральні настрої громадян (серпень 2020р.)<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/mistsevi-vybory2020-elektoralni-nastroi-gromadian-serpen-2020r>
137. Міщенко М. Сім'я як середовище формування електоральних орієнтацій: політично консолідовані і політично неконсолідовані родини [Електронний ресурс] / М. Міщенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2013. - № 2. - С. 174-183.
138. Молодожен Ю. Б. Самодостатність територіальної громади через призму ціннісно-духовних орієнтирів [Електронний ресурс] / Ю. Б. Молодожен // Університетські наукові записки. - 2012. - № 2. - С. 152-158.
139. Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості: Тези доповідей Третьої щорічної всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 06 грудня 2019 р.). – К.: ТОВ «ВІ ЕН ЕЙ ПРЕС», 2019 - 228 с.

140. Муніципальне право України [Текст]: підруч. / В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицький та ін., За ред. В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.

141. Муркович Л. І. Шляхи активізації самоуправлінської діяльності територіальної громади в умовах демократизації суспільства [Електронний ресурс] / Л. І. Муркович // Теорія та практика державного управління. - 2013. - Вип. 4. - С. 204-211.

142. Нагорняк М. М. Нове осмислення ролі політичних інститутів у демократичній консолідації [Електронний ресурс] / М. М. Нагорняк // Держава і право. Серія : Політичні науки. - 2016. - Вип. 74. - С. 184-186.

143. Нагорняк Т. Л. Роль територіальної громади у формуванні брендингу міст: український контекст [Електронний ресурс] / Т. Л. Нагорняк // Сучасне суспільство. - 2013. - Вип. 2. - С. 97-114.

144. Національна єдність у конкурентному суспільстві: аналітична доповідь / за ред. О.М. Майбороди. Київ. ІІІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2018. – 288с.

145. Невідомий, В. (2016) Розвиток інституційної спроможності Рахункової палати України як незалежної державної аудиторської установи *Фінанси України*. 1. 116 – 125.

146. Новакова О.В. Політична модернізація та розвиток демократичних процесів в сучасній Україні: Автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.02 [Текст] / О.В. Новакова ; НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І.Ф.Кураса. – К., 2007. – 31 с.

147. Новий голос Донбасу: як посилити вплив місцевих громад на владу <https://www.prostir.ua/?library=novyj-holos-donbasu-yak-posylyty-vplyv-mistsevyh-hromad-na-vladu>

148. Обушний М. Ідеї консолідації українців у програмних документах перших українських політичних партій [Електронний ресурс] / М. Обушний // Українознавчий альманах. - 2016. - Вип. 19. - С. 32-37

149. Онупрієнко А. М. Місцеві органи влади в механізмі демократичної держави: теоретико-правовий аналіз[Текст]: монографія / А. М. Онупрієнко // АПрНУ, НДІ держ. буд-ва та місц. самовряд. – Х.: Торсінг плюс, 2009. – 300 с.

150. Організація та функціонування представницьких органів місцевого самоврядування в зарубіжних країнах : наук. розробка / авт. кол. : О. Д. Лазор, Х. М. Кохалик та ін.; за наук. ред. О. Д. Лазор. - К. :НАДУ, 2009. - 44 с.

151. Оржель О. Консолідація українського суспільства на основі національної ідеї: перспективи й обмеження (з точки зору європейського досвіду) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2012-2-6.pdf>

152. Оржель О. Ю. Застосування досвіду згуртування європейського союзу для формування політики національної консолідації українського суспільства: етап вироблення індикаторів [Електронний ресурс] / О. Ю. Оржель // Інвестиції: практика та досвід. - 2012. - № 14. - С. 68-73.

153. Оцінка громадянами ситуації в країні, рівень довіри до виконавчих та правоохоронних органів влади, оцінка діяльності Уряду (лютий 2020р. соціологія)<http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-riven-doviry-do-vykonavchikh-ta-pravookhoronnykh-organiv-vlady-otsinka-diialnosti-uriadu-liutyi-2020r>

154. Оцінка громадянами ситуації в країні, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян (жовтень–листопад 2020р.)<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-riven-doviry-do-sotsialnykh-instytutiv-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-zhovten-lystopad-2020r>

155. Павлов О. І. Сільські території як об'єкт впливу консолідованої державної політики [Електронний ресурс] / О. І. Павлов. // Ефективна економіка. - 2009. - № 3. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2009_3_15

156. Панкевич І. Інститут безпосередньої демократії та розвиток українського конституціоналізму /І. Панкевич //Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2013. – Випуск 58. – С. 95–102

157. Панкова Л. І. Гармонізація та консолідація економічних інтересів використання потенціалу кластерної політики регіонів [Електронний ресурс] / Л. І. Панкова // Бізнес-навігатор. - 2019. - Вип. 5-2. - С. 33-39.

158. Партисипативна демократія та обґрунтовані рішення на місцевому рівні в Україні https://www.auc.org.ua/sites/default/files/library/153nor_small1.pdf

159. Пархоменко В. Д. Консолідація інформації – знаннєорієнтований розвиток інформаційних та організаційних систем [Текст] / В. Д. Пархоменко, М. Ф. Бондаренко, К. О. Соловйова // НТІ. – 2002. – № 2. – С. 51–54.

160. Пашкова О. Ідейно-ідентифікаційні параметри сучасного українського суспільства в контексті соціально-політичної консолідації [Електронний ресурс] / О. Пашкова // Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія. - 2011. - Вип. 563-564. - С. 173-178

161. Пашкова О. Історико-філософські погляди В. Липинського в контексті проблеми соціально-політичної консолідації [Електронний ресурс] / О. Пашкова // Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія. - 2013. - Вип. 646-647. - С. 129-134

162. Пашкова О. Соціально-політична консолідація як умова реалізації українського державотворення (за В. Липинським) [Текст] / О. Пашкова // *Studia politologica Ucraino-Polona*. – 2011. – Вип. 1. – С. 43–49.

163. Перегуда Є. В. Постреволюційна консолідація українського суспільства у зовнішньополітичній сфері засобами політики енергоефективності та енергозбереження [Електронний ресурс] / Є. В. Перегуда // Держава і право. Серія : Політичні науки. - 2018. - Вип. 82. - С. 17-29.

164. Переформатування європейської інтеграції: можливості і ризики для асоціації Україна-ЄС / В.Сіденко (керівник проекту) та ін.
http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_pereformatuvannia_ievropeiskoi_i_ntehratsii.pdf

165. Петришин О. О. Правові засади місцевого самоврядування в зарубіжних країнах та Україні: теоретико-правовий та порівняльний аналіз [Текст]: монографія / О. О. Петришин // НАПрНУ, НДІ держ. буд-ва та місц. самовряд. – Х.: Право, 2014. – 189 [1] с.

166. Петришина М. О. Органи місцевого самоврядування в системі інноваційних відносин в Україні: проблеми та перспективи / Концептуальні засади правового забезпечення інноваційної політики України [Текст]: монографія // За заг. ред. Д. В. Задихайла та ін. – Х.: Право. – 464 с. (С. 71-96).

167. Петришина М. О. Практика імплементації Європейської хартії місцевого самоврядування у зарубіжних країнах [Текст] / М. О. Петришина // Теоретико-правові засади місцевого самоврядування: аналіз зарубіжного досвіду. – Х.: Оберіг, 2013. – С. 5-70. – (Серія «Наукові доповіді»; вип. 8).

168. Петровський П. М. Органи самоорганізації населення як чинники активізації територіальної громади [Електронний ресурс] / П. М. Петровський, А. В. Корнат // Університетські наукові записки. - 2011. - № 2. - С. 410-416

169. Петухова О. В. Консолідація: сутність і види [Електронний ресурс] / О. В. Петухова. – Режим

доступу: http://www.m.investplan.com.ua/?op=1&j=Investytsiyi_praktyka_ta_dosvid&s=eng&z=4253&i=27

170. Підкуйко О. О. Формування моделі розвитку територіальної громади на основі сучасних підходів: теоретичні та практичні аспекти [Електронний ресурс] / О. О. Підкуйко. // Державне будівництво. - 2011. - № 1. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2011_1_29

171. Підсумки-2019: громадська думка (соціологія) <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/pidsumky2019-gromadska-dumka>

172. Підсумковий звіт за результатами досліджень громадської та експертної думки http://auc.org.ua/sites/default/files/library/amu_2017_ua_mista_otg_new.pdf

173. Пісоцький В. Комунікативна активність територіальної громади в процесі здійснення місцевого самоврядування в Україні [Електронний ресурс] / В. Пісоцький // Державне управління та місцеве самоврядування. - 2013. - Вип. 4. - С. 240-251.

174. Планування розвитку територіальних громад. Навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування / Г. Васильченко, І. Парасюк, Н. Єременко / Асоціація міст України – К., ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2015. – 256 с.

175. Ползікова Г.В. Концепція вдосконалення механізмів податкового менеджменту в умовах кризи / Г.В. Ползікова // "Young Scientist". — 2015. — С. 137—142.

176. Політика суспільних реформ: стратегія, механізми, ресурси. Збірник наукових праць / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. ІНІЕНД НАН України, 2018. – 478 с.

177. Поліщук Ю. Поняття "суспільна консолідація" у вітчизняному політологічному дискурсі [Електронний ресурс] / Ю. Поліщук // Наукові

записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. - 2017. - Вип. 5-6. - С. 158-171.

178. Попова О. Реформування громад: «добровільність» без альтернативи /О.Попова [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://dt.ua/macrolevel/reformuvannya-gromad-dobrovilnist-bez-alternativi-.html>

179. Поппер Л. В. Екологічний рух і його роль у політичній консолідації світосистеми по забезпеченню екологічної безпеки [Електронний ресурс] / Л. В. Поппер // Гілея: науковий вісник. - 2014. - Вип. 81. - С. 339-343.

180. Посібники для об'єднаних територіальних громад//auc.org.ua/library

181. Постанова Кабінету Міністрів України «Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики» від 15.10.2004 р. № 1378

182. Про місцеве самоврядування: Закон України від 02.07.2015 № 577-VIII

183. Проект «Підтримка розбудови інституційної спроможності об'єднаної територіальної громади». ><https://www.csi.org.ua/bez-rubryky/proekti-pidtrymka-rozbudovy-instytutsijnoyi-spromozhnosti-ob-yednanoyi-terytorialnoyi-gromady/> (2017, June 21)

184. Пухтинський С.О. Розвиток місцевого самоврядування в Україні [Текст] / М. О. Пухтинський, П. Т. Павленчик, В. М. Князєв. – К. :Логос, 2002. – 212

185. Рабінович С. Ідеологічний чинник консолідації політичної нації в Україні / С. Рабінович // Вісник Львівського університету. Сер. : Юридична. - 2014. - Вип. 59. - С. 170-178. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2014_59_26.

186. Рада та громада або як залучати громадян до місцевого самоврядування. Посібник для працівників органів місцевого самоврядування / [Н. Ільків, О. Карий, О. Кушнарєнко і ін.]. — К.: Академпрес, 2003. — 132 с.

187. Рафальський О.О. Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2018. — 400 с.

188. Регіональні політичні еліти в Україні: аналіз літератури з проблеми та характеристика емпіричної бази для вивчення феномену (кінець 1991-2018 рр.) / За ред. М.С. Кармазіної Київ. ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2019. 264 с.

189. Реформа децентралізації
<https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/reformi/reforma-decentralizaciyi>

190. Рибалка С. В. Регіональні політичні еліти як чинник консолідації транзитивних суспільств [Електронний ресурс] / С. В. Рибалка // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія. - 2015. - № 1. - С. 175-183.

191. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» від 01.04.2014 № 333-

192. Ротар Н. Ю. Перспективи консолідації інформаційного простору України в стратегії парламентської діяльності політичної партії "НАРОДНИЙ ФРОНТ" [Електронний ресурс] / Н. Ю. Ротар // Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент. - 2018. - Т. 6. - С. 172-195

193. Рудік О.М. Процес демократизації «третьої хвилі» та особливості його розвитку у посткомуністичних країнах: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 [Текст] / О.М. Рудік ; Одес. нац. юрид. акад. — О., 2003. — 16 с.

194. Рябчук М. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності. – Історичні причини та політичні наслідки. – К. ППіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2019. – 252 с.

195. Савойська С. В. Конструктивна комунікативна політика як модель національної консолідації (на прикладі України) [Електронний ресурс] / С. В. Савойська // Філософські та методологічні проблеми права. - 2018. - № 1-2. - С. 207-215

196. Самойлов О. О. Пряма демократія на місцевому рівні як механізм політичного націотворення в сучасній Україні / О. Самойлов // Історико-політичні студії. – 2013. – № 1. – С. 153–159.

197. Самсонов В. М. Проблеми залучення членів територіальних громад до участі у місцевому самоврядуванні [Електронний ресурс] / В. М. Самсонов // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. - 2010. - № 3. - С. 87-90.

198. Семенова Л.Н. Устойчивое развитие / Л.Н. Семенова. — Алматы: Фонд «XXI век», 1997. – 168с.

199. Сергєєва О. Ю. Мовний чинник у формуванні та розвитку територіальної громади: європейський досвід [Електронний ресурс] / О. Ю. Сергєєва // Актуальні проблеми державного управління. - 2013. - № 2. - С. 238-245 .

200. Сергій Кудлаєнко: Фінансова та інституційна спроможність територіальних громад є підґрунтям успішного виконання повноважень на місцях. > <http://solydarnist.org/?p=101490> (2016, June 21)

201. Сердюкова О. Є. Категорія "інновація" в контексті розвитку територіальних громад: узагальнення наукової думки [Електронний ресурс] / О. Є. Сердюкова // Теорія та практика державного управління. - 2012. - Вип. 1. - С. 146-152.

202. Серьогіна С. Г. Муніципальна реформа як чинник удосконалення функціонування системи місцевого самоврядування в Україні [Текст] / С. Г.

Серьогіна // Державне будівництво та місцеве самоврядування. –2013. – Вип. 26. – С. 3-15.

203. Сивак Т. Консолідація дійових осіб публічної політики в процесі реалізації соціального проекту / Т. Сивак // Теоретичні та прикладні питання державотворення. - 2014. - Вип. 14. - С. 163-176. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tppd_2014_14_13.

204. Сидоренко С. Реформа, якої не уникнути Україні: 10 прикладів об'єднання громад у країнах Європи /С.Сидоренко [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/12/27/7075538/>

205. Славко Т. О. Політичне прогнозування на рівні територіальної громади: можливості та перспективи [Електронний ресурс] / Т. О. Славко // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія. - 2012. - Т. 204, Вип. 192. - С. 94-97.

206. Соколовська А. М.Інструменти політики фіскальної консолідації та їх вплив на макроекономічні процеси [Електронний ресурс] / А. М. Соколовська, Л. Б. Райнова // Фінанси України. - 2014. - № 4. - С. 61-82.

207. Соціально-політична ситуація в Україні (липень 2020р.)<http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/sotsialnopolitychna-sytuatsiia-v-ukraini-lypen-2020r>

208. Ставлення українців до подій на Майдані наприкінці 2013 — на початку 2014 року (соціологія)<http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-ukraintsiv-do-podii-na-maidani-naprykintsy-2013-na-rochatku-2014-roku>

209. Стасишин, М. (2017) Інституційна спроможність громадянського суспільства в процесі прийняття управлінських рішень: вітчизняна практика *Актуальні проблеми державного управління*. 1. 129 – 134.

210. Статут Ради Європи [Текст] : міжнар. док. від 05.05.1949 // Офіц. вісн.України. – 2004. – № 26. – С. 215.

211. Стецюк Н. Суспільно-політичні передумови консолідації українців у Польщі (1940-ві–1950-ті рр.) [Електронний ресурс] / Н. Стецюк // Вісник Прикарпатського університету. Історія. - 2012. - Вип. 22. - С. 125-134.

212. Стоєцький С. В. Етнокультурна консолідація: спроби концептуалізації в політології [Електронний ресурс] / С. В. Стоєцький // Держава і право. Юридичні і політичні науки. - 2013. - Вип. 61. - С. 473-480. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2013_61_77

213. Стрілець Ю. П. Відповідальність представницьких органів місцевого самоврядування перед територіальною громадою: інституційна сутність поняття [Електронний ресурс] / Ю. П. Стрілець // Теорія та практика державного управління. - 2009. - Вип. 4. - С. 135-141.

214. Супрун В.М. Проблематика місцевого самоврядування в Україні у працях вітчизняних науковців-дослідників / В.М. Супрун // Сучасні проблеми розвитку державності та протидії злочинності: матеріали IV звітної наук.-практ. конф., 2526 травня 2006 р., м. Кіровоград / за ред. В.П. Петкова. - Кіровоград, 2006.

215. Суспільно-політична активність та історична пам'ять єврейської спільноти в контексті євроінтеграції України. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2020. 280 с.

216. Сухобокова О. Консолідація української діаспори США та її інтеграція у політичне життя держави (початок ХХ ст. - 1980-ті рр.) [Електронний ресурс] / О. Сухобокова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. - 2012. - Вип. 112. - С. 47-50.

217. Сховище децентралізація
<https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/359/10.01.2019.pdf>

218. Таран Сергій Клієнтелізм як вияв регіоналізму: досвід вивчення у світі і в Україні <http://idi.kiev.ua/2013/06/01/klientelizm-yak-viyav-regionalizmu/>

219. Тиркус Ю. С. Внутрішньополітична консолідація як умова інтеграції України до ЄС [Текст] / Ю. С. Тиркус // Грані. – 2014. – № 8. – С. 113–118.
220. Ткач О. І. Політичні чинники консолідації українського суспільства [Електронний ресурс] / О. І. Ткач // Софія. - 2016. - № 1. - С. 95-97.
221. Ткачук А. Хто такий префект? І навіщо він потрібен Україні? – 2007 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.spa.ukma.kiev.ua/konst/article.php/2007112313120650>
222. Траверсе О. Особливості політичного простору України (60-ті – початок 90-х рр. ХХ ст.) / О. Траверсе // Політичний менеджмент. - 2011. - № 4. - С. 76-83. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2011_4_11.
223. Трещов М. Децентралізація як засіб ресурсної самодостатності територіальних громад: теоретичний аспект / М. Трещов // Державне управління та місце) ве самоврядування. — 2015. — Вип. 2. — С. 60—69.
224. Трояновський В. В. Європейська хартія місцевого самоврядування як фундамент розвитку місцевої демократії в державах Європи [Електронний ресурс] / В. В. Трояновський. – Режим доступу: http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Troyanovsky.pdf.
225. Угрин Л. Я. Ідентичнісні виміри політичної консолідації суспільств [Електронний ресурс] / Л. Я. Угрин, О. М. Щурко // Гілея: науковий вісник. - 2018. - Вип. 139(3). - С. 49-53.
226. Україна 2014-2015: долаючи виклики (аналітичні оцінки)http://razumkov.org.ua/uploads/article/2014-2015_Pidsumky.pdf
227. Україна 2015-2016: випробування реформами (аналітичні оцінки)http://razumkov.org.ua/uploads/article/2015-2016_Pidsumky.pdf
228. Україна 2016-2017: ознаки прогресу та симптоми розчарування (аналітичні оцінки)http://razumkov.org.ua/uploads/article/2016-2017_Pidsumky.pdf

229. Україна 2017-2018: нові реалії, старі проблеми (аналітичні оцінки)http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Pidsumky_ukr_eng.pdf

230. Україна 2019-2020: широкі можливості, суперечливі результати (аналітичні оцінки)http://razumkov.org.ua/uploads/other/2020-PIDSUMKI-UKR_ENG.pdf

231. Україна після виборів: суспільні очікування, політичні пріоритети, перспективи розвитку<http://razumkov.org.ua/vydannia/vydannia-serii-biblioteka-tsentru-razumkova>

232. Україна у пошуку стратегій суспільно-політичного розвитку (1991-2018 рр.). Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2019. 342 с.

233. Україна: шлях до консолідації суспільства: національна доповідь / ред. кол.: С.І. Пирожков, Ю.П. Богуцький, Е.М. Лібанова, О.М. Майборода та ін.; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К.: НАН України, 2017. – 336

234. Україна-2014: нові перспективи і нові загрози (аналітичні оцінки)http://razumkov.org.ua/uploads/article/2014_ukr_2013-2014_osinky_prognozy.pdf

235. Україна-2020: невиправдані очікування, неочікувані виклики. Підсумки року у дзеркалі громадської думки (грудень 2020р.)<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukraina2020-nevypravdani-ochikuvannia-neochikuvani-vyklyky-pidsumky-roku-u-dzerkali-gromadskoi-dumky-gruden-2020r>

236. Україні – 29. Де ми зараз та куди прямуємо?<http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukraini-29-de-my-zaraz-ta-kudy-priamuiemo>

237. Управління стратегічним розвитком об'єднаних територіальних громад: інноваційні підходи та інструменти : монографія / С. М. Серьогін, Ю. П. Шаров, Є. І. Бородін, Н. Т. Гончарук [та ін.] ; за заг. та наук. ред. С. М. Серьогіна, Ю. П. Шарова. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2016. – 276 с.

238. Успішна територіальна громада: будуємо разом / Бриль М., Врублевський О., Данчева О., Сеїтосманов А., Чубаров Е. — Харків : Видавничий будинок Фактор, 2018. — 128 с.

239. Успішна територіальна громада: будуємо разом / Бриль М., Врублевський О., Данчева О., Сеїтосманов А., Чубаров Е. — Харків : Видавничий будинок Фактор, 2018. — 128 с.

240. Федоренко В. Політична консолідація як чинник підвищення інституційної спроможності місцевих громад [Електронний ресурс] / В. Федоренко // *Evropsky politicky a pravni diskurz*. - 2018. - Vol. 5, Iss. 3. - С. 149-154

241. Федюк В.Ю. Культура як особлива форма консолідації українського етносу [Електронний ресурс] / В. Ю. Федюк. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11590.html>

242. Фесенко М. Консолідація учасників міжнародної системи в подоланні кризи світоуправління / М. Фесенко // *Зовнішні справи*. – 2013. – № 2. – С. 17–19.

243. Фесенко М. Феномен міжнародно-політичної консолідації [Електронний ресурс] / М. Фесенко // *Політичний менеджмент*. - 2013. - № 1-2. - С. 20-27.

244. Формування спроможних територіальних громад практичний посібник <https://www.auc.org.ua/sites/default/files/library/posibnyk.tergrweb.pdf>

245. Цогла А. І. Макрополіс та екополіс, як тип територіальної громади-корпорації: поняття та значення [Електронний ресурс] / А. І. Цогла // *Форум права*. - 2012. - № 3. - С. 796-802.

246. Черняк О. Ю. Сільська територіальна громада як інститут громадянського суспільства [Електронний ресурс] / О. Ю. Черняк // *Економіка Крима*. - 2013. - № 2. - С. 21-22.

247. Шарий В. І. Методика стратегічного управління розвитком територіальної громади в Україні [Електронний ресурс] / В. І. Шарий, Г. Г. Дендемарченко // Університетські наукові записки. - 2010. - № 4. - С. 291-298.

248. Шатіло В.А. Централізація та децентралізація в механізмі державної влади: до постановки проблеми / В.А. Шатіло // Адміністративне право і процес. —2015. — С. 41—47.

249. Шумік І. В. Особливості формування інституту корпоратизму в соціальній сфері територіальних громад [Електронний ресурс] / І. В. Шумік // Публічне управління: теорія та практика. - 2013. - Вип. 1. - С. 128-132.

250. Шумовська К. Е. Методологія дослідження місцевого самоврядування / К. Е. Шумовська // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2011. – № 12.

251. Яремчук В.Д. Регіональні політичні режими в Україні: Львівщина (1990-2017 рр.) – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2018. – 112 с.

252. Adam, Thomas. 2004. Philanthropy, patronage, and civil society : Experiences from Germany, Great Britain, and North America. Philanthropic and nonprofit studies. Bloomington: Indiana University Press.

253. Alexander G. The Sources of Democratic Consolidation. Ithaca, NY, and London: Cornell University Press, 2002. – 292 p.

254. Almond, Gabriel A. and Sidney Verba. 1989. The civic culture revisited. Newbury Park, Calif.: Sage Publications.

255. An integrated framework to support local governance and local development United Nations Development Programme https://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/democratic-governance/local_governance/integrated-framework-to-support-local-governance-and-local-devel/

256. Andersen, Heine and Lars Bo Kaspersen eds. 2000. Classical and modern social theory. New York: Blackwell Publishers.

257. Andreopoulos, George J., Zehra F. Kabasakal Arat, and Peter H. Juviler. 2006. *Non-state actors in the human rights universe*. Bloomfield, CT: Kumarian Press, Inc.
258. Anheier, Helmut K. and Regina List. 2005. *A dictionary of civil society, philanthropy, and the non-profit sector*. London ; New York: Routledge.
259. Armony, Ariel C. 2004. *The dubious link : Civic engagement and democratization*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
260. Badescu, Gabriel and Eric M. Uslaner. 2003. *Social capital and the transition to democracy*. London ; New York: Routledge.
261. Batliwala, Srilatha and L. David Brown. 2006. *Transnational civil society : An introduction*. Bloomfield, CT: Kumarian Press.
262. Beito, David T., Peter Gordon, and Alexander Tabarrok:, eds. 2002. *The voluntary city: Choice, community and civil society*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
263. Bok, Derek Curtis. 2001. *The trouble with government*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
264. Borgman, C. (2015). *Big data, little data, no data: Scholarship in the networked world*. Boston, MA: MIT Press.
265. Brown, Keith. 2006. *Transacting transition : The micropolitics of democracy assistance in the former Yugoslavia*. Bloomfield, CT: Kumarian Press.
266. Bruyn, Severyn Ten Haut. 2005. *A civil republic : Beyond capitalism and nationalism*. Bloomfield, CT: Kumarian Press.
267. Cameron, Helen. 2001. *A perspective from the study of religious organizations*. In *Organization theory and the non-profit form: Proceedings of a seminar series at the LSE centre for civil society*, ed. Helmut K. Anheier, 2:52-61. London: Centre for Civil Society.
268. Carothers, Thomas. 2003. *Rethinking the concept of civil society*. *Foreign Policy*.

269. Chaiwat, Satha-Anand. 2005. *The life of this world : Negotiated muslim lives in thai society*. Islam in asia series. Singapore: Marshall Cavendish Academic.
270. Chanan G. 1992 *Out of Shadows, Local community action and the ECDublin Foundation*
271. Chase, Jacquelyn. 2002. *The spaces of neoliberalism : Land, place and family in Latin America*. Bloomfield, CT: Kumarian Press.
272. City of Boston. (2017). *Open data to open knowledge*. Retrieved from <https://www.boston.gov/innovation-and-technology/open-data-open-knowledge>
273. Clark S. *Slow Democracy: Rediscovering Community, Bringing Decision Making Back Home* /S. Clark, W. Teachout. Chelsea: Green Publishing, 2012. – 244 p.
274. Clark, John. 2003. *Worlds apart : Civil society and the battle for ethical globalization*. Bloomfield, CT: Kumarian Press.
275. Cohen, Jean L. and Andrew Arato. 1992. *Civil society and political theory*. Studies in contemporary German social thought. Cambridge, Mass.: MIT Press.
276. Cohen, Jean. 2000. *Trust, voluntary association and workable democracy: The contemporary American discourse on civil society*. In *Democracy and trust*, ed. Mark E. Warren:208-248. New York: Cambridge University Press.
277. Community Development Foundation/CDF (Research Department) 1999 *Discovering Community action*, London,
278. Conway, J.M. & Andrews, D. (2016). *Journal of Educational Change*, 17(1), 115–139. doi:10.1007/s10833-015-9258-0
279. Dale P.2002 *Community Involvement in Local Strategic Partnership*, Urban Forum, CDF
280. Datnow, A. & Hubbard, L. (2016). *Teacher capacity for and beliefs about data-driven decision making: A literature review of international research*. *Journal of Educational Change*, 17(1), 7-28.

281. Dawahare, Michael D. *Civil Society and Lebanon : Toward a Hermeneutic Theory of the Public Sphere in Comparative Studies*. Parkland, Fla.: Brown Walker Press, 2000.

282. Dekker, Paul and Eric M. Uslaner. 2001. *Social capital and participation in everyday life*. Routledge/ecpr studies in European political science ; 23. New York: Routledge.

283. Diamond L. *Developing Democracy: Toward Consolidation*. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1999. – 362 p.

284. Douglass, K., Allard, S., Tenopir, C., Wu, L., & Frame, M. (2014). Managing scientific data as public assets: Data sharing practices and policies among full-time government employees. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 65(2), 251–262. <https://doi.org/10.1002/asi.22988>

285. Edwards, Bob, Michael W. Foley, and Mario Diani. 2001. *Beyond Tocqueville : Civil society and the social capital debate in comparative perspective*. Civil society. Hanover, NH: University Press of New England.

286. Edwards, Michael. 2004. *Civil society*. Malden, MA: Polity Press.

287. Ehrenberg, J. (1999). *Civil society : the critical history of an idea*. New York: New York University Press.

288. Eisenberg, Pablo and Stacy Palmer. 2005. *Challenges for nonprofits and philanthropy : The courage to change : Three decades of reflections*. Civil society. Hanover, NH: University Press of New England.

289. *Empowering Local Authorities in partner countries for enhanced governance and more effective development outcomes*. Communication from the commission to the European parliament, the council, the European economic and social committee and the committee of the regions. https://ec.europa.eu/international-partnerships/system/files/communication-local-authorities-in-partner-countries-com2013280-20130515_en.pdf

290. Encarnaci on, Omar Guillermo. 2003. *The myth of civil society : Social capital and democratic consolidation in Spain and Brazil*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
291. Estlund, Cynthia. 2003. *Working together : How workplace bonds strengthen a diverse democracy*. Oxford ; New York: Oxford University Press.
292. European consensus on development https://ec.europa.eu/international-partnerships/european-consensus-development_en
293. Evergreen, S. (2017). *Effective data visualization: The right chart for the right data*. Los Angeles, CA: SAGE Publications.
294. Evers, Adalbert and Jean-Louis Laville. 2004. *The third sector in Europe*. Northampton, Mass.: Edward Elgar Publishing.
295. Furco, Andrew and Shelley Billig. 2002. *Service-learning : The essence of the pedagogy*. *Advances in service-learning*. Greenwich, CT: Information Age Pub.
296. Gellner, Ernest. *Conditions of Liberty : Civil Society and Its Rivals*. 1st American ed. New York, N.Y.: Allen Lane/Penguin Press, 1994.
297. Glenn, Charles Leslie. 2000. *The ambiguous embrace : Government and faith-based schools and social agencies*. New forum books. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
298. Glenn, John K. 2001. *Framing democracy : Civil society and civic movements in eastern Europe*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
299. Goodson, L & Phillimore, J 2010, 'A Community Research Methodology: Working with New Migrants to Develop a Policy Related Evidence Base', *Social Policy and Society*, vol. 9, no. 4, pp. 489-501.
300. Goodson, L & Phillimore, J 2010, 'A Community Research Methodology: Working with New Migrants to Develop a Policy Related Evidence Base', *Social Policy and Society*, vol. 9, no. 4, pp. 489-501.

301. Grant M. 1984 *Alternative Legal Structures for Local Economic Development, companies, enterprises boards and trusts*The Planning Exchange (covering the legal aspects)
302. Groenewald, T. (2004). A phenomenological research design illustrated. *International Journal of Qualitative Methods*, 3(1), 1–26.
303. Heinrich, Volkhart and CIVICUS (Association). 2007. *Civics global survey of the state of civil society*. Bloomfield, CT: Kumarian Press.
304. Henderson, Paul, and Vercseg, Ilona. 2010. *Community development and civil society: Making connections in the European context*. Bristol, UK: Policy Press.
305. Herzog, D. (2015). *Data literacy: A user's guide*. Los Angeles, CA: SAGE Publications.
306. Hewa, Soma and Darwin H. Stapleton. 2005. *Globalization, philanthropy, and civil society : Toward a new political culture in the twenty-first century*. *Nonprofit and civil society studies*. New York: Springer.
307. Hoexter, Miriam, S. N. Eisenstadt, and Nehemia Levtzion. 2002. *The public sphere in muslim societies*. Albany: State University of New York Press.
308. Hossain Abul *Local Political Consolidation in Bangladesh: Power, Informality and Patronage*<https://doi.org/10.1111/dech.12534>
309. Howard, Marc Morjâe. 2002. *The weakness of civil society in post-communist europe*. New York: Cambridge University Press.
310. Kaleta A. *Aktywizacja społeczności lokalnych (na przykładzie gmin województwa toruńskiego)* A. Kaleta. — Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich - Wydawnictwo, 1998. — 135s.
311. Kassen, M. (2013). A promising phenomenon of open data: A case study of the Chicago open data project. *Government Information Quarterly*, 30(4), 508–513. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2013.05.012>
312. Kaufman, Jason. 2002? *For the common good? American civic life and the golden age of fraternity*. New York: Oxford University Press.

313. Kauzya John-Mary Local Governance Capacity-Building for Full-Range Participation: Concepts, Frameworks and Experiences in African Countries <https://www.un.org/esa/esa03dp33.pdf>

314. Kitchin R. The real-time city? Big data and smart urbanism /R.Kitchin //GeoJournal. – 2014. – 79(1). – P. 1–14.

315. Kitchin, R. (2014a). The data revolution: Big data, open data, data infrastructures and their consequences. Washington, D.C.: SAGE Publications.

316. Kitchin, R. (2014b). The real-time city? Big data and smart urbanism. *GeoJournal*, 79(1), 1–14.

317. Koselleck, Reinhart and Todd Samuel Presner. 2002. The practice of conceptual history : Timing history, spacing concepts. Cultural memory in the present. Stanford, Calif.: Stanford University Press.

318. Laine, Antti and Mikko Ylikangas. 2002. Rise and fall of soviet karelia : People and power. Kikumora publications. Series b, 24. Helsinki: Aleksanteri Institute.

319. Leduff C. Flint and America's corroded trust. [Electronic resource] Retrieved from <http://www.motherjones.com/environment/2016/04/flint-water-lead-crisis-snyder-mad-max>

320. Leduff, C. (2016). Flint and America's corroded trust. *Mother Jones*, (May/June). Retrieved from <http://www.motherjones.com/environment/2016/04/flint-water-lead-crisis-snyder-mad-max>

321. Levin, P. L., & Schneir, H. (2015, December 2). Imagine a world of good data. *Stanford Social Innovation Review: Informing and Inspiring Leaders of Social Change*. Retrieved from http://ssir.org/data_for_community_driven_solutions/entry/imagine_a_world_of_good_data

322. Lewis, David and David Mosse. 2006. *Development brokers and translators : The ethnography of aid and agencies*. Bloomfield, CT: Kumarian Press.

323. Local governance and local development <https://www.undp.org/content/undp/en/home/ourwork/democratic-governance-and-peacebuilding/responsive-and-accountable-institutions/local-governance-and-local-development/>

324. Loomis, Burdett A. 2000. *Esteemed colleagues : Civility and deliberation in the u.S. Senate*. Washington, D.C.: Brookings Institution Press.

325. Macy, K., & Coates H. (2016). Data information literacy instruction in business and public health. *IFLA Journal*, 42(4), 313–327.

326. McCarthy, Kathleen D. 2001. *Women, philanthropy, and civil society*. *Philanthropic studies*. Bloomington: Indiana University Press. . 2003. *American creed : Philanthropy and the rise of civil society, 1700-1865*. Chicago: University of Chicago Press.

327. McCook, K. (2004). *Introduction to public librarianship*. New York, NY: Neal-Schuman Publishers.

328. McLean, Scott L., David A. Schultz, and Manfred B. Steger. 2002. *Social capital : Critical perspectives on community and "Bowling alone"*. New York: New York University Press.

329. Munck G. *Conceptualizing and Measuring Democracy: Evaluating Alternative Indices* /G. L.Munck, and J. Verkuilen. //Comparative Political Studies 35.1. – 2002. – P. 5–34.

330. Participatory Methods <http://www.participatorymethods.org/page/about-participatory-methods>

331. Prior, Nick. 2002. *Museums and modernity : Art galleries and the making of modern culture. Leisure, consumption and culture*,. New York, NY: Berg.

332. Putnam, Robert. 2000. *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon and Schuster.
333. Research Data Alliance (RDA). (n.d.). Data for development interest group. Retrieved from <https://www.rd-alliance.org/groups/data-development.html>
334. Rodin, Judith and Stephen P. Steinberg. 2003. *Public discourse in America : Conversation and community in the twenty-first century*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
335. Saunders, Harold H. 2005. *Politics is about relationship : A blueprint for the citizens' century*. New York: Palgrave Macmillan.
336. Schèonwèalder, Gerd. 2002. *Linking civil society and the state : Urban popular movements, the left, and local government in Peru, 1980-1992*. University Park: Pennsylvania State University Press.
337. Schuler, Douglas and Peter Day. 2004. *Shaping the network society : The new role of civil society in cyberspace*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
338. Shirley, D., Miller, A. F., Datnow, A., & Hubbard, L. (2016). Data-driven decision making continues to be a growing educational reform initiative across the globe. *Journal of Educational Change*, 17(1), 115–139.
339. Skinner S. and M. Wilson 2002 *Assessing Community Strengths, a practical handbook for planning capacity building*. CDF
340. Skloot, R. (2011). *The Immortal Life of Henrietta Lacks*. New York, NY: Broadway Books.
341. Skocpol, Theda. 2003. *Diminished democracy : From membership to management in american civic life*. The julian j. Rothbaum distinguished lecture series ; v. 8. Norman: University of Oklahoma Press.
342. Smith, J. A., Flowers, P., & Larkin, M. (2009). *Interpretative Phenomenological Analysis: Theory, Method and Research*. SAGE Publications Ltd.
343. Sokolowski, S. Wojciech. 2000. *Civil society and the professions in eastern europe : Social change and organizational innovation in poland*. Nonprofit

and civil society studies. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers. . 2001. Civil society and the professions in eastern Europe: Social change and organizational innovation in poland. Edited by Helmut K. Anheier. Nonprofit and civil society series. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

344. Sustainable development goals <https://www.undp.org/content/undp/en/home/sustainable-development-goals.html>

345. Suzanne Leland, Kurt Thurmaier Political and Functional Local Government Consolidation: The Challenges for Core Public Administration Values and Regional Reform 2014 Volume: 44 issue: 4_suppl, page(s): 29S-46S

346. Taylor, Rupert. 2004. Creating a better world : Interpreting global civil society. Bloomfield, CT: Kumarian Press.

347. The New Urban Agenda Illustrated <https://unhabitat.org/the-new-urban-agenda-illustrated>

348. The United Nations Secretary-General's Independent Expert Advisory Group on a Data Revolution for Sustainable Development (IEAG). (2014). A world that counts, mobilizing the data revolution. Retrieved from <http://www.undatarevolution.org/wp-content/uploads/2014/11/A-World-That-Counts.pdf>

349. Tocqueville, Alexis de, Harvey Claflin Mansfield, and Delba Winthrop. 2000. Democracy in America / translated, edited, and with an introduction by Harvey C. Mansfield and Delba Winthrop. Chicago: University of Chicago Press.

350. Tonkiss, Fran, Andrew Passey, and Natalie Fenton. 2000. Trust and civil society. New York: St. Martin's Press.

351. Tönnies, Ferdinand and José Harris. 2001. Community and civil society. Cambridge texts in the history of political thought. New York: Cambridge University Press.

352. Twelvetrees, A. (ed.) 1998 Community economic development: rhetoric or reality ?, Community development foundation publications, London

353. Urquilla M. Bridging communities and government through data / M. Urquilla, J. Shelton, //Stanford Social Innovation Review: Informing and Inspiring Leaders of Social Change. [Electronic resource] Retrieved from http://ssir.org/data_for_community_driven_solutions/entry/bridging_communities_and_government_through_data

354. Urquilla, M., & Shelton, J. (2015, December 18). Bridging communities and government through data. Stanford Social Innovation Review: Informing and Inspiring Leaders of Social Change. Retrieved from http://ssir.org/data_for_community_driven_solutions/entry/bridging_communities_and_government_through_data

355. Van Til, Jon. 2000. Growing civil society : From nonprofit sector to third space. Philanthropic studies. Bloomington: Indiana University Press.

356. Vela, L. A. O., Bocciolesi, E., Lombardi, G., & Urquhart, R. M. (2017). The social function of citizen science: Developing researchers, developing citizens. In L. Ceccaroni & J. Piera (Eds.), *Analyzing the Role of Citizen Science in Modern Research* (pp. 89–116). Hershey, PA: IGI Global.

357. Voluntary Local Report - Niterói, Brazil <https://unhabitat.org/voluntary-local-report-niter%C3%B3i-brazil>

358. Walzer, Michael. 2005. Politics and passion : Toward a more egalitarian liberalism. New Haven: Yale University Press.

359. Watenpaugh, Keith David. 2006. Being modern in the middle east : Revolution, nationalism, colonialism, and the arab middle class. Princeton, NJ: Princeton University Press.

360. World Cities Report 2020: The Value of Sustainable Urbanization <https://unhabitat.org/World%20Cities%20Report%202020>

361. Wuthnow, Robert. 2004. Saving America? : Faith-based services and the future of civil society. Princeton, N.J.: Princeton University Press.